

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DE HASET İNANÇ İLİŞKİSİ

Reşit ÖZER

Iğdır 2017

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HASET İNANÇ İLİŞKİSİ

Hazırlayan
Reşit ÖZER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN

İğdır 2017

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etięe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Kur’an-ı Kerim’de Haset İnanç İlişkisi*” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/11/2017

Reşit ÖZER

KABUL VE ONAY

Reşit ÖZER tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim'de Haset İnanç İlişkisi adlı çalışma 20.11.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

(Başkan) Prof. Doç. Eadi EREN

(İmza)

Üye Doç. Dr. M. Salih GEGİT

(İmza)

Üye Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKBÜK

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, tevhidi merkeze alan bir kitaptır. Tevhidi inşaa etmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)'e 23 yıl gibi bir sürede tedricî olarak yüce Allah (c.c.) tarafından indirilmiş olup toplumun ve fertlerin ihtiyaçlarını karşılamış, sorun ve problemleri çözmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken birçok yöntem ve teknik kullanmış; kendisine muarız olanlara meydan okumuştur. Bu yöntem ve tekniklerden en önemlisi ise, önce duyguları sonra aklı eğitmesidir. Kur'an, cahiliye edebiyatının üst düzeyde olduğu bir dönemde îcazı ile bu eğitici özelliğini ortaya koymuştur.

İşte tüm bunlara binaen Kur'an-ı Kerim, toplumun sorunlarına çözümler üretmiş, insanlara helali ve haramı göstermiştir. Bu sorunlardan bir tanesi de haset duygusudur. Hasedin psikolojik sebepleri olduğu gibi sosyolojik boyutları da vardır. İslam'ın ilk dönemimde Müslümanlar, bu konuda birçok baskı ve zulümlere maruz kalmıştır. Doğuştan fitri olarak gelen menfi duygulardan kurtulmak imkânsız olabilir ancak bunların mecraları değiştirildiğinde insanı hem dünyada hem de ahirette saadete ulaştırabilir.

Anahtar Kelimeler:

Haset, Duygu, Eğitim, Din

ABSTRACT

Quran which centres on monotheism is a divine book. It was brought down gradually such as 23 years for prophet Muhammed to construct monotheism by Allah. Quran satisfied society and people's need and it aimed to solve problems. While doing it, it used lots of methods and techniques, and challenged against itself. The one of the most important methods and techniques is to educate firstly sensations then brain. Quran put forward this education specialty when the ignorance literature period level so high.

Because of all these things Quran produced solutions for society's problems and showed lawful and unlawful things. One of these problems is jealousy. Jealousy is has got both psychological and sociological dimensions. Early periods of Islam, Muslims were exposed to cruelty and constraint. To get rid of these negative sensations which comes from birth are impossible but when we exchange their locations, they transmit people to happiness both in the world and hereafter.

Key Words:

Jealousy, Sensation, Education, Religion

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, tevhidi merkeze alan bir kitaptır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) 23 yıl gibi bir sürede tedricî olarak yüce Allah (c.c.) tarafından indirilmiş olup toplumun ve fertlerin ihtiyaçlarını karşılamış, sorun ve problemleri çözmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken birçok yöntem ve teknik kullanmış; kendisine muarız olanlara meydan okumuştur. Bu yöntem ve tekniklerden en önemlisi ise, önce duyguları sonra aklı eğitmesidir. Kur'an, cahiliye edebiyatının üst düzeyde olduğu bir dönemde îcazî ile bu eğitici özelliğini ortaya koymuştur.

İşte tüm bunlara binaen toplumun sorunlarına çözümler üretmiş, insanlara helali ve haramı göstermiştir. Bu sorunlardan bir tanesi de haset duygusudur. Hasedin psikolojik sebepleri olduğu gibi sosyolojik boyutları da vardır. İslam'ın ilk dönemimde Müslümanlar, bu konuda birçok baskı ve zulümlere maruz kalmıştır. Özellikle Mekkeli müşrikler, Yahudiler ve münafıklarla pek çok problem yaşanmıştır.

Biz bu tez çalışmamızda bunu dile getirdik. Haset konusunu ele alarak biraz olsun Kuran'ın üzerinde durduğu önemli bir noktaya dikkat çekmek istedik. Zira haset duygusu tabîî bir duygu olduğu için insan, bu duyguyu tamamen kalbinden atması mümkün değildir. Ancak kişi hasedin mecrasını değiştirebilir. İşte tam da bu anlamda hasedin duygusal boyutunu inceleyip bu duygunun kontrol altına alınmaması durumunda inancı ne kadar etkileyeceğini belirtmeye çalıştık. Çalışmamızda tefsir kitaplarına baktığımız gibi konu ile ilgili birçok makale de inceledik. Şunu gördük ki haset konusu tarihsel süreçte hep taze kalmış ve çok kez bireysel, toplumsal, siyasal ve dini konularda sorun teşkil etmiş; hatta savaflara neden olmuş bir konudur. Bu anlamda bu çalışmamızın ismini "*Kur'an-ı Kerim'de Haset İnanç İlişkisi*" ismini verdik.

Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun yöntemi, teknik ve öneminden bahsettik. Birinci bölümde, insanın duygu dünyasını ele alıp çeşitli yönleri ile irdeledik. İkinci bölümde haset kavramının analizini yaptık ve Kur'an-ı Kerim'de haset duygusunun örneklerini verdik. Ayrıca bölümün sonunda hadislerde haset konusuna değindik. Üçüncü bölümde ise haset duygusunun olumlu ve olumsuz yönlerini işledik.

Bu başlığı seçmemizin sebebi; haset duygusunun sürekli taze kalmış olması ve hep öyle devam ediyor olmasıdır. Çünkü bu duygu diğer bütün duygular gibi doğuştan gelmektedir. Bunu kalpten söküp atamayız. Fakat menfi duyguları eğiterek bu duyguların mecralarını değiştirebiliriz. İşte bu çalışmamız bir nebze olsun buna katkı sağlamışsa ne mutlu bize.

Bu çalışmamızın başından sonuna kadar yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN'e, kapısını çaldığım zaman ilgi ve alakasını eksik etmeyen, Prof. Dr. Şadi EREN'e, Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN'a, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin YURT'a, teşekkürü borç bilirim. Olumlu eleştirilerin bizi daha da geliştireceğinin şuurundayım. Gayret bizden tevfik Allah'tan diyorum.

Reşit ÖZER
İğdır 2017

İÇİNDEKİLER

Sh No:

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	4
1.1. İNSANIN DUYGU DÜNYASI.....	4
1.1.1. Duygunun Tanımı	4
1.1.2. Duyguların Kaynağı.....	6
1.1.2.1. <i>Kalb ve Duygular</i>	8
1.1.2.2. <i>Kalbin Hastalığı</i>	10
1.1.2.3. <i>Kalbin Kirliliği</i>	11
1.1.2.4. <i>Kalb ve Günahlar</i>	13
1.1.3. Duygunun Psikolojik Temelleri.....	14
1.1.4. Duygunun Dereceleri ve Sınıflandırılması	14
1.1.4.1. <i>Organik Duygular</i>	15
1.1.4.2. <i>Benlik Duyguları</i>	16
1.1.4.3. <i>Sosyal Duygular</i>	16
1.1.4.4. <i>Zihnî ve Manevî Duygular</i>	17
1.1.5. Duyguların Dengelenmesi	18
1.1.6. Din-Duygu İlişkisi	19
1.1.7. Duyguların Eğitimi	20
2. BÖLÜM	25
2.1. HASET KAVRAMININ TANIMI VE ANALİZİ	25
2.1.1. Sözlük Anlamı	25
2.1.2. İstilahî Anlamı	25
2.1.3. Hasetle İlişkili Kavramlar	27

2.1.3.1. <i>Kibir</i>	27
2.1.3.2. <i>Bağy</i>	29
2.1.3.3. <i>Tecessüs</i>	30
2.1.3.4. <i>İzzeti Nefs</i>	32
2.1.3.5. <i>Münafese</i>	33
2.1.3.6. <i>Hıkd (Kin)</i>	34
2.1.4. Hasede Zıt Kavramlar	36
2.1.4.1. <i>Gıpta</i>	36
2.1.4.2. <i>Gayret</i>	37
2.1.4.3. <i>Nasihah</i>	39
2.2. KUR'AN-I KERİM'DE HASET ÖRNEKLERİ	41
2.2.1. İblis'in Hz. Adem'e Secde Etmemesi.....	41
2.2.2. Hz. Adem'in İki Oğlu Arasındaki Haset.....	42
2.2.3. Hz. Yusuf'un Kardeşlerinin Hasedi.....	46
2.2.4. Ehl-i Kitabın Müslümanlara Olan Hasedi.....	49
2.2.4.1. <i>Yahudilerin Hasedi</i>	49
2.2.4.2. <i>Hristiyanların Hasedi</i>	53
2.2.5. Müşriklerin Hasedi.....	55
2.2.6. Münafıkların Hasedi	56
2.3. KUR'AN-I KERİM'DE HASETLE İLİŞKİLİ ALANLAR.....	59
2.3.1. Haset İtikat İlişkisi	59
2.3.2. Haset- Amel İlişkisi	63
2.3.3. Nübüvvet'e Olan Haset.....	65
2.3.4. Kur'an'a Olan Haset	67
2.4. HADİSLERDE HASET KAVRAMININ KULLANIŞI	71
2.4.1. Hasedin Negatif Yönleri	71
2.4.1.1. <i>Allah'ın Takdir ve Taksimatına Rız Olmamak</i>	72
2.4.1.2. <i>Düşmanlığa Sebep Olması</i>	74
2.4.1.3. <i>İyiliği Tüketen Ateş Olması</i>	75
2.4.1.4. <i>İmana Zıt Bir Amel Olması</i>	76
2.4.1.5. <i>Önceki Ümmetlerin Hastalığı</i>	78
2.4.1.6. <i>Allah'ın Kıskanması</i>	78

3. BÖLÜM	80
3.1. HASEDİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ.....	80
3.1.1. Hasedin Olumlu Yönü	80
3.1.1.1. <i>Hayırda Yarışmak</i>	80
3.1.1.2. <i>Hayranlık Duymak</i>	81
3.1.2. Hasedin Olumsuz Yönü	84
3.1.2.1. <i>Ferdî Açısından</i>	84
3.1.2.2. <i>Toplumsal Açısından</i>	86
3.1.2.3. <i>Dinî Açısından</i>	88
3.1.2.4. <i>İhtilafa Sebep Olması Açısından</i>	89
3.1.2.5. <i>Hakkı Kabule Engel Olması Açısından</i>	92
3.1.2.6. <i>Nifak Sebebi Açısından</i>	94
3.2. HASET DUYGUSUNDAN KURTULMANIN ÇARELERİ	96
3.2.1. Tevekkül	106
3.2.2. İlim.....	108
3.2.3. Sabır	110
3.2.4. Tevbe.....	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geen eser
<i>agm.</i>	Adı geen makale
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>c.c.</i>	Celle Celaluhu
<i>DİA.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>ev.</i>	eviren
<i>İİVGYA.</i>	İslam'da İnan İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi
<i>İFAV.</i>	İlmi Fikri Araştırma Vakfı
<i>md.</i>	Madde
<i>ö.</i>	Ölümü
<i>r.a.</i>	RadıyallahuAnh
<i>s.a.v.</i>	Sallallahu Aleyhi Vesellem
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>trc.</i>	Tercüme
<i>trs.</i>	Tarihsiz
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>v.</i>	Vefatı
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı / ve diğeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>ysz.</i>	Yersiz (Basım yeri yok)

GİRİŞ

"...Nefisler bencil tutkulara' hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik yapar ve sakınırsanız, şüphesiz, Allah yaptıklarınızdan haberi olandır" ¹

Allah (c.c.) bize Kur'an ayetleriyle her insanın nefsinde kıskançlık duygusunun bulunduğunu, ancak bunun sakınılması gereken bir özellik olduğunu hatırlatmaktadır. Bir başka ayette ise Allah, kıskançlık duyan insanın şerrinden sakınılması gerektiğini ve kıskançlığın ne tür kötülöklere kapı araladığına şöyle dikkat çekmektedir: "De ki: "Sabahın Rabbine sığınırım. Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürenlerin şerrinden ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden."² Allah'ın bu tavır bozukluğunu yaşayan kişilerin şerrine karşı insanları uarmış olması, kıskançlığın insanları nasıl bir ahlaka sürükleyebileceğinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Kıskançlık en çok da kişinin kendine çeşitli şekillerde zarar vermesidir.

Mü'minler, kıskançlığın Allah'ın beğenmediği bir tavır olduğunu bilir ve nefislerini bu kötü ahlak özelliğinden arındırmak için çalışırlar. Sahip oldukları bütün güzellikleri ve nimetleri verenin Allah olduğundan haberdardırlar. Dolayısıyla Allah'ın bir insana verdiği bir nimeti ya da güzelliği kıskanmanın Allah'ın takdirine razı olmamak anlamına gelebileceğini bilirler. Çünkü Allah bu nimetleri o kişiye vermekle bir hikmet, hayır ve güzellik görmüştür. Üstelik tüm bunlar o kişinin dünya hayatındaki imtihanının bir parçasıdır. Aynı şekilde o güzellikleri gören diğer insanların imtihanlarının da bir parçasıdır. İnsan ya bu nimetlerden dolayı kıskançlık duygusuna kapılacak ya da bu duyguyu yenerek başkalarının nimet sahibi olmasından hoşnut olacak bir ahlaka ulaşacaktır. Nitekim Kur'an'da bu durum şöyle açıklanmaktadır. "Allah içimizden bunlara mı lütufta bulundu?" diyecekler için onlardan bazısını bazısıyla denedik. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil mi?"³

¹ Nisâ, 4/128.

² Felâk, 113/1-5.

³ En'âm, 6/53.

Ayette de bu durumun insanların denenmesi için özel olarak yaratıldığı bildirilmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki bazı insanların dünya hayatında kıskandıkları nimetlerin tümü ölümle birlikte yok olacaktır. Er ya da geç yok olacak bir şeyi kıskanıp bundan dolayı Allah'ın hoşnut olmayacağı bir tavır içerisinde girmek büyük bir hatadır. Bu şuurla hareket eden müminler çevrelerindeki insanlarda güzel bir özellik gördüklerinde kıskançlıktan Allah'a sığınır. Kendileri bu ahlaktan sakındıkları kadar, konuşmalarıyla da başkalarına bir vesvese veya tedirginlik vermekten titizlikle kaçınırlar. Karşılarındaki insanların güzel yönlerini takdir eder, bu takdir ve beğenilerini dile getiren övgü dolu bir üslup kullanırlar.

Allah Katında ve mü'minler arasındaki; üstünlük, güzellik, zenginlik, şan- şöhret, kariyer, gibi temellere dayalı değildir. Üstünlüğün kriteri Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi, takvadır.⁴

Hasetçi ve kıskanç mizaçlı insanlar, psikolojik olarak da bedensel olarak da yorgun olurlar. Kıskançlık duyguları, insanı için için kemiren, yıpratıcı hatta erken yaşlanmasına sebep olan büyük bir hastalıktır

Hasedin kaynağı nefistir. Bu nedenle haset, insanı şuuru kapalı bir hale sokar. Nefsinin bencil tutku ve isteklerinin boyunduruğu altında olan böyle bir kimse, mü'minin malına, maddi imkânlarına, ilmine, güzelliğine veya zekâsına haset eder. Bu haset sahibi, eğer kendine mü'minler arasında bir yer edinmişse, hasediyle yakınlarını, kendisine kulak verenleri etkilemeye çalışır. Gayesi haset ettiği kişi veya kişilere karşı kıskırtıcılık yapmak ve onlara elinden geldiğince zarar vermektir. Ona göre tüm güzelliklere kendisi layıktır. Başkasında bunları görmeye tahammülü yoktur. Kıskançlık yapanın en önemli özelliği nefesine uyması, böbürlenmesi, büyülenmesi ve bencillik etmesidir. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın büyüklük taslayıp böbürleneni sevmediği ifade edilmektedir.⁵

Mü'min malını da canını da Allah'a satmıştır. O kendi iç dünyasında, Allah ile sıcak bir temas kurmuştur. Sahip olduğu hiç bir özelliğiyle övünmez. O sadece Allah yolunda hayırlarda yarışmanın şevk ve heyecanını yaşar. Bundan dolayı da sürekli

⁴ Hucurât, 49/13.

⁵ Nisâ, 4/36.

şükreder. O şükrettikçe Allah kendisine verdiği nimeti arttırır. Bunun sonucunda, günden güne zekâsı artar, şahsiyeti gelişir, sahip olmadığı birçok yeni özellik kazanır. Diğer taraftan hasetçi ise olduğu yerde saymakta, karanlık bir ruh hali içinde günlerini geçirmektedir. “Nasıl yapsam da rahata kavuşsam, herkes tarafından sayılsam veya bir yolunu bulup alabildiğine ünlensem, yahut nereden para bulup zengin olsam da herkes bana gıptayla baksa” gibi cahilce ve basit düşünceler içinde kavrulup gitmektedir.

Haset ve kıskançlık, insandaki iman zaafiyetinin belirtisidir. Nefsin isteklerine kulak verip kendini ön plana çıkarmayı gaye edinen kişi, sağlıklı düşünüp değerlendirme yapamayacak, Allah'ın rızasına uygun davranışlarda bulunamayacaktır. Müslümanlar hayırlarda yarışır, hep birbirlerine destek olup yardım ederler, haset etmezler, kıskançlık yapmazlar.

Hasetçinin ruh hali elbette onun tavırlarına da yansımakta ve çevresiyle diyaloglarında genişliğine çıkmaktadır. Çekememezlik içindeki ezik yapısı, gıybet, arkadan çekiştirme, gizli yönleri araştırma gibi çirkin ve kötü niyetli tavırlar olarak kendini gösterir.

Kıskançlık duygularından kurtulmanın tek yolu Allah'a güçlü bir imanla teslim olmak, geçici dünya hayatının oyun ve oyalanmadan başka bir şey olmadığını ve Allah katındaki üstünlüğün sadece takva ile olduğunu unutmamak ile mümkündür. Bu konuda Allah bizleri Kur'an'ın bir ayetinde şöyle uyarmaktadır:

*“Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadan başkası değildir. Korkup-sakınmakta olanlar için ahiret yurdu gerçekten daha hayırlıdır. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?”*⁶

⁶ En'âm, 6/ 32.

1. BÖLÜM

1.1. İNSANIN DUYGU DÜNYASI

1.1.1. Duygunun Tanımı

Duygunun tanımı konusunda psikologlar net herhangi bir tanımlamaya varamamışlar. Bu durum duyguların ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüz ruh bilimcileri de bu kavram hakkında tanımlamalara gitmişler. İslam düşünürleri “kuvve-i müdrike-i nefsanıyye” yani nefsin idrak etme gücü olarak tanımlamaya çalıştıkları duygu, ruhsal bir faaliyettir.⁷ Başka tanımlamalar ise şöyle sıralanabilir:

“Düşünebilme, müşahede ve muhakeme edebilme niteliği sadece insana aittir. Bu niteliğin yanı sıra insanın geniş ve karmaşık bir duygusal dünyası vardır. İnsanın aynı duyguyu aynı yoğunluk ve derinlikte sürekli hissetmesi düşünülemez. Bilincin açıklığını iç ve dış çevrenin etkisine göre değişik duygusal yaşantıları ve onların farklı boyutlarını hissedebilir. Bu nedenle insan bazen mutlu, bazen üzgün, telaşlı veya sakin olabilmektedir.”⁸

“İnsan devamlı olarak kendi dışından veya kendi bedenindeki organlardan çeşitli duyular ve idrakler almaktadır. Aynı zamanda onun zihninde tasavvur, düşünce, dikkat, muhakeme gibi bir takım olgular cereyan etmektedir. Bunlar insanı değişik şekilde etkiler ve bu etkilenme sonucu onda “hoşlanma” ya da “acı duyma” şeklinde tepkiler meydana gelir. Yani bunlardan bazıları hoşla gider, bazıları hoşla gitmez. Hoşla gidenler arzu edilir, hoşla gitmeyenlerden ise kaçmak, kurtulmak istenir.⁹ İslam düşünürlerinin, “nefsin idrak etme gücü” diye tanımlamaya çalıştıkları duygu ruhsal bir faaliyettir.”¹⁰

Batılı bazı psikologların duyguya bakışları şöyledir:

⁷ Kerim Yavuz, *Çocuklarda Dini ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, 29.

⁸ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, haz., Refik Özdek, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1990, 153-154.

⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012, 102.

¹⁰ Yavuz, *age.*, 29.

F. Kroeger, duyguyu, "...ruhta tecrübe edilen şeylerin ve onların en verimli beslenme yerlerinin ana kaynağı" olarak görmektedir.¹¹

Rohracher de ise, "duygular, şuurun etkisi olmadan iç ve dış olaylara bir reaksiyon olarak beliren ve ekseriya dil ile anlatılması güç olan hoş ya da hoş olmayan ruhsal olgulardır."¹² "Bu tarife bakılacak olursa duygunun, kişinin içinde cereyan eden iç yaşayışlar ve gösterilen tepkilerden anlaşılan durumlardan oldukça muhtevalı bir kavram olduğu ortaya çıkar. Demek ki duygu, kişinin genel anlamda içinde geçen eğilimlerin hallerini belirten iç yaşayışları temel faktörleridir."¹³ Duygular çok karmaşık oldukları için aynı kişide farklı etkiler bırakabilmektedir. Duyguların kişiye göre değişen dereceleri vardır.¹⁴ Aynı şey farklı kişilerde değişik duygular uyandırdığı gibi aynı şahısta da değişik zamanlarda değişik duygular uyandırabilir. Örneğin, aynı yemeğin yenilmesi, insanın hasta veya sağlam, aç veya tok oluşuna göre hoş giden veya gitmeyen etkiler yapar.¹⁵

Duyguların insanın ruhsal yapısı üzerindeki etkisini Hüseyin Peker şöyle açıklamaktadır: "Duygular, bazen çok şiddetli olurlar. İnsanın bütün varlığını benliğini kaplarlar. Düşüncelere ve davranışlara hâkim olurlar. Böyle çok şiddetli olarak duyulan ve organizmada gerginlik yaratan duygulara heyecan denir. Şiddetli sevinç, şiddetli keder, öfke, korku, utangaçlık, ümit edilen bir şeyin meydana gelmemesinden doğan üzüntü, ümit edilmeyen bir şeyin gerçekleşmesinden doğan hayret (sürpriz), heyecanlara birer örnektir."¹⁶ Duygular düşüncelerden kaynaklanıp davranışlara, alışkanlıklara ve değerlere dönüşen psişik olaylardır. Dindarlık da bizatihi bir bağlanma duygusudur. Bu duygunun da sağlıklı temele oturtulması gerekir. Duyguların itidal – denge hali korunmalıdır.¹⁷ Duygunun tanımlanmasının zorluğundan ve onun kapsadığı alanın genişliğinden dolayı bir yüz yılı aşkın bir süredir psikologlar ve felsefeciler "duygu" nun ne anlama geldiği konusunda tartışmaktadırlar. Bunlardan bir kısmı

¹¹ Yavuz, *age.*, 29.

¹² Yavuz, *age.*, 29.

¹³ Zeki Tan, "Yoksullukla Mücadele Bağlamında Başkalarını Yaşatmak İçin Yaşamakta Duygusal Zekânın Rolü Üzerine Bir Deneme", *1. Ulusal İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009)*, Elazığ, 2009, 401-423.

¹⁴ Peker, *age.*, 102.

¹⁵ Peker, *age.*, 102.

¹⁶ Peker, *age.*, 103.

¹⁷ Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 1998, 27.

duyguyu herhangi bir zihin, his, tutku çalkantısı ya da devinimi; herhangi bir şiddetli ya da uyarılmış zihinsel durum olarak tanımlar. Amerikalı psikolog Dr. Daniel Guleman şöyle der: “Duygu bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi hareket eğilimi anlamında kullanılmaktadır. Karışımları, çeşitlemeleri, mutasyonları ile yüzlerce duygudan söz edilebilir. Tüm araştırmacılar aynı kanıda olmasa da bazı kuramcılar temel duygu kümeleri olduğunu öne sürmektedirler.”¹⁸

1.1.2. Duyguların Kaynağı

Kalb, Arapça bir kelimedir. Sözlük anlamı çevirmek, değiştirmek, bir halden başka bir hale sokmak demektir.¹⁹ İnsanı yolundan çevirmek anlamına da gelir. Allah (c.c) ayette şöyle buyurmaktadır: “Allah dilediğine azap eder, dilediğine merhamet eder. O’na çevrileceksiniz.”²⁰ Ayette “tuklebûne” kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Yine ayet-i kerimede: “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür ya da öldürülür ise geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah’a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.”²¹ ve “Doğrusu biz ancak Rabbimize döneriz.”²² ayetlerinde “dönmek” anlamında kullanılmıştır.²³ Kalp sade bir et parçasından ibaret değildir. Nitekim çok değişkenlik arz etmesinden dolayı bu isimle anılmıştır.

İnsan mahiyetinde bir cihetle Kâbe’den daha aziz rabbani bir latife var: Kalb.

Kalb, Allah’a şeffaf bir ayna,

Âlemleri içinde toplayan çekirdek,

Kâinatın bir haritasıdır.

¹⁸ Richard Rital ve Bşk., *Psikolojiye Giriş*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, çev: Kemal Atakay& Mustafa Atakay& Aysun Yavuz, 10-11.

¹⁹ Yaşar Fersahoğlu, *Kuranda Zihin Eğitimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015, 62.

²⁰ Ankebût, 29/21.

²¹ Âl-i İmran, 3/144.

²² A’râf, 7/125.

²³ Fersahoğlu, *age.*, 62.

Üzerine küfür perdesi çekilirse içinden yılanların ve akreplerin gezdiği bir çöl, günahlara dalınırsa bir çöplük veya bataklıktır.²⁴

Tüm bunların yanında kalp kelimesi daha çok iki mana ifade etmektedir. Bunlardan ilki insanın göğsünün sol tarafında bulunan kozalak şeklindeki maddi kalptir. İkincisi ise, ruhani ve Rabbani bir cevherdir. İşte insanın hakikatini bu kalp oluşturmaktadır. Buna “nefsi natıka” denir. İnsanın idrak eden, bilen, muhatap kabul edilen, kendisine teklifte bulunulan ve cezaya uğrayacak olan varlığı bu tarafıdır.²⁵

Tahanevi de kalbe aynı anlamları verir ve şöyle der: “Kalb, Kur’an ve Sünnet’te ifade edildiği gibi ruhani ve Rabbani diye ikiye ayrılır. Maddi kalp hayvanlarda ve ölülerde bulunur, kalb kavramı ile bazen nefsi, bazen ruhu, bazen de akli kastedilir”²⁶

Gazzali de kalbi ikiye ayırır. İhyada verdiği bilgiler kalp ile ilgili uzun uzun açıklamalarda bulunur. Ancak yaptığı bu açıklamaların gayesinin kalbin hakikati hakkında bilgi vermek değil de kalbin vasıfları ve hallerini açıklığa kavuşturmak için olduğunu belirtir.²⁷ Kalbin zahiri ve batını işlevlerinden bahseden düşünür dört çeşit kalpten söz eder:

- 1- Temiz kalb, orada parlayan bir nur vardır ki: Bu mü’min’in kalbidir.
- 2- Kararmış kalb: Bu ise kâfirin kalbidir.
- 3- Kilitlenmiş ve ağzı bağlanmış kalp: Bu münafığın kalbidir.
- 4- Terkedilmiş, îraz edilmiş kalb: Orada iman da var nifak da vardır.²⁸

Gazzali, el- Munkız adlı eserinde: “Kalpten maksadım ruhdur ki o, marifetullah’ın mahallidir. Bedenin nasıl sıhhatlisi, sıhatsızlığı var ise kalbin de sıhhatlisi, hastalıklısı vardır. Allah’ı bilmemek, nefse uyarak O’na isyan etmek kalb için bir hastalıktır.²⁹ Allah (c.c.) ayette şöyle buyurmaktadır: “ *Onların kalplerinde hastalık vardır.*”³⁰ Bedeni çeşitli maddi ilaçlarla tedavi etmek mümkündür. Kalbi bu hastalıklardan

²⁴ Şadi Eren, *Kalp Ülkesi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, 9.

²⁵ Ali b. Muhammed b. Ali el- Hüseyini el Hanefi Cürcani, *et- Tarîfât*, İstanbul, 2014, 76; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Huzur Yayınları, İstanbul, 2008, I, 210.

²⁶ Muhammed Ali b. Ali et- Tahanevi, *Keşşâfu Istılâhâti’l Fünûn*, Kalkuta, 1862, II, 110.

²⁷ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâli, *İhyau Ulumud-din*, Daru’l Marife, tsz., III, 9, v.d.

²⁸ Gazzali, *age.*, III, 29.

²⁹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâli, *El- Munkızu mine’d- delal*, İstanbul, Hakikat Kitapevi, 1970, 75.

³⁰ Bakara, 2/10.

arındırmanın yolu ise maddi ilaçlarla mümkün olmayıp ancak manevi ilaçlarla mümkündür.³¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) kalbin vücuttaki önemine şu hadisi şerif ile dikkat çekmektedir: “Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur; bozulursa bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”³² Dolayısıyla istikamet mekânının vücutta kalp olduğuna vurgu yapılmıştır. Malumdur ki maddi kalbin fesadı ve bozulması ile maddi hayat ve bedeni sıhhat de bozulmaktadır. Hal böyle iken Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadisi ile kinai bir mana ile cismanî ve maddî kalbin insanın maddi hayatının direği olduğu gibi, manevi kalbin de insanın manevi hayat ve istikametinin direği, esas ve temeli, olduğunu kast etmiş olması akıldan uzak değildir.³³ Kalp hakkında bu genel bilgiler verildikten sonra kalbi çeşitli yönleriyle işlemeyi daha uygun buluyoruz.

1.1.2.1. Kalb ve Duygular

Nazargâhı ilahi olan kalbin duygularla ilişkisi de kaçınılmaz bir gerçektir. Zira kalb sevginin, merhametin, nefretin, kızgınlığın, hasedin, kıskançlığın, sükûnetin ve korkunun yeridir.³⁴ Kuran-ı Kerim, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yumuşak kalpliliği sayesinde etrafındaki mü’minlerin ona olan bağlılıklarından şöyle bahsetmektedir: “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın, eğer kaba, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyle ise onlar (in kusurların) dan geç, onlar için mağfiret dile yapacağın iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.”³⁵ Ayet-i kerime merkezden yani kalpten gelen yumuşak huyluluk vesilesiyle sahabenin bağlılıklarından bizi haberdar eder. Hz. Peygamber’in İlahi mesajı tebliğ ederken yumuşak kalpli olması istenmektedir. Çünkü elçiliğin temel gayesi ilahi mesajları halka ulaştırmaktır. Eğer peygamber (s.a.v.) katı kalpli ve kaba olsaydı insanlar ona sevgi ile yaklaşmaz, onun etrafında toplanmazdı. Kısa bir zaman diliminde çok sayıda insanın onun etrafında toplanmasının ve ona iman edip ümmet olmasının bir sırrı da; onun kendilerine şefkatle ve hoş görüyle yaklaşmasında, hatalarını affetmesinde, onlara danışarak onları onure

³¹ Bkz, Fersahoğlu, *age.*, 64.

³² Buhari, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107-108.

³³ İbrahim Akgün, *Kur’anda Tefekkür*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2000, 66.

³⁴ Abdülbaki Güneş, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, Ahenk Yayınları, 2003, Van, 57.

³⁵ Âli İmran, 3/159.

etmesinde, güçsüz kimsesizlere yardımcı olmasında yatar. O, kendi şahsı için sahabesine kızmamıştır, beşeri zaaflarından dolayı onlara kalbinde bir kırgınlık veya kin hissetmemiştir. Dünya malını elinde biriktirmemiş, neye sahip olmuşsa hepsini sahabeye vermiştir. Onunla konuşan, onunla diyaloga giren onun nezaketinden etkilenir ve kalbi ona karşı sevgi ile dolardı.³⁶

Yüce Allah (c.c) cennet ehlinin kalbindeki kını çekip aldığını şu ayette belirtmektedir:³⁷

*“Göğüslerinden kinden (tasadan) ne varsa hepsini çıkarıp atmışsındır; (hepsi) kardeşler olarak divanlar üzerinde karşı karşıya oturur (sohbet) ederler.”*³⁸

Kalb, sevginin yeri olduğu gibi korkunun da yeridir. Yüce Allah, ortak koştuklarından dolayı kâfirlerin kalbine korku salmıştır.³⁹ Ayet-i kerime konu hakkında şöyle buyurur: *“Allah’ın kendilerine hiç bir güç, (hakkında hiç bir delil) indirmedığı şeyleri, Allah’a ortak koştuklarından dolayı inkâr edenlerin kalbine korku salacağız; gidecekleri yer de cehennemdir! Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!”*⁴⁰

Kızgınlık ve öfke gibi duygular da kalbin derinliklerinde yer alır.⁴¹ Kur’an-ı Kerim bu durumu şöyle ifade eder: *“Onlar ile savaşın ki Allah, sizin elinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve inananlar toplumunun göğüslerine şifa versin; “Yüreklerinin öfkesini gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul edendir. Allah bilendir hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁴² Bütün bunların yanında kalp istikametten, bazen yaptığı yanlışlar sebebiyle haktan sapar ve tevbe gerektiren durumlar olabilir. Yüce Allah peygamberin iki hanımına kalplerinin haktan sapıp günaha girdiği⁴³ için tevbe etmelerini bildirir: *“Eğer gerçekten ikiniz Allah’a tövbe ederseniz, kalbiniz gerçekten haktan sapmıştı (tövbe etmeniz gerekir). Eğer*

³⁶ Ebu'l-Fadl Şihabu'd- din es- Seyyid el Alusi, *Ruhu'l Meâni Fi Tefsiri Kur'anil Azim ve Sebi'l Mesânî*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1987, VI, 106; Seyit Kutup, *Fi Zilalil Kur'an*, Daruş- şuruk, Beyrut, 1988, II, 226

³⁷ Güneş, *age.*, 60.

³⁸ A'râf, 7/43.

³⁹ Güneş, *age.*, 64.

⁴⁰ Âli İmran, 3/151.

⁴¹ Güneş, *age.*, 69.

⁴² Haşr, 59/14.

⁴³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l Âyi'l Kur'an*, Beyrut, 1988, XXVIII, 161.

Peygamber'e karşı birbirinize arka olursanız (bilin ki) onun dostu ve yardımcısı Allah, Cibril ve salih müminlerin iyileridir. Ayrıca melekler de ona arkadırlar."⁴⁴ Dolayısıyla verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere ana duyguların merkezinin kalp olduğu, aynı zamanda imanın da merkezi konumunda olan bu hassas yerin sadece bir et parçasından ibaret olmadığı akli bir gerçektir.

1.1.2.2. Kalbin Hastalığı

Kur'an-ı Kerim, kalbin işlevini yerine getirmemesini içinde bulunan hastalığa bağlar. "İnsanın kalbindeki hastalığın tedavi edilmemesi; başka bir ifade ile insanın yaptığı hatalardan pişman olmaması ve günah işlemeye devam etmesi kalbini daha da karartır, kalp kararması arttıkça kalbin katılaşması da daha fazla artar ve kalp gittikçe taşlaşır, hatta taştan daha da katılaşır."⁴⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o/iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir."*⁴⁶ Hastalığının artması ile katılaştıran kalb, nazargâhı ilahi işlevlerini yerine getiremez duruma gelir. Hal böyle olunca dünya zevk ve sefasına kaptırır kendini. Allah (c.c.) şöyle buyurur: *"Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden dolayı onlara acı bir azap vardır."*⁴⁷ Ayet-i kerime nifaktan bir kalb hastalığı olarak bahseder. Zira kalb aynı zamanda, döneçliğin, değişkenliğin, inkârın ve hakkı gizlemenin de yeridir.⁴⁸ Nifak, kalbin şüphe etmesine sebep olur ve sürekli bir endişe verir insana. Zira şüphe pençeleri iman derisine takıldığında onu paramparça eder.⁴⁹ Başka bir ayette: *"Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince (bu), onların pisliklerine pislik katar ve onlar kâfir olarak ölürlər."*⁵⁰ diye buyurur. Ayette geçen "rics" kelimesi soyut pisliklerin en kötüsüdür.⁵¹

İsfehani'nin ifade ettiğine göre: "Kalb inançların tarlası konumundadır. Kalpteki inançlar da tohum gibidir. Yüce Allah'ın kelim'ı ise tarlayı sulayan yağmura

⁴⁴ Tahrîm, 66/4.

⁴⁵ Güneş, *age.*, 83.

⁴⁶ Buhari, İman, 39.

⁴⁷ Bakara, 2/10; Diğer örnekler için Bkz, Mâide, 5/52; Enfâl, 8/49; Tevbe, 9/125; Hac, 22/53; Nur, 24/50; Ahzâb, 33/12, 32, 60; Muhammed, 47/20,29; Müddesir, 74/31.

⁴⁸ Güneş, *age.*, 87.

⁴⁹ Güneş, *age.* 87.

⁵⁰ Tevbe, 9/125.

⁵¹ Güneş, *age.*, 88.

benzemektedir. Yağmurun suladığı tarlanın bitkileri farklı tohumlara göre farklılık arz ettiği gibi, Kur'an'ın da aynı şekilde kalplerde kök salan inançlar üzerinde etkisi farklı olur.”⁵² Şu ayet bu duruma işaret etmektedir: “*Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabb'inizin izniyle çıkar; kötü olanlardan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz.*”⁵³

1.1.2.3. Kalbin Kirliliği

Kuran-ı Kerimde, temiz ve değerli olan şeyi kapsayan pas anlamına gelen⁵⁴ “*Reyn*” kelimesi kötülük işleyen kalp için kullanılmıştır.⁵⁵ Bu kelime, mühürlenme, kirlenme manalarına geldiği gibi, kılıç ve aynayı saran pas manasına da gelmektedir. Reyn, adeta pas gibi kalbi kuşatır.⁵⁶ Reyn, kalb ile iman arasına giren kalın bir perde⁵⁷ anlamına da gelmektedir. İnsan dünya hayatında işlediği her günah onun kalbinin paslanmasına sebep olur ve kişi paslanan bu kalp ile gerçeği bulmaktan gittikçe uzaklaşır, Yüce Allah ile arasında bir perde örülür. Allah'ın apaçık olan ayetlerini uydurulmuş ve basit tarihi hikâyelerden ayırt edemeyecek kadar bir benlik tahribine uğrar.⁵⁸ Allah (c.c.) ayet-i kerimede bu durumu şöyle belirtir:

“*Ona ayetlerimiz okunduğu zaman : ‘Eskilerin masalları der. Hayır, onlar işleyip kazandıkları şeyleri kalplerinin üzerine pas olmuştur.’ Hayır, doğrusu o gün onlar Rab'lerinden perdelenmiştir. (kalpleri paslandığı için O'nu göremezler)*”⁵⁹ Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) ayeti teyid eder şekilde bir beyanda bulunur ve şöyle der: “*Kul, bir günah işlediğinde kalbine siyah bir nokta düşer. Eğer tevbe edip, günah işlemekten vazgeçer ve Allah'tan affi dilerse o nokta silinir, kalp yine parlar. Eğer günah işlemeye devam ederse, o nokta kalbini kaplayıncaya kadar artar. İşte Yüce Allah'ın, Kitab'ında:*

⁵² Rağı el- İsfehani, *ez- Zeri'a ila Mekarim's- Şeri'a*, Kahire, 1973, 208.

⁵³ A'râf, 7/58.

⁵⁴ Rağıp el- İsfehani, *Müfredât*, 303.

⁵⁵ Güneş, *age.*, 106.

⁵⁶ Ebu'l Fadl Cemalüd- din Muhammed b. Mukerrem ibn Manzur, *Lisanu'l- Arab*, Beyrut, Dâru's Sadr, 1998, XIII, 192.

⁵⁷ El-Curcâni, *et-Tarifât*, 210.

⁵⁸ Bkz., Güneş, *age.*, 107.

⁵⁹ Mutaffifin, 13-15.

‘Hayır, doğrusu onların işleyip kazandıkları günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur.’ diye zikrettiği ‘rane’ den maksat budur.”⁶⁰

Hasan el- Basri, kalplerinin kir bağlamasının, kişinin üst üste günah işleyip kalbin körelmesine ve ölmesine sebep olan kirlilikler vardır ki onların temizlenmesi biraz zordur. Bunların en kötülere nifak kadar varması ve bu nifaklığın devam etmesi anlamında olduğunu belirtir.⁶¹ Tüm bunları göz önüne aldığımızda Allah’ın yasakladığı günahları insanın bile bile işlemesi kalplerin kirlenmesine sebep olur. Allah’ın nehyettiği ve işleyeni cehenneme sokacağını bildirdiği her günah kalbi kirletir ve gittikçe onu kuşatır.⁶² Dolayısı ile Yüce Rabbimiz günahattan sonra kararlı kalplerin temizlenmesi için tövbe kapısını açık bırakmış ve merhametinin sonsuzluğunu göstermiştir. Kalbi tam anlamıyla kararlı paslanmayan insan, bir günah işlediği zaman pişmanlık hisseder, vicdan azabı duyar ve öz eleştiri yaparak hemen Rabbine sığınıp tövbe ve istiğfarda bulunur.⁶³

Kalb kirliliği derece derecedir. Kimi kalb kirliliği hafiftir ki insanın günlük hayatında yaptığı rutin ibadetlerle temizlenmesi mümkündür. Bunlar kalbin meylettiği ve insan hatırına gelen kötü düşünceler gibi hafif kirlerdir.⁶⁴ Bazısı ise küfürdür. Nitekim Allah (c.c.) ayet-i celilede: “*Ey Resul! Ağzlarıyla “inandık” dedikleri halde kalpleri inanmamış olanlar arasında küfürde yarış edenler seni üzmesin. Yahudiler arasında da yalana kulak veren, sana gelmemiş olan bir kavme kulak verenler vardır. Onlar kelimeleri yerinden kaydırırlar: ‘Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının!’ derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun için Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.*”⁶⁵ buyurmuştur. Ayet en kötü, en çirkin pisliğin küfür pisliği olduğu ve onların kendi iradeleriyle bunu seçtiklerini ve bunda da ısrar ettiklerinden bahseder. Dünyevi imtihan

⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 297; Hafız Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el- Hakim en- Neysaburi, *el- Müstedrek ala’s- Sahiheyin*, haz., Mustafa Abdulkadir Ata, Daru’l Kütübi’l – İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 45.

⁶¹ Et- Taberi, *Câmi’ul- Beyân*, XXX, 98.

⁶² Ebu’l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez- Zemahşeri, *el- Keşşâf*, Mektebetu’l Abikan, Riyad, I, 158.

⁶³ Bkz., Güneş, *age.*, 109.

⁶⁴ Bkz. Et- Taberi, *Câmiu’l Beyân*, XII, 131-132.

⁶⁵ Mâide, 5/ 41.

gereği Allah da kalplerini temizleyip bağışlamaz. Bilakis kalp kirliliklerine kirlilik ekler. Zira onlar irade ve tercihlerini kötü yolda kullanmaktadırlar.⁶⁶

Duyguların merkezi olan kalbin temizlenip arındırılması, insanın Rabbi ile olan iletişimini olumlu yönde etkileyecek ve kötü duyguların kişinin bünyesine hâkim olmasını engelleyecektir.

1.1.2.4. Kalb ve Günahlar

Kur'an-ı Kerim, günahı kalbe isnat eder; çünkü duygularda olduğu gibi karar vermede ana mekanizma kalptir. Allah (c.c.) ayeti kerimede bu durumu şöyle ifade etmektedir: “ *Ve eğer seferde olur da yazacak birini bulamazsanız, alınan rehinelere (yeter). Birbirinize güvenirsiniz, kendisine güvenilen kimse emaneti (borcunu) ödesin, Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin, onu gizleyen kalbi günahkârdır, Allah yaptıklarınızı bilir.* ”⁶⁷

Ayette geçen “kitman” bir şeyin gizlenmesi anlamına gelir ki bu kalbin eylemlerinden biridir.⁶⁸ İnsanın bildiğini söylememesi, şahitliği gizlemesi bizzat imanın merkezi olan kalbin ve ruhun işlediği günahdır. Bunun için, söz konusu günah, küfre en yakın günahlardan biri olarak sayılmıştır.⁶⁹ Tüm bunları göz önüne aldığımızda duygularımızın merkezi gönül dünyamızdır. Gönül dünyamız ise istikamet mekânı ve merkezidir. Orası ıslah olup düzelse bütün her şey çürümekten kurtulur ve düzeler. Ayeti kerime insanın iç dünyasının temizlenmesi gerektiği hususunda şöyle buyurur: “ *... Gerçek şu ki, insanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden Allah onların durumunu değiştirmez ve Allah insanlara kendi kötülüklerinin bir sonucu olarak bir felaket tattıracağı zaman hiç bir şey bunun önünde duramaz: Çünkü onların, kendileri O'na karşı koyabilecek kimseler yoktur.* ”⁷⁰

⁶⁶ Bkz. Güneş , *age.*, 86.

⁶⁷ Bakara, 2/283.

⁶⁸ Güneş , *age.*, 36.

⁶⁹ Bkz. Et- Taberi, *Câmi'u'l Beyân*, III, 141; Ebu'l Fida İsmail İbni Kesir, *Tefsîr'ül Kur'ani'l Azîm*, tsz, I, 501; Ebu's- Suud, *İrşadu'l Akli's-Selîm ila Mezayî Kitabi'l Kerîm*, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, tsz, I, 272; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, II, 266-267.

⁷⁰ Ra'd, 13/11; Enfâl, 8/53.

1.1.3. Duygunun Psikolojik Temelleri

İnsan, yaratılış bakımından en kompleks varlıktır. Nitekim bu durum insan davranışlarında çok net bir şekilde görülmektedir. İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını yönetmesinde beyninin özelliklerini bilmesi çok önemlidir.⁷¹ Nevzat Tarhan bu konu hakkında şöyle der: “Duyguları genellikle duygu türlerini ele almadan yalnızca psikolojik boyutuyla değerlendiririz. Oysa temel duyguların dürtüsel yönü de vardır. Dürtüsel duygular; açlık, susuzluk, üreme, saldırganlık gibi temel güdüleri ifade eder. Bu sebeple duygular birincisi dürtüsel, diğeri psikolojik olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Dürtüsel duygular insanda olduğu gibi hayvanlarda da vardır. Oysa yüksek duygular insana özgüdür.”⁷² Duygunun zihin ile bağlantısına baktığımızda hissettiğimiz şeyin ve hissetmemize sebep olan şeylerin, psikolojik duygu durum ve bu durumun bilişsel değerlendirmesine dayanır.⁷³ Maddi ilaçları yazanlar günümüzde doktorlardır, manevi ilaçları yazanlar ise peygamberlerdir. Bu anlamda yapılması gereken şey: “İbadetlerin hassalarını akıl yoluyla değil, nübüvvet nuruyla idrak eden peygamberleri taklit etmek gerekir.”⁷⁴

1.1.4. Duygunun Dereceleri ve Sınıflandırılması

Duyguların sınıflandırılması meselesi en az duygunun tanımı kadar karmaşık bir konudur. Zira soyut ve gözle görülemeyen hislerden meydana gelen duygular, “haz ve elem verici olarak tanımlayanların yanında onları; istek, acı, öfke, vb. bedeni ve duygusal duygular; korkmak, kıskançlık, vb. içgüdüsel duygular; dini ahlakî, estetik, sosyal vb. manevi ve ruhî değerlere ait duygular ve kişinin benliğini sıkıca saran veya onu aşan duygular diye sınıflandıranlar da mevcuttur.”⁷⁵ Biz burada genel kanaate göre sınıflandırma yapmayı yerinde buluyoruz.

Duyguları yoğunluk dereceleri bakımından üç bölümde ele almak mümkündür.⁷⁶

⁷¹ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, 29.

⁷² Tarhan, *age.*, 29.

⁷³ Kemal Sayar& Mehmet Din, *Psikolojiye Giriş*, Dem yayınları, 2009, 67.

⁷⁴ Gazzali, *age.*, 76.

⁷⁵ Yavuz., *age.*, 3

⁷⁶ Yaşar Fersahoğlu, “Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2000, 105-122.

1- Duygu, “Heyecanlara göre yoğunluğu daha az olmakla birlikte sürekliliği ve kalıcılığı daha fazla olan sempati, sevgi, kıskançlık, pişmanlık, gurur, utanç gibi durumlardır.”⁷⁷

2- Heyecan, “Belli alanlarda, belli yoğunluklarda doğan, kısa süreli olup bedensel belirtilerin de eşlik ettiği duygu durumlarıdır.”⁷⁸ Heyecan vücudun hoş olan veya olmayan durumlarda duygusal cevabı ile tanımlanır.⁷⁹ Başka bir tanımda ise, “Bir uyarıcıya gösterilen ve yüksek derecede duygulanmadan ötürü fizyolojik değişikliklerle sonuçlanan uyarım (tepki) veya organizmanın sessiz ve olağan durumdan herhangi bir biçimde uzaklaşmasıdır.”⁸⁰

3- Tutku, “Yoğunluğu ve sürekliliği çok fazla olup ve kişiyi gerçekleri görmekten uzaklaştıracak (gerçeğe karşı gözleri kör eden) nitelikteki duygulardır.”⁸¹ Aynı şekilde tutkuyu, “yoğunluğu ve sürekliliği ile öteki özlemlerden ayrılan aşırı özlem veya istek, tutkunluk, ihtiras”⁸² olarak da tanımlamak mümkündür.⁸³ Duygular kişinin içinde veya çevresinde vuku bulan olaylara karşı geliştirdiği tepkilerdir. Bunları dil ile ifade etmek zordur. Duyguların meydana gelmesi bakımından hoş olan veya hoş olmayan şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hoş olan duygular kişiye zevk verip organizmayı kaynağa yaklaştırırken hoş olmayan duygular ise kişiye elem verip organizmayı kaynaktan uzaklaştırmaktadır.⁸⁴

Duyguların dereceleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra duyguların sınıflandırmasına geçebiliriz.

1.1.4.1. Organik Duygular

Duyguların dereceleri ve yoğunluğu hakkında bilgi vermiştik. Şimdi duyguların sınıflandırılmasına bakmakta yarar görüyoruz. Genel kanaate göre duygular; organik, benlik, sosyal, zihni ve manevi duygular olarak ayrılmaktadır. Konumuzu fazla

⁷⁷ Günsel Koptagel, *Tıpsal Psikoloji*, Güneş Kitapevi, Ankara, 1991,93.

⁷⁸ Koptagel, age., 93.

⁷⁹ Rasim Adasal, *Medikal Psikoloji*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1997, 851.

⁸⁰ Rüşen Alaylıoğlu, Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul,1997,128.

⁸¹ Koptagel, age.,93.

⁸² Alaylıoğlu, age.,315.

⁸³ Fersahoğlu, ,agm., 106.

⁸⁴ Bkz. Fersahoğlu, agm., 106.

saptırmadan duyguların sınıflandırmasına kısaca bakarak geçeceğiz. İlk olarak organik duygulara bakalım:

Bu duygular vücudun organlarının görevlerini yerine getirmesi sonucu oluşan duygulardır. Yani vücudun organlarından gelen duygulardır.⁸⁵ Bunun sonucunda görevlerini iyi yapıp yapmamaları nedeni ile insan haz veya elem duyar. Duyu organları yoluyla elde edilen duyum ve idraklerden doğan duygular da bu gruba dâhildir.⁸⁶ Duyu organları sayesinde elde edildikleri için tatma, koklama, dokunmaya ait olanlar nispeten basit; görme ve işitmeye ait olanlar ise daha yüksek duygular oluşturur. Bu nedenle daha çok estetik duygular içinde dâhil edilirler.⁸⁷

1.1.4.2. Benlik Duyguları

Benlik kavramı, bireyin kendine ilişkin bilinçli algılardan oluşmaktadır. Bireyin kendine yönelik ilgisi ve düşünce becerisi benliğin en genel tanımını oluşturmaktadır. Benlik duyguları kişinin kendisini bir başkasının gözünde değerlendirmektir.⁸⁸ Benlik duyguları bireyin, ne olduğu, nasıl hareket ettiği, değer yargılarını, iyi veya kötü taraflarının neler olduğu, neleri yapabileceği, arzu ve ideallerinin neler olduğu, nasıl olması gerektiği⁸⁹ şeklindeki sorulara verilen cevaplardır. Benlik duyguları bir bakıma kişinin kendi duygularının farkında olmasıdır. Kendi iyi veya kötü yönlerini bilmesidir. Bu duygular bir bakıma organizmanın farkında oluş, bilinçli hareket etmesi manasına da geliyor. Çünkü duygularını tanıyan, onları kontrol edebilen ve akabinde bu duygularını ifade eden fertler benlik duyguları gelişmiş kişilerdir.

1.1.4.3. Sosyal Duygular

Duygu çeşitlerinden bir tanesi de sosyal duygulardır. İnsan tabiatı gereği sosyal bir varlıktır. Bu anlamda insanı bir odaya hapsedip ona ekmek, su ve diğer ihtiyaçlarını karşılasak bile eğer sosyal ihtiyaçtan yoksun kalırsa yaşama şansı azalmaktadır. İnsan sevdiği kişiler hakkında bilgi almaktan mutlu olurken, sevmediği kişilerden haber almak

⁸⁵ Bkz. Peker, *age.*, 104.

⁸⁶ Peker, *age.*, 104

⁸⁷ Peker, *age.*, 104.

⁸⁸ Peker, *age.*, 104.

⁸⁹ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi Sahaf Yayınları, İstanbul, 1983, 267.

istemez, yakınlarıyla bile birlikte olmak istemez ve tiksinti duyar.⁹⁰ İnsanın kendine karşı beslediği duygular benlik duyguları, başkalarına karşı beslediği duygular ise sosyal duygulardır. Mesela : “Şefkat, kıskançlık, merhamet, dostluk ve aşk, nefret ve sevgi, sevgi ve antipati, kin ve haset, vb. duygular, sosyal duygular” içine girmektedir. Sosyal duygular ilk ailede başlar ve suya atılan bir taşın oluşturmuş olduğu halkalar gibi etrafa yayılır. Zira aile içinde gelişen sağlıklı sosyal duygular çevreye yayılırken sağlıklı ve insaniyet duygularını oluşturur.⁹¹

1.1.4.4. Zihnî ve Manevî Duygular

Zihni duygular, “dikkat, ezberleme, hayal etme gibi zihni faaliyetlerin kolay veya güç olmasından doğan bir takım duygulardır. Bunlar fikirlerin birbiri ile olan mantiki münasebetlerinden ileri geldikleri için bunlara mantiki duygular da denir. Mesela; matematik veya geometri gibi ‘cebiri’ yani işlem gerektiren problemlerde çözümü güçleştikçe gerginlik duyulur.⁹² Bu anlamda zihni duygular zihin ile alakalıdır. Şimdi manevi duygulara kısaca bakalım.

1- Estetik duygular; insanın dış dünyaya gösterdiği “güzel” ve “çirkin” sözcükleriyle dile gelen tepkileriyle ilgilidir. İnsanların manzaralar karşısındaki duygularıdır. Seyredilen manzara, resim, mimari eserler, dinlenen müzik, şiir gibi parçaların bireyde uyandırdığı hoş ve latif duygulardır. Bu duygular insana hoş ve hoş olmayan şekilde olmayabilir. Daha öncede belirttiğimiz gibi hoş olan duygular insana zevk verirken hoş olmayan duygular insanı bu kaynaklardan uzaklaştırır.⁹³

2- Ahlaki duygular; “Ahlaki duygular, insanın ve başkalarının davranış ve yaşayışlarının etkisi ile oluşan duygulardır.⁹⁴” Gazzali: “Ahlak, insanın benliğine yerleşen ve onu hiçbir zorlama olmaksızın fiilleri ile icraya iten melekedir.”⁹⁵ Dolayısıyla ahlak duygusu örnek davranış olarak da tanımlanabilir. Bir başka tanımda ise ahlak; “İnsanın ahenkli ve uygun bir tarzda yaratılışına ait tabii sıfatlardır. İnsan tabiatında yaratılanlarla birlikte, sonradan kazanılmış ve sahip olunmuş özelliklerdir.”⁹⁶

⁹⁰ Bkz., Peker., *age.*, 107.

⁹¹ Bkz., Peker., *age.*, 107.

⁹² Peker., *age.*, 107.

⁹³ Peker., *age.*, 107.

⁹⁴ Peker., *age.*, 107.

⁹⁵ Gazzali, *İhyau- Ulumud-Din*, III, 53.

⁹⁶ Turgut Ali, *Kur’ân-ı Kerime Göre Ahlak Esasları*, İstanbul, 1980, 15.

şeklinde ifade edilir.⁹⁷ Zihni ve manevi duygulardan biri olan “din duygusu” ayrı bir başlık altında işleneceği için burada yer vermiyoruz.

1.1.5. Duyguların Dengelenmesi

Duyguları yönetmek veya duyguların dengelenmesi, esas itibariyle insanın duygularını tanıması ve duygularını ifade etmesi ile alakalı bir durumdur. “Duyguların yönetilmesindeki amaç, duygusal zihnin iradeyi ele geçirmesine engel olmak için gerekli tedbirleri alarak beyni aklın veya akılcı zihnin kontrolünde tutup, duyguları daha iyi tanıyarak, onlarla her şekilde etkili mücadele edip başa çıkabilmek için bilinçli çaba göstermek ve önceden bilinçaltına yerleşmiş duyguları zararsız hale getirme yeteneğini kazandırmaktır.”⁹⁸ Duyguların dengelenmesi noktasında ilk iş kişinin duygularını tanımasıdır. Bu anlamda duygularını tanımayan organizmanın duygularıyla başa çıkması oldukça güçtür. Duygu dengelenmesinde ve yönetiminde: Duyguların tanınması, duyguları ifadesi ve duygu kontrolü diye adlandırılan bir sıra izlenmelidir.⁹⁹ Bu sıra izlenip duygular tanındığı zaman ve duygular arası ilişki kavrandığında, birey duyguların etkisi altına girmeden yani duyguların bireyi yönetmesine izin vermeden bireyin kendi duygularını yönetmesini sağlayacaktır.¹⁰⁰ Duygularını tanıyan onları terbiye eden ve Kuran ahlakına sahip bireyler, olumsuz duygularını dengeleyebilir ve onları kontrol altına alabilirler.

Duyguların kontrol edilmesinin en etkin yollarından biri de sahip olduğumuz şeyleri paylaşmaktır. Bu konuda şöyle bir hikâye anlatılır: “En iyi buğday yarışmasında senelerdir katılan bir çiftçi, büyük ödülü o yılda kazanmıştı. Yarışmayı izleyen gazeteciler çiftçiden bu başarısının sırrını öğrenmek istediler. Çiftçi, bu sırrın kendi buğday tohumlarını komşularıyla paylaşmasında yattığını söyledi. Gazeteciler bu cevaba çok şaşkırdılar: “Onlar sizin rakibiniz olarak yarışmaya katılıyorlar. Buna rağmen, ne diye tohumlarınızı onlarla paylaşıyorsunuz?” diye sordular. Çiftçi: “Neden olmasın?” dedi. “Bilmiyor musunuz: Rüzgâr, olgunlaşmakta olan buğdaydan poleni alır

⁹⁷ Zeki Tan, *Kur’âna Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, 2010, 265.

⁹⁸ Mustafa Çeşitcioğlu, *Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, 57-63.

⁹⁹ Gaye Özdemir Yaylacı, *Kariyer Yaşamında Duygusal Zekâ ve İletişim Yeteneği*, Hayat yayınları, İstanbul, 2008, 60.

¹⁰⁰ Bkz., Yaylacı, *age.*, 60.

ve tarladan tarlaya taşır. Bu bakımdan, komşularımın kötü buğday yetiştirmeleri demek, benim ürünümün de iyi olmaması demektir. En iyi buğdayı yetiştirmek için, komşularımın da iyi buğday yetiştirmesine yardımcı olmam gerekiyor.”¹⁰¹ Hayatın daha anlamlı olması ve duygularda doyuma ulaşmak için sevdiğimiz şeylerden fedakârlık etmek gerekir. Zira ayette: “*Sevdiğiniz şeylerden fedakârlık edemediğiniz sürece iyiliğe eremezsiniz.*”¹⁰² Buyurarak bu duruma net açıklık getirmektedir.

1.1.6. Din-Duygu İlişkisi

Din duygusu diğer bütün duygular gibi doğuştan gelir. Bu duygu Yüce Allah’ın varlığı ve onun kudreti ile ortaya çıkar. “Din duygusu, ilahi bir kuvvetin varlığından kaynaklanan düşünce, tasavvur ve hareketlerin insanda uyandırdığı duygudur.”¹⁰³ Bu duygu kutsal olana yönelmeyi temsil eder ve inançla kaynaşır.¹⁰⁴

Din duygusu kapsamında ele alınacak temel duygular şöyle sıralanabilir: Korku, sevgi, saygı, sempati, hayranlık, şükretme, minnettarlık, bağlılık, güven, sığınma, teslim olma gibi.¹⁰⁵ Bazı psikologlar din duygusunu farklı tanımlamışlardır. Mesela Schleiermacher’e göre din duygusu mutlak teslimiyeti ifade eder.¹⁰⁶ Alferd Berdholet’e göre din duygusunda Allah korkusu teslimiyet ve mutlak bağlılık vardır.¹⁰⁷ William James din duygusunu diğer duygular gibi tabii ve doğuştan geldiğini ifade eder.¹⁰⁸ Kur’an-ı Kerim, din duygunun insanın fitratında var olduğunu ve bu duygunun insana doğuştan verildiğini belirtmektedir.¹⁰⁹ “*Hani Rabbin Âdemoğullarının bellerinden (sülblerinden) zürriyetlerini çıkardı ve onları kendi nefisleri üzeri şahit tuttu: “Ben sizin Rabbinin değil miyim?” buyurdu. Onlarda dediler ki: ‘Evet! (Sen bizim Rabbimizsin), şahit olduk.’(Biz bunu) kıyamet günü: ‘Gerçekten biz bundan habersizdik’ dememeniz için (böyle yaptık)”.¹¹⁰*

¹⁰¹ Zeki Tan, *Farklı Kültürlerin Ebrusu Adilcevaz*, Özgü yayınları, İstanbul, 2013, 556.

¹⁰² Âli İmran, 3/92.

¹⁰³ Peker, *age.*, 110.

¹⁰⁴ Bkz., Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız yayınları, Ankara, 1980, 115-116.

¹⁰⁵ Peker., *age.*, 110.

¹⁰⁶ Fr.Schleiermacher, *Über die Religion*, Stuttgart, 1996, 46.

¹⁰⁷ Alferd Berdholet, *Wörterbuch der Religion*, Stuttgart, 1992, 462.

¹⁰⁸ William James, *L’experience Religieuse*, Paris, 1908, 41-42.

¹⁰⁹ Peker, *age.*, 114.

¹¹⁰ A’râf, 7/172.

Bu ayet, insanın yaratılışı sırasında Allah'ın insana, Allah'ı bilip tanıma potansiyelini verdiğini anlatmaktadır.¹¹¹ Ayette belirtildiği gibi dini duygunun doğuştan geldiği belirtilmektedir. Başka bir ayette: “Öyle ise bir muvahhit olarak yüzünü dine çevir insanları onun üzerine yarattığı fitrata, Allah'ın fitratına! Allah'ın yaratmasında asla bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmiyor.”¹¹²

Ancak bu duygunun sosyal çevre tarafından değiştirilebilirliğini Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle ifade etmektedir: “Her çocuk İslam fitratı üzerine doğar, sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”¹¹³ Dolayısıyla insan doğuştan aynı duygu ile yaratılmıştır. İnsanın fitraten getirmiş olduğu dini duygunun eğitilmesi önemli husustur. Zira terbiyeden geçmeyen bazı menfi duygular, insan için felaket olabilmektedir. Bizce duyguların eğitimi önemli bir konu olduğu için kısaca ona da değinmekte yarar görüyoruz.

1.1.7. Duyguların Eğitimi

İnsan bir his ve duygular manzumesidir.¹¹⁴ İnsanın duyguları göz, kulak gibi maddi duygular olduğu gibi korku merak gibi manevi hisleri de vardır. Bütün bu his ve duyguların belli gayeleri ve yaratılış amaçları vardır.¹¹⁵ Bu anlamda insanın duygu ve hislerini tanıması ve neler hissettiğinin muhasebesini yapabilmesi, ona davranışlarını daha iyi yönetebilme kudretini kazandırmış olacaktır.¹¹⁶ Duygunun eğitimi; “Çeşitli duyguların nasıl uygun bir şekilde kontrol altına alınacağı ve nasıl ifade edileceğinin bilgi ve becerisinin eğitimidir. Yani bireyde kendi yaşantıları yoluyla iradi olarak duyusal davranış değişikliği meydana getirme sürecidir.”¹¹⁷ Duygularını kontrol etmiş bir kimse iman, ibadet ve güzel ahlakla donanmış üstün nitelikli bir kul haline gelmiştir. Bu konuda Yüce Allah (c.c) Bakara suresi ilk ayetlerinde bu terbiyeden geçmiş takva sahibi kimselerin özelliklerini sıralarken; onların gayba inanan, namazını kılan, Allah'ın

¹¹¹ Bkz., Peker, *age.*, 114.

¹¹² Rum, 30/30.

¹¹³ Buhari, Kader, 3.

¹¹⁴ Şadi Eren, *İnsan ve Eğitim*, Erzurum, tsz., 78.

¹¹⁵ Bkz., Eren, *age.*, 78.

¹¹⁶ Süleyman Pak, “Kuranın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi ” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, XVI. Sayı, 1, 71.

¹¹⁷ Süleyman Akyürek, “ Kuran Kurslarında Duygu Eğitimi” *Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Fedarasyonu*, İstanbul, 2010, 3. Baskı, 568.

kendilerine rızık olarak verdiklerini, merhamet duygusunu ne anlama geldiğinin bilincine varmış kimseler olarak yine O'nun rızası için infak eden kullar¹¹⁸ olduklarına dikkat çekmiştir. “Düşmanlık, kin, nefret, kıskançlık, inat gibi duygular genelde zararlı duygular olarak bilinir. Bu duyguların zararlı olarak kullanıldığı yerler olmakla birlikte, aynı duyguları yaralı bir mecraya sevk etmek de mümkündür. Mesela insan nefis ve şeytana, kötülere ve kötülüğe düşmanlık duymalı, kin beslemelidir. Nefsinin hatalarından, günahlardan nefret etmelidir.”¹¹⁹ Buna Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin Mekke'nin fethinde, daha önce kendilerine onca eziyet ve baskı yapan müşriklerin canını bağışlaması ve onları affetmeleri duyguların nasıl kontrol altına alınabileceğini örnek gösterebiliriz.

Duygu eğitiminden geçmiş olgun karakterli bir mü'min, intikam alma imkânına sahipken bile, duygularını kontrol altına almayı başarabilen hatta affedecek derecede üstün bir ruh haline sahip kişi oldukları görülmektedir.¹²⁰ Bu durumda duygularını tanıma ve onları kontrol altına alma duygularla başa çıkma önemlidir. İnsan tam manasıyla duyguların esiri olmaktan kurtulması ancak Allah'a yönelmesi ve zikirde devam etmesiyle mümkündür. Ayet-i kerime: “*Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzur bulur.*”¹²¹ buyurmaktadır. Çünkü kalplerin gerçek tatmini ahirete dönük olarak insani yönü geliştirmek suretiyle şahsiyetin oluşması ve olgunlaşması ile elde edilir.¹²² İnsan korku, endişe ve huzursuzluklardan ancak bu şekilde kurtulur.¹²³ Zira insan sabırsız, dünya hayatına düşkün, kalbi Allah'ı anmaktan gafil, hevâ ve hevesine uymuş, işi gücü aşırılık olan bir gafil hüviyete bürünür.¹²⁴ Allah'ı anmaktan gafil kimseler ise istek ve arzularının etkisinde kalarak zikir ve ibadetin insan şahsiyetini yüceltici ve düzenleyici yönünden mahrum kaldıkları için zikrin boşluğunu hevâ ve hevesle doldurmaya çalışmaktadırlar.¹²⁵ Duyguların mecrası gösterildiğinde nasihat fayda verecektir. Bu gerçekten habersiz bir kısım nasihatçilerin ahlaksız insanlara “haset etme, hırs gösterme, düşmanlık etme, inat etme, dünyayı sevme!” şeklindeki nasihatleri neticesiz kalmaktadır

¹¹⁸ Bakara, 2/ 2-5.

¹¹⁹ Eren, *age.*, 79.

¹²⁰ Bkz., Pak, *agm.*, 72.

¹²¹ Ra'd, 13/ 28.

¹²² Mahmut Çamdibi, *Din Eğitime Giriş*, İFAV yayınları, İstanbul, 1989, 7.

¹²³ Çamdibi, *age.*, 8.

¹²⁴ Kehf, 18/28.

¹²⁵ Çamdibi., *age.*, 10.

böyle demek yerine, “bunların yönlerini hayırlı şeylere çeviriniz, mecralarını değiştiriniz” deseler nasihat tesir edecektir. Kuran-ı Kerim duygularının esiri olmuş kimseleri hevâ ve hevesini ilah edenler¹²⁶ şeklinde isimlendirmiştir.¹²⁷ Buna mukabil Kur’an-ı Kerim’in duygu eğitiminden geçmiş Allah’ın hududunu aşmayan, salih amel işleyen, Rabbinin makamından korkup nefsinin kötü arzularından sakındıran, şüphesiz onun için barınma yeri olduğu vaat edilmiştir.¹²⁸ Kötü temayül ve telkinlerin etkisinde kalabilen, ahlaki hastalıklara düşebilen insana, Kur’an-ı Kerim; şifa, rahmet, uyarıcı, ışık ve nimet olmaktadır.¹²⁹

Nitekim Kuran inanç, ahlak gibi konulara bireysel ve toplumsal yön vermekte, kişinin kötü duyguları arasında ikilemde kalmasında kayıtsız kalmamakta, onu duygusal ve davranış anlamında eğitecek formüller önermektedir.¹³⁰ Haset, cimrilik, kin, nefret, kibir gibi olumsuz duygularda ona akli ve kalbi hitaplarda bulunmaktadır. Örneğin, bir kimseyi öldürmek bütün insanlığı öldürmekle eş değer görmüş ve insanlığa merhamet duygusunu öğretmiştir.¹³¹ Ya da “dedikodunun”, kişinin kardeşinin etini yemekle¹³² tarif ederek kötü duyguların ketlenmesini istemiştir. Bazen de yarattığı şeylerin şerrinden ve hasedin şerrinden¹³³ kendisine bizzat sığınılmasını emretmiştir. İyi bir eğitim, bütün duyguları yaradılış hikmetine yöneltir. Buna şükr-ü örfi¹³⁴ denir. İnsan iradesini kullanıp duygularını şükr-ü örfiye zıt olarak da kullanabilir.¹³⁵ Bu konuda şöyle bir benzetme yapılmıştır: Doğuştan gelen, yanî fitri olan bu duygular şelale gibidir. Önüne set yapıp kontrol altına alınırsa çevre aydınlatılır, ekinler sulanır. Aksi takdirde önü alınamayan ve yüksekten delice akan sular sel felaketlerine ve tahribatlara sebebiyet verebilir.¹³⁶ Kur’an-ı Kerim, akıllardan önce duygulara seslenir; çünkü yürekten kabul görülen aklın itminanı daha kolay olmaktadır. “İlahi metinler ve evrensel elçiler olan peygamberler insanların fitraten sahip oldukları duyguları iyiye yönlendirmesi için gönderilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Ben insanlara iyi ahlak-*

¹²⁶ Furkân, 25/43.

¹²⁷ Pak, *agm.*, 73.

¹²⁸ Nâz’iât, 79/37-41.

¹²⁹ Mustafa Çağrı, *İslam Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985, 111.

¹³⁰ Bkz., Çağrı, *age.*, 111.

¹³¹ Bkz., Pak, *agm.*, 74.

¹³² Hucurât, 49/ 12.

¹³³ Felâk, 113/1-5.

¹³⁴ Seyyit Şerif Cürcâni, *Târifât*, 128.

¹³⁵ Eren, *age.*, 79.

¹³⁶ Bkz., Eren, *age.*, 79.

*karakter kazandırmak için gönderildim.*¹³⁷ diyerek kendi görevlerinden birini ortaya koyar.¹³⁸ Duyguların eğitimi konusunda şöyle bir benzetme yapılır:

“Yaşlı Kızılderili reisi kulübesinin önünde torunuyla oturmuş, az ötede birbiriyle boğuşup duran iki köpeği izliyorlardı. Köpeklerden biri beyaz biri siyahtı ve on iki yaşındaki çocuk kendini bildi bileli o köpekler dedesinin kulübesinin yanında boğuşup duruyorlardı. Dedesinin sürekli göz önünde tuttuğu yanından hiç ayırmadığı iki iri köpekti bunlar. Çocuk kulübeyi korumak için biri yeterli gözükürken niye ötekinin de olduğunun hem niye renklerinin illa da siyah ve beyaz olduğunu anlamak istiyordu. O merak ile sordu dedesine:

“Dedeciğim bu köpekler niye var? Niye iki tane? Niye biri siyah biri de beyaz?”

Yaşlı reis bilgece bir gülümsemeyle torunun sırtını sıvazladı “Onlar” benim için simgedir evlat.” dedi

“Neyin simgesi?” diye sordu çocuk.

“İyilik ile kötülüğün simgesi. Şu gördüğün köpekler gibi iyilik ve kötülük içimizde aynen sürekli mücadele eder durur. Onları seyrettikçe hep bunları düşünürüm. Onun için onları yanımda tutarım.”

Çocuk, sözün burasında mücadelenin kazananı da olmalı diye düşündü ve her çocuğa has bitmeyen sorulara bir yenisini ekledi:

“Peki, sence hangisi kazanır bu mücadeleyi?”

Bilge reis, derin bir gülümseme ile baktı torununa:

“Hangisi mi evlat? Ben hangisini daha iyi beslersem!”¹³⁹

Bilgenin “Ben hangisini daha iyi beslersem” ifadesi burada çok manidardır. Nefsin terbiyesi ile alakalı başka bir analogi yapmak yerinde olur şöyle ki:

¹³⁷Ebu Abdullah Malik b. Enes, *Muvatta*, Hüsnü'l Huluk, 28, II, 903.

¹³⁸ Tan, *agm.*, 405.

¹³⁹Niyazi Altılar, *Gerçek Lider*, İstanbul, 2006, Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetler, 255-256.

“Nefis azgın bir ata benzer. Dizginleri zapt edilmeyen azgın at gemi ağzına alıp giderse, sahibini yere çarpıp parçalar, belki kendisi de beraber parçalanır. Yani hem kendini hem de sahibini felakete götürür, helak eder. Ama azgın atın dizginleri sağlam olarak tutulur, ona hâkim olunursa at, koşar koşar ama sonunda yorulur. Ağzından köpükler akar. Dizginleri sağlam olarak tutulduğundan bir felakete sebep olmadan sahibine teslim olur. İşte nefis de aynen böyledir azgın at gibidir. Şayet insan nefisine, dizginlerini sağlam tutup hâkim olmazsa, nefis hem kendisini, hem de sahibini helak eder. Parça parça eder. Ne kadar günah ne kadar Allah’a itaatsizlik varsa hepsini tâ sahibini gazab-ı ilahiye uğratana kadar yaptırır. Sahibini dergâh-ı ilahiden attırana ve nihayet imanını kaybettirene kadar nefis durmaz.”¹⁴⁰

Zira terbiye edilen duygular, her zaman galip gelir ve olumsuz duyguları kontrol etmemizi sağlar. Bu anlamda olumsuz duyguların belli bir eğitimden geçmesi sonucu onları yararlı hale getirebiliriz. Kur’an-ı Kerim önce Arap toplumunda olumsuz vakıalara sebebiyet verecek duyguları eğitir, daha sonra onlara dinin temel esaslarını emrederdi. Nitekim 23 yıllık gibi bir süreye yayılmış olan vahyin nüzulü bunu amaçlamaktaydı. Kültürümüzde deyim haline gelen; “can çıkar huy çıkmaz” sözü de duyguların terbiyesinin güç olduğunu göstermektedir. Ancak iyi beslenen ve Kur’an’ın ahlakından mahrum bırakılmayan duyguların özüne dönüp iyi yönde çalışacağı aşikârdır.

¹⁴⁰ Seyyid Aldulhâkim el- Hüseyini, *Sohbetler*, haz, Selahaddin Kınacı, Sey-Tac Yayınları, Ankara, 2014, 136-137.

2. BÖLÜM

2.1. HASET KAVRAMININ TANIMI VE ANALİZİ

2.1.1. Sözlük Anlamı

Arapça kökenli bir kelime olan haset kavramı, “hasede” fiilinden türemiştir Haset hem mastar hem de isim olarak kullanılır. Kelime olarak temenni etme, dileme, anlamlarında kullanılır.¹⁴¹ Bu kavram negatif olarak kullanıldığı gibi pozitif olarak da kullanılabilir.¹⁴² Türkçe’de “Çekememezlik, kıskançlık”¹⁴³ anlamına gelmektedir. Cahiliye şiirinde de bu anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁴ İki kutuplu bir kelimedir.¹⁴⁵

2.1.2. İstilahî Anlamı

Haset terim olarak ise; başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkândan dolayı onu kıskanma, bu imkândan yoksun kalmasını isteme anlamına gelen ahlaki bir terimdir.¹⁴⁶ Başka bir tanımda :“Kişinin bir nimeti hak etmiş olan kimseden o nimetin yok olmasını temenni etmesidir.”¹⁴⁷ Diğer bir tanımda ise; herhangi bir kişinin, başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve temennisi demektir.¹⁴⁸ Rağıp el- İsfahani (ö.505/1108) “Hasedi, bu istikamette gösterilen çaba ve gayret olarak da” tanımlamıştır.¹⁴⁹ Cürçani (ö.816/1413) ise hasedi, kısaca kıskanan kişinin, kıskanılan kişideki nimetin kendisine geçmesini istemesi şeklinde tanımlar.¹⁵⁰ Haset ayetlerde kıskanma anlamlarına da gelmektedir.¹⁵¹ Aslında kıskanma bir anlamda

¹⁴¹ Rağıp el- İsfahani, *Müfredât*, 169.

¹⁴² Mecnuddin Ebu’s- Sââdat b. Esir, *en-Nihaye fi Ğaribi’l Hadis- ve’l- Eser*, Beyrut, tsz, I, 382.

¹⁴³ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Beyrut, 1989, 548.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu-l Arab*, III, 148.

¹⁴⁵ Bkz. Mecduddin Muhammed İbn Yakup Firûzebadî, *el- Kamusu’l Muhid Müessesütü’r Risale*, Beyrut, 1993, I, 298; İbn Esir, *age.*, I, 382; Zemahşeri, *Esasu’l-Belağa*, 126; Feyyûmi, *Misbahu’l-Münir*, 52.

¹⁴⁶ Seyit Şerif Cürçânî, *Ta’rifât*, 87; Tehanevi, *age.*, I, 287; Ebu Abdillâh Ebu’l Fadl Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtiḥul-Ğayb*, Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 1990, III, 237; Mustafa Çağrıçı, “Haset”, TDVA, XVI, 378; Çağrıçı, “Haset”, İİİGYA., II, 180.

¹⁴⁷ Rağıp El-İsfahani, *Müfredât*, 118; Nevevi, Muhyittin, *Şerhu Sahih-i Müslim*, Beyrut, trc., XVI, 116.

¹⁴⁸ İsmail b. Hammad, el- Cevheri, *es – Sihah Tâcu’l –Luğa ve Sihahu’l –Arabiyye*, Beyrut, 1984, II, 465; el- Firûzabadi, *age.*, I, 298.

¹⁴⁹ Rağıp el- İsfahani, *Müfredât*, 169.

¹⁵⁰ Seyit Şerif Cürçânî, *Ta’rifât*, 92.

¹⁵¹ Bakra, 2/109; Nisâ, 4/54; Fetih, 48/15; Felâk, 113/1-5.

haset kelimesinin karşılığıdır. Fakat kıskanma, Türkçe'de başka anlamlara da gelmektedir. Bu kelimenin bir anlamı da, namusa düşkün olmaktır.¹⁵² Bu açıdan kıskanma veya kıskançlık bir erkeğin namusuna olan düşkünlüğü diye de tanımlanabilir.¹⁵³ Bu duygu dengelendiği ölçüde meşrudur. Ancak başka bir insanın malını, servetini, ilmini, makamını ve benzeri maddi veya manevi değerlerini çekememek, normal bir kıskanma değildir, bir hasettir. Bu kavram başkasının elindeki nimete göz dikmek ve ondan gitmesini istemektir. Haset duygusu, ahlaki bir olumsuzluğu da ifade eder. Çünkü başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkândan dolayı onu kıskanma ve onun bu imkândan yoksun kalmasını isteme anlamına gelen ahlaki bir terimdir.¹⁵⁴ Beyhaki (ö.456/1066) bu durumu şöyle ifade eder:

“Haset, Müslüman kardeşinde gördüğü nimetten dolayı üzüntü duymak ve o nimetin o kişiden gitmesini temenni etmektir. Haset eden kişi, bazen de o nimetin sadece kendisinde olmasını arzu eder”¹⁵⁵ Kur'an-ı Kerim'de çeşitli isim ve fiil kalıplarında kullanılır.¹⁵⁶

Gazzali, İhya'da şöyle der: “Haset insanı, hakkı inkâr etmeye de davet eder! Hatta hasetçi bir kimse haset ettiği insanın nasihatini kabul etmez. Ondan ilim öğrenmeyi bile reddeder. Nice cahil var ki ilme muhtaçtır. Oysa memleketinin halkından birinden veya akrabaların birinden istifade etmekten çekindiğinden ve bunu da hasetten dolayı yaptığından cehaletin rezalet deryasına dalmıştır. O hasetçi kimse ilim ehlinde yüz çevirir ona karşı gurur taslar. Oysa onun ilmi faziletinden dolayı, o kendisine tevazu gösterilmeye layıktır. Fakat haset onu mağrurların ahlakıyla - her ne kadar batınında o insanın üstünlüğünü görse de - ona karşı hareket etmeye zorlar.”¹⁵⁷ Gazzali'nin ifade ettiği gibi haset o kadar kötü bir duygudur ki ihtiyacı olduğu şeyde bile hasedinden dolayı kibir ve gurura kapılarak ondan mahrumiyeti bile göze alır. Haset İslam ahlak ve adabında kötü ve çirkin huyların başında gelmekle birlikte haram kılınmış kerih

¹⁵² Bkz. Nurettin Turgay, “İslamda Haset Kavramı”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2004, 75.

¹⁵³ Paul Foulguite, *Pedagoji Sözlüğü*, trc. Cenap Karakaya, İstanbul, 1994, 274.

¹⁵⁴ Bkz. Seyit Şerif Cürcâni, *Ta'rifât*, 87; Tehanevi, *age.*, I, 287; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 237; Mustafa Çağrırcı, “*Haset*”, TDVA, XVI, 378.

¹⁵⁵ Beyhaki, Ahmed, *Şuâbu'l- İman*, Beyrut, 1990, V, 263.

¹⁵⁶ Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mü'cemü'l-Müfehres li- Elfâzi'l Kurâ'ni'l Kerim*, Dâru'l Hadis, Kahire, 1945, 201.

¹⁵⁷ Gazzali, *İhya-u Ulum'id- Din*, III, 819.

hasletlerden biridir. İşte bu anlamda hasedin haram kılınması ve kötü görünmesi esas itibariyle hasetçinin itirazının ve muhalefetine gerçekte Allah'a (c.c.) karşı olmasıdır.¹⁵⁸ Bu durum kulun yaradanına karşı olan nankörlüğüdür ki hem dinde hem de ahlaken kötü görülmüştür.

2.1.3. Hasetle İlişkili Kavramlar

2.1.3.1. Kibir

Kibir kavramının bablara göre farklı masterlar aldığını görmekteyiz. Kibir kavramının 1. Babdan mastarı “Kebren” dir. Yaş itibariyle büyük olmak anlamına gelir.¹⁵⁹ IV. ve V. Babdan ise mastarı “Kiberen” dir. Bu ise küçüklüğün zıttıdır¹⁶⁰ ki makam, mevki ve bedensel olarak büyük olmak, iri cüsseli olmak demektir.¹⁶¹ Yani kelimenin ifade ettiği “Büyüklik” nicelik, nitelik, durum, merteye vs. bakımından olabilir.¹⁶² Büyük olarak bilmek ve büyüklüğünü bildirmek manasında tef’il şeklinin hedefi Allah’tır.¹⁶³ “istikbar” ve “tekebbür” şekilleri “büyüklenmek”, “kibirlemek” kendini büyük ve ulaşılamaz görme, böbürlenme anlamlarına gelir.¹⁶⁴ Bu durum insanlar için kınanan bir fiil olarak kullanılmıştır. Kavramın lügat anlamını verdikten sonra ıstılahî anlamına geçebiliriz:

Kibir, “Bir kimsenin, kendisini başkalarından daha üstün, daha büyük ve mükemmel görmesi anlamına gelen ahlaki bir terimdir.¹⁶⁵ Kur’an-ı Kerim’de kibrin ilk temsilcisi olarak İblis gösterilmektedir. “Adem’e secde et!” emri karşısında kibre düşmüş; hasede kapılarak isyanını şöyle beyan etmiştir: “Ben Adem’den üstünüm; çünkü ben ateşten yaratıldım, o ise çamurdan.” diye konuşmuştu.¹⁶⁶ Büyüklenmek tıpkı

¹⁵⁸ Yaşar Kandemir vd., *Riyazu’s Salihin Peygamberimizden Hayta Ölçüleri*, Erkâm Yayınları, İstanbul, 2013, II, 200.

¹⁵⁹ El- cevheri, İsmail b. Hammad, *es- Sihah, Tacu’llüğa ve Sihahı’l Arabiyye*, Dâru’l İlm, Beyrut, 1984, II, 108; Ebu Ceyb, Sa’di, *El- Kamusa’l Fıkhi, Lüğaten ve Istılahen*, Dâru’l Fikr, Dimeşk, 1988, 313.

¹⁶⁰ Firüzaşadi, *age.*, 602.

¹⁶¹ Ebu Ceyb, *age.*, 313.

¹⁶² Rağıp El- İsfehani, *Müfredât*, 696.

¹⁶³ Müddesir, 74/3; İsrâ, 17/111; Bakara, 2/185.

¹⁶⁴ Firüzaşadi, *age.* II, 129; Zemahşeri, *Esasu’l Belağa*, 53 ; İbn Esir, *age.*, VI, 141; Rağıp El-İsfehani, *Müfredât*, 636.

¹⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Kibir” ., İİVGYA, III, 53.

¹⁶⁶ Bakara, 2/34, Zümer, 39/59.

haset gibi bir kuruntu ve hastalıktır. Hz. Peygamber (s.a.v) kibri bir hadisi şerifinde şöyle buyurarak tanımlamıştır:

“ Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez. Bir adam dedi ki: “Fakat kişi elbise ve ayakkabısının güzel olmasını ister.” Bunun üzerine Allah Resulü şöyle buyurdu: ‘Allah güzeldir güzeli sever. Kibir; hakkı inkâr edip insanlara tepeden bakmaktır.’ demiştir.”¹⁶⁷ Kibir tıpkı haset gibi psikolojik bir hastalıktır. İslam düşünürlerinden Cevdet Said kibrin psikolojik boyunu şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Kibirlenme psikolojik bir durumdur. Yani nefsi yanlış değerlendirme durumu. Bu durum insanı megaloman yapar. Böylece insan yapmadığını söylemeye, gücünün yetmediğini iddia etmeye başlar. Tüm bunlar olguların yanlış değerlendirilip, yasaların yanlış yorumlanmasından kaynaklanır. Tarihin olayları karşısında sağlıklı bir kavrayış ve diri bir algıya sahip olan insan hiç bir şekilde büyüklenmez. Büyüklenmenin kaynağı zaten anlayıştan uzaklaşmak ve gerçeği kavrayıştan kopmadır.”¹⁶⁸

Aynı zamanda kibir, insanın sosyal çevresinde her zaman ön planda olmak istemesi, bütün dikkatleri kendi üstüne çekmesi şeklinde de tezahür edebilir. Ya da tam tersi toplumdan uzaklaşmak şeklinde gözükabilir. Davetleri kabul etmemek veya geç gelmek, iltifatlar beklemek gibi davranışlar, bu tür boş gururdan ileri gelen kurnazlıklar olarak da ifade edilebilir.¹⁶⁹ Oysa insan sadece Rabbine karşı sorumludur çünkü büyüklüğün sembolü ve anılması gereken yegâne varlık O’dur.¹⁷⁰ İstikbar, insana sonsuzluğun, ruh güzelliklerinin ve ilahi sevginin yolunu kapatır.¹⁷¹ İnsanın kalbinin mühürlenmesine sebep olur ve bu durumu Kur’an-ı Kerim şöyle belirtir: “Kendilerine ulaşmış hiçbir delile dayanmaksızın Allah’ın ayetleri hakkında ileri geri tartışanların bu hareketleri, hem Allah indinde hem de iman edenler yanında pek büyük bir azaba yol açar. İşte Allah, her kibirli ve zorbanın kalbini böylece mühürler.”¹⁷² Dolayısıyla kibrin insan tabiatı için ne kadar büyük facialara neden olduğu gözler önüne

¹⁶⁷ En- Nevevi, Ebu Zekeriyya Mühiddin b. Şeref, *Sahihu Müslim Bi Şerhi’n-Nevevi*, İman, 147-149.

¹⁶⁸ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, haz. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994, 121-122.

¹⁶⁹ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, haz. Ayda Yörükkan, İş Bankası Kültür Yayınları, (basım yeri yok), 1995, 333.

¹⁷⁰ Müddesir, 74/3.

¹⁷¹ Tan, *Kur’âna Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 348.

¹⁷² Mü’mîn, 40/35.

serilmektedir. Yine başka bir ayette: “Şüphesiz ki, Allah onların neyi gizlediklerini ve neyi açıkladıklarını bilir. Muhakkak ki O, kibirlenenleri sevmez.”¹⁷³ Buyurarak kibir duygusuna karşı insanları uyarmaktadır.

2.1.3.2. Bağy

Bağy, bir şeyin ne olduğunu anlamak için iyice bakmak, araştırmada aşırı gidip haddi aşmak, bir şeyi aşırı derecede istemek arzu etmek yararının haddini aşip büyümesidir.¹⁷⁴

Bağy; hayır, şer her türlü istek için kullanılır.¹⁷⁵ Fakat bu istek, bazen insanı aşip taşkınlığa, başkasına saldırıya sürükler.¹⁷⁶ Bunun için Rağıp el- İsfehani, bağy’ın iki şekilde olduğunu belirtir;

1- Adaleti aşip, onun da ötesi olan ihsan derecesine ulaşmak, farzı aşip tatavvu (nafile) derecesine çıkmaktır ki bu övülür.

2- Hak’tan tecavüz edip, batıla girmek veya şüphelere düşmek, bu ise yerilmiştir.¹⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de bu kavram çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Bağy’ın aslı hasettir. Kibir, insanı hasede davet eden etkenlerden biridir. Zira daha sonra zülüm de bağy olarak adlandırılmıştır.¹⁷⁸ Elmalılı Hamdi Yazır’a göre ise, bu anlamda Beğâ fiilini, “Haksızlık ve üste çıkma sevdasıdır.”¹⁷⁹ Bu kavram Kur’an’da kıskançlık olarak da ifade edilmiştir. Ayette: “Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik (bağy) yüzünden ayrılığa düştüler.”¹⁸⁰ buyurulmuştur. Ayette şu mana verilir: İnsanlığın ıslahı için sadece ilim yeterli değildir. İnsana kötülüğü emreden nefis/duygular bazen onun bildiklerinin aksine hareket etmesine sebep olur. Bu anlamda insanlığın ıslahı duyguların kontrol edilmesinde sadece bilgi değil; dini terbiye de

¹⁷³ Nahl, 16/23.

¹⁷⁴ Rağıp El- İsfehani, *age.*, 136.

¹⁷⁵ Rağıp El- İsfehani, *age.*, 136.

¹⁷⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, II, 24.

¹⁷⁷ Rağıp El- İsfehani, *age.*, 136.

¹⁷⁸ Ebu Mansur Muhammed el- Ezher, *Tezhibu’l Luğa*, Daru’l Mısriyye, Kahire, VIII, 209.

¹⁷⁹ Elmalılı, *age.*, VI, 4463.

¹⁸⁰ Şu’ârâ, 26/14; Bakara, 2/213; Âli İmran, 3/39; Casiye, 45/17.

gerekmektedir.¹⁸¹ Yine Kur'an-ı Kerim'de kadının zina etmesi ve arsızlıkta bulunması da "bağy" olarak ifade edilmiştir. Bu ise kadının namusunu başkasına karşı korumasıdır.¹⁸² Kendisine rızık fazla verilmesinden dolayı şımarmak da bağy olarak değerlendirilir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "*Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde azarlardı. Fakat O (rızık) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alan ve onları görendir.*"¹⁸³ "*Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakın akrabaya yardım etmeyi emreder; fuhşiyattan, münkerden ve bağyden nehy eder. O, düşünüp tutasınız alasınız diye size böyle öğüt veriyor.*"¹⁸⁴ Burada bağy kelimesi: Zulüm, azgınlık, taşkınlık ve hakka tecavüz anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla bağy kavramı hasetle eş anlamlı kullanılması ve Allah'ın tasvip etmediği diğer kötü hasletlerle birlikte zikredilmesi hasedin ne kadar kötü bir duygu olduğunu göstermektedir.

2.1.3.3. Tecessüs

Sözlükte "araştırmak, dikkatle bakmak" anlamındaki cess kökünden türeyen tecessüs "gözetlemek, bir haberi araştırmak, hem öğrenmek, hem de başkasına bildirmek amacıyla bir başkasının gizliliklerini ve ayıplarını araştırmak, haber edinmek, el ile yoklamak, gözetlemek, bir şeyin iç yüzünü araştırmak gibi manalara gelmektedir.¹⁸⁵ "Cess" mastarından olup "tefe'ul" babındadır.¹⁸⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tecessüs kavramı hakkında şunları söyler: 'Cess' aslında hastalığı, sağlığı anlamak için nabız yoklamaktır. El ile yoklama ve haber araştırmak anlamına da gelir. Tecessüs de bundan türetilmiş olarak bir tekellüftür yani gerçeklere göğüs gererek dikkat ve gayretle araştırmak demektir.¹⁸⁷ Ahlakî bir terim olan tecessüs Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yasaklanmıştır. Nitekim 'casus' sözcüğü de bu anlam sonucu ortaya çıkmıştır. Ayette bu kötü duygudan insanın sakınması gerektiğini şöyle ifade eder: "*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçınınız! Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Tecessüs etmeyin (birbirinizin kusurlarını araştırmayın)! Kiminiz de kiminizin gıybetini*

¹⁸¹ Elmalılı., *age.*, VI, 4230.

¹⁸² Rağıp El-İsfehani, *age.*, 137; Ayrıca bkz., Meryem, 19/20, 27, 28; Nûr, 24/33.

¹⁸³ Şu'ârâ, 26/27.

¹⁸⁴ Nahl, 16/90.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *age.*, IV, 38; İbn esir, *age.*, I, 272.

¹⁸⁶ Elmalılı, *age.*, VII, 458.

¹⁸⁷ Elmalılı, *age.*, VII, 458.

yapmasın (arkasından çekirtmesin)! Sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemek ister mi? İşte bundan tiksindiniz. Allah'tan korkun! Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, pek merhametlidir."¹⁸⁸

Ayet-i kerime Yüce Allah zannın çoğundan kaçının buyurunca, bundan, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, yakın, kesinlik hali olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı kişi "ben falancayı keşfedebilirim yani onu yakinen tanır, kusurlarını gözümle görür, buna göre de onu ayıplarım. Böylece de zandan kaçınmış olurum" diyebilir. İşte bunun üzerine Allah (c.c.) adeta 'zanna uymayın, insanların kusurlarını yakinen görme hususunda da çaba sarf etmeyin, çaba göstermeyin' demiştir.¹⁸⁹ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu kötü hasletten kaçınmayı tavsiye etmiştir. Taberi bu ayette geçen "vela tecessüsü" (birbirinizin gizli hallerini gözetlemeyin) ifadesini, birbirinizin kusurlarını ortaya dökmek amacıyla sırlarını araştırmayın. İnsanların bilmediğiniz sırlarını bırakın da görülebilen durumuyla ilgilenin, onları bununla övün veya kınayın" şeklinde yorumlamıştır.¹⁹⁰ Hadisi şerifte bu durumu şöyle ifade eder: " *Müslümanların eksiklerini, ayıplarını araştırmayın. Çünkü her kim Müslümanların kusurlarını araştırırsa Allah Teâlâ da onun kusurunu araştırır, sonunda evinin içinde bile onu rezil eder.*"¹⁹¹

Yine Hz. Peygamber (s.av.) başka bir hadisi şerifinde şöyle buyuruyor: "*Zandan sakının; zira zan, sözün en yalanıdır. Başkalarının konuşmalarını dinlemeyin, mahremiyetleri araştırmayın, birbirinize hasetlik yapmayın, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize buğz etmeyin ve ey Allah'ın kulları kardeş olun*"¹⁹²

Gizlilik, kişinin özel hayatını ilgilendiren ve başkaları tarafından bilinmesi ve görülmesi istenilmeyen durumlar ve ayıplardır. Bunlar da üzerine "gizli" kaydıyla belirtilen her şey, meskenlerdeki konuşmalar, özel odalardaki konuşmalar veya bir başkasından uzak olarak yapılan her türlü konuşma, telefon konuşmaları, kişiye özel hatıra defterleri, çek, senet ve banka hesabındaki paralar, eşler arasındaki her türlü özel konuşmalar, başkasının evinin içinin gözetlenmesi vb. durumlardır. İşte tecessüs, her ne

¹⁸⁸ Hucurât, 49/12.

¹⁸⁹ Râzî, *age.*, XX, 229.

¹⁹⁰ Taberi, *age.*, XI, 394-395.

¹⁹¹ Tirmizi, *Birr*, 83.

¹⁹² Buhâri, *Edeb*, 57.

sebeple olursa olsun, bir kişinin, bir başkasının bu tür özel hayatı ile ilgili ayıp ve gizliliklerini araştırmasını kapsamaktadır.¹⁹³ Hatta eskiden Müslümanlar evlerini inşa ederlerken, teccüss tuzağına düşmemek için komşunun penceresinin hizasına gelecek şekilde evlerine pencere koymazlardı. Tâ ki komşu evin mahremiyetini yanlışlıkla da olsa görüp teccüss tuzağına düşmesinler.

Hadislerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) insanda haset gibi bulunan tabii olumsuz duyguların zararlarını insanlığa bir uyarı şeklinde bildirmiştir.

2.1.3.4. İzzeti Nefs

Sözlükte “izz” kökünden isim olan “izzet” “güçlü ve üstün olmak, galip gelmek, saygın olmak” gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, yanında bir kimsenin başkaları karşısında bedensel, psikolojik, ekonomik, sosyal statü vb. yönlerden güçlü etkin ve saygın olması, baskı altına alınamaz bir konumda bulunması durumunu ifade eder ve “acizlik, alçaklık” manasındaki zilletin karşıtı olarak kullanılır.¹⁹⁴ Gazzâli taazzuz kavramı hakkında şunları söyler: “Başkasının kendisinden maddeten ve manen üstün olmasına tahammül etmemek ve bunu dayanılmaz görmektir. Bu anlamda akran ve emsallerinden birisine büyük mevki, ilim veya servet verildiğinde onun bu mertebesinden dolayı kendisine karşı böbürlenmesinden korkar. Ve hatta buna tahammül edemeyeceğini tahmin ederek, nefsinin karşısındaki kişinin ahmakça bir hareketini kaldıramayacağından endişe eder ve akabinde haset eder. Gayesi gurur veya kibir taslamak değildir. Aksine kibirlenmek suretiyle karşısındaki kişinin kibrini bertaraf etmektir. Zira kendisi onun eşitliğine razı olmuş fakat onun büyüklük taslamasına razı değildir ve tahammül edemez.”¹⁹⁵ İslam’daki ulûhiyyet anlayışına uygun olarak Kur’an-ı Kerim’de izzetin yalnızca Allah’a ait olduğunu ayette şöyle ifade eder: “*Kim izzet istiyorsa, (bilsin ki) bütünüyle izzet Allah’ındır. O’na sadece güzel sözler çıkar ve salih amel de O’na yükselir (Mümin kullarından kabul eder). Kötülüklerle tuzak kuranlara şiddetli bir azap vardır. Onların tuzakları boşa gider.*”¹⁹⁶ Başka bir ayette ise Allah’ın dilediğini aziz dilediğini ise zelil ettiğini şöyle ifade eder: “*De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah’ım! Dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden de*

¹⁹³ Âdem Dölek, “Sû-î Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme” 56.

¹⁹⁴ Rağıp El isfehâni, *Müfredât*, 990.

¹⁹⁵ Gazzâli, *İhya-u Ulumid-Din*, I, 462.

¹⁹⁶ Fâtır, 35/10.

mülkü çeker alırsın! Dilediğini aziz edersin dilediğini zelil kılarsın! Bütün hayırlar senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla kadırsın.”¹⁹⁷ Fahreddin Razi bu ayeti açıklarken izzetin din veya dünya ile ilgili olacağını, dinle ilgili olan en yüce izzetin Allah’a iman olduğunu ifade eder. Zilletin en aşağısı ise inkârdır. Böylece Allah bazı insanları iman ve irfanla aziz, bazılarını da inkâr ve sapkınlıkla zelil kılar.¹⁹⁸

Bu anlamda son dönem İslam bilgin ve düşünürleri, Müslüman toplumların kendi dinlerinin ilkelerinden uzaklaştıkça izzetlerini de kaybettiklerini onları içine düştükleri durumdan kurtaracak gücün yine İslam’ın izzeti olduğunu belirtirler.¹⁹⁹

2.1.3.5. Münafese

Başkasında görülen bir mükemmelliğe imrenip ona yetişmek veya daha ileri gitmek için nefislerin, nefis şeyi elde etmedeki yarışma duygularıdır ki, nefsin şerefinden ve yüce himmetinden kaynaklanır. Kıskançlıkla arasındaki fark açıktır. Kıskançlık mükemmelliğe düşmandır, kıskanılanın zararından, nimetin elinden çıkmasından memnurluk duyar. Münafis yani yarışçı ise mükemmele âşıktır. O, karşısındakinin düşmesini değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister. Bu ise nefsin iyi şeyi elde etme yarış: “*Yarışanlar şimdi bunda yarışsın*”²⁰⁰ ayeti gereğince güzel işte yarışma ile olur.²⁰¹

Gazzali, münafese konusunda şöyle der: “Münafese’nin sebebi, hakkında münafese yapılan şeyin sevgisidir. Eğer o şey dini bir şey ise, onun sebebi Allah’ın (c.c.) ve O’na ibadetin sevgisidir. Eğer dünyevi bir şey ise, onun sebebi, dünyanın mübah şeylerini sevmek ve onlarla nimetlenmektir.”²⁰² Dolayısıyla münafese hayırda yarışmak ve bu uhrevi anlamda Allah’a olan sevgi, dünyevi açıdan ise O’nun verdiği nimetleri sırf Allah (c.c.) verdi diye sevmektir.

Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hayatında bunun güzel örnekleri mevcuttur. Nitekim Peygamberimizin yetimleri, yoksulları, darda kalanları, maddi ve manevi

¹⁹⁷ Âli İmran, 3/26.

¹⁹⁸ Râzî, *age.*, VIII, 7-8.

¹⁹⁹ Muhammed Abduh & Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru’l-Menar, Tefsiru’l Kur’âni’l Hâkim*, Erkan Yayınları, İstanbul, 2011, V, 463.

²⁰⁰ Sâffât, 37/61.

²⁰¹ Elmalılı, *age.*, IX, 335.

²⁰² Gazzali, *İhya-u Ulumid-din*, I, 460.

yardıma muhtaç olanları nasıl bağrına bastığını, onlarla nasıl candan ve fedakârca ilgilendiğini biliyoruz. Onun kendisine ikram edilen yiyeceği bile çevresindekilerle paylaşması, eline geçen hemen her şeyi muhtaçlara dağıtması, kimseyi eli boş çevirmemesi paylaşmanın önemini göstermektedir.²⁰³ Hayırda yarışmanın ne kadar önemli olduğunu şu hadisi ile bize bildirmektedir: “*Mü’min, sonu cennet oluncaya kadar işlemiş olduğu hayra doymaz.*”²⁰⁴

2.1.3.6. Hıkd (Kin)

Farsça asıllı kin kelimesinin Arapçadaki yaygın karşılığı ‘hıkd’dir. Kin; birine karşı düşmanlığını ve hıncını içinde tutmak²⁰⁵ kendisine yapılan bir şeyi hazmedememekten doğan devamlı düşmanlık, garaz, buğz,²⁰⁶ gizli düşmanlık, adavet, öç almayı amaçlayan gizli düşmanlık,²⁰⁷ sevginin zıddı olan kerahet, hoşlanmama demektir.²⁰⁸

Kin duygusu, öç almayı amaçlayan düşmanlık duygularından biridir. İnsan zarar gördüğü birine karşı düşmanlık duysa bile ondan öç almayı düşünmeyebilir. Bu takdirde kin duygusu söz konusu değildir. Ama intikam almak istediği noktada kin duygusundan bahsedebiliriz. Zira bu duygu, kişide kötülük yapma, hakkını alma dürtüsünü uyandırır. Hal böyle olunca kindar insanlar, bütün semavi metinlerde var olan af öğretisini hayatlarına taşıyamazlar. Çünkü affetmenin önündeki büyük engellerden birisi, olaylara karşı verilen abartılı anlamlardır.²⁰⁹

“Kur’an-ı Kerim insanları kin, haset, kibir vb. olumsuz kalbi duygulara karşı uyararak onları düşmanlık, kin beslemenin zıddı olan bağışlamaya ve affetmeye yönlendirir. Hz. Ebu Bekir’in, Hz. Aişe’ye atılan iftiraya katılan akrabalarından Mıstah’a artık yardım etmeyeceğine yemin etmesi üzerine, Allah (c.c.) affetmenin önemine dikkat çekerek şöyle buyurur: “*İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey)*

²⁰³ Soner Gündüzöz vd., *Kurandan Öğütler 1*, DiB Yayınları, Ankara, 2011, 291.

²⁰⁴ Tirmizi, İlim, 19.

²⁰⁵ Mustafa Çağrırcı, “Kin” DİA, XVI, 31.

²⁰⁶ Ahmet Topaloğlu & İlhan Ayverdi, *Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2007, 621.

²⁰⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara, 2005, II, 873.

²⁰⁸ Mahmud Çanga, *Kur’an-ı Kerim Luğatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989, 90.

²⁰⁹ Tarhan, *age.*, 193-194.

vermeyeceklerine dair yemin etmesinler. Onları affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?"²¹⁰ Bunun üzerine durumdan haberdar olan Hz. Ebu Bekir, "evet severim ya rab" diyerek yakınlarla olan affediciliğine ve infakına devam etti. Bu nedenle en doğrusu, insan kızdığı kişiye yine de eskisi gibi samimiyetini devam ettirmeli hatta şeytanı kör etmek için daha fazla iyilikte bulunmalıdır. İşte bu siddıklar makamı ve mukarreblerin amellerindedir."²¹¹

Başkalarına kin beslemek İslam ahlakıyla bağdaşmayan bir davranıştır. Allah (c.c.) ayette : "*Müminler ancak kardeştir. Öyle ise kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'tan korkun umulur ki merhamet olunursunuz.*"²¹² buyurmuştur. Bu kardeşliğin gereği olarak Müslüman toplumda asıl olan kural; sevginin, barışın, yardımlaşmanın ve birliğin olmasıdır.²¹³ Hz. Peygamber (s.a.v.) kin, haset konularında müminleri şöyle uyarmıştır: "*Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz...*"²¹⁴

Allah'a itaat eden, hayatlarını Allah'ın emirleri doğrultusunda tertip eden Müslümanlar genel olarak kin ve benzeri duygulardan korunacaklar, uzak kalacaklardır. Zira Kur'an, insanları şeytanın hilelerine gelmemeleri hususunda uyarır: "*Şeytan içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister...*"²¹⁵ Dolayısıyla içki ve kumar insanın kalbine kin ve hüsrân duygusu bırakır. Çünkü kumarda kaybeden kişi, gözlerinin önünde malını elinden alana ister istemez kin besleyecektir. Malını bir ganimet olarak götüren kumarcıya, kaybeden adam elbette ki kahrolacaktır."²¹⁶

Bu anlamda bir Müslümanın diğer bir Müslüman'a buğz etmesi ona kin duyması her şeyden önce Kur'an'ın emrettiği kardeşlik kavramına ters düşer. Tabi burada şunu zikretmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki: "Buğz, tamamen dini kaygılar sebebiyle ve Allah rızası için olursa o zaman sakıncalı olmaktan çıkar ve olumlu bir anlam kazanır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) : "*Amellerin en üstünü Allah için*

²¹⁰ Nûr, 24/22.

²¹¹ Said Havva, *İslam'da Nefis Tezkiyesi*, trc., Bekir Ali Bilgiç, Yenda Yayın- Dağıtım, İstanbul, 1997, 294.

²¹² Hucurât, 49/10.

²¹³ Kutup, *age.*, IX, 326.

²¹⁴ Buhari, Edeb, 57; Müslim, Birr, 23; Tirmizi, Birr, 24.

²¹⁵ Mâide, 51/91.

²¹⁶ Kutup, *age.*, III, 380.

sevmek, Allah için buğz etmek, kin tutmaktır."²¹⁷ buyurmuştur. "Bu yüzden Müslümanların sevgisi de kin ve nefreti de İslam ile sınırlıdır ve öyle olmak zorundadır. Bu çerçevenin dışında kalan bir takım kişisel menfaat ve gerekçelerle birbirlerine buğz edilmesi, kin ve nefret duyulması nehyedilmiş ve yasaklanmıştır."²¹⁸

Yüce Allah (c.c.) Müslümanlara karşı kin, nefret beslemekten sakınmamız için şöyle dua etmemiz gerektiğini ifade eder: "*Ya Rabbena, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla ve iman edenlere karşı kalplerimizde kin bırakma!..*"²¹⁹

Dolayısıyla İslam, müminler arasında haset duygusu gibi kinin de karakter kazanmasına mani olmuş ve naslarla bunu yasaklamıştır. Çünkü kin şeytani duygudur ve sadece kin besleyen kişiyi haset gibi içten içe yakıp yıkar. Bu anlamda hem bireysel hem de toplumsal hüsrana verecek etkiye neden olan bu duygunun kalpten sökülüp atılması gerekmektedir. Ancak bu doğal ve menfi duygulardan bazen kurtulmak mümkün değildir. Burada karşımıza çıkan problemin çözümü, bu duyguları eğiterek mecralarını değiştirerek yani yönlerini olumlu tarafa çekerek yararlı hale getirebiliriz.

2.1.4. Hasede Zıt Kavramlar

2.1.4.1. Gıpta

Sözlükte "incelemek, araştırmak, yoklamak" gibi anlamlara gelen "gabt" fiilinden türeyen "gıpta" kavramı "nimetlere kavuşma arzusu, sevinç" demektir.²²⁰

Terim olarak ise; "Bir kimsenin, maddi veya manevi imkân ve meziyetlere sahip olan başka birine imrenmesi, onun elindeki nimetlerin yok olmasını isteme gibi kötü bir düşünceye kapılmadan kendisinin de aynı şeylere kavuşmayı arzulaması" anlamında kullanılır.²²¹ İslam ahlakında gıpta ile haset kavramları birlikte ele alınır ve aralarındaki zıtlığa dikkat çekilir.

Rağıp el-İsfehaniye göre, herhangi bir nimete mazhar olan kimse karşısında insan ya kıskançlık sonucu huzursuz olur ya da mutluluk duyar. Bunların ilkinde haset

²¹⁷Ebu Davud, Sünnet, 2.

²¹⁸ Kandemir vd. *age.*, 558-559.

²¹⁹ Haşr, 59/10.

²²⁰ Hüsameddin Erdem, "Gıpta", DİA, XIV, 50-51

²²¹ Erdem, "Gıpta", DİA, XIV, 50-51

ikincisine ise gıpta denir.²²² Kur'an-ı Kerim'de gıpta geçmemekle birlikte bazı ayetlerde haset ile gıpta arasındaki farka dair işaretler vardır. Örneğin; *“Allah'ın, kendileriyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri hasretle arzu etmeyin ...”*²²³ Ayetin ilk kısmında haset ikinci kısmında ise gıptadan bahsedilmektedir. Hadis'de ise bu durum şöyle ifade edilmiştir: *“Yalnız şu iki kişiye haset edilmelidir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse; diğeri, Allah'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hüküm eden ve onu başkalarına öğreten kimsedir.”*²²⁴ Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde sahâbelerin cihat için yaptıkları yardımlarda Hz. Ebu Bekir'i geçmek isteyip ancak bir türlü geçememeleri ve ona ulaşmayı istemeleri buna örnektir.

2.1.4.2. Gayret

Dinî metinlerde kıskançlık anlamında kullanılan Arapça gayret kelimesi “kişinin kendi mahremini koruması yönünde gösterdiği aşırı duyarlılık, izzet-i nefesine, şeref ve namusuna zarar verecek durumlardan sakınıp korunmasını sağlayan duygusal tepki”, daha özel olarak da “erkek veya kadının başkasının cinsel ilgisine karşı kendi eşini koruma ve savunma duygusu” mânasına gelir.²²⁵ Kıskançlık çoğunlukla aşk ve sevgi söz konusu olduğunda ortaya çıkan bir duygudur. Dar anlamda kıskançlık kişinin, sevdiği şahıs bir başkasını tercih ettiği zaman gösterdiği telâş ve endişedir. Bilgi, sanat, nüfuz, güç, mal, mevki gibi toplumun değer verdiği şeylerin elden gitmesi korkusu ve bunları koruyup kollama isteği de genel olarak kıskançlık kavramıyla ifade edilir. Râgıb el-İsfahânî insanın kendini, evini ve ailesini, ülkesini, kısaca aidiyet ilişkisi olan her şeyi koruma duygusu için de gayret kavramının kullanıldığını belirtir.

Kıskançlık ve haset kavramları her ne kadar aynı anlamda kullanılsa da özü itibari ile aynı değildir. Bu iki kavram günümüzde çoğu yerde birbirinin yerine kullanılmaktadır. İnsan doğuştan en iyisine sahip olma eğilimindedir. Kıskançlık hasede göre daha genel bir anlamda kullanılmaktadır. Kıskançlık, başka bir kişinin bize göre bir üstünlük gösterdiği veya sevilen bir kişinin başkası ile ilgilendiği zannına varınca takınılan tutum ve hissedilen duygudur.²²⁶ Osmanlı ahlakbilimcisi Kınalızade Ali

²²² Rağıp el İsfehani, *ez-Zeri'a ila Mekarimi's-Şeri'a*, 348.

²²³ Nisâ, 4/32.

²²⁴ Buhari, İlim, 15.

²²⁵ Hökelekli, “Kıskançlık”, DİA, XXV, 496-497.

²²⁶ Mithat Enç, *Ruhbilim Terimler Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974, 107.

(ö.1572) kıskançlığı, “Bilgisizlikle tamahkârlığın toplamından meydana gelir.” diye tanımlamıştır.²²⁷ Kıskançlık, açlık, susuzluk gibi fitri bir duygudur. Önemli olan bu duygunun dengelenmesi ve terbiye edilip kıvamına getirilmesidir. Kıskançlık deyince sadece sevgi ilişkilerinde çekememezliği değil, aynı zamanda her türlü insani ilişkide karşımıza çıkabilen kıskançlığı anlamak gerek.²²⁸ Aynı zamanda kıskançlık tiksinti veren kusurlardan sayılmıştır.²²⁹ Kıskançlık bir şeye benzemeyen ve can yakan duygulardandır.²³⁰ Shakespeare’in “Othello” adlı eserinde “Yeşil gözlü canavar” olarak tanımladığı kıskançlık²³¹ insanın ömür boyu karşılaşıcağı bir duygudur. Kıskançlığı ortaya çıkaran faktör sevgi, özen, statü, dostluk, arkadaşlık, yakınlık gibi özel ve önemli durumları, başkaları devreye girmesiyle kaybetme kaygısı²³² olarak ifade edilebilir. Özellikle düşük benlik kendine güvenin düşük olması kıskançlığı kaçınılmaz kılar. Zira düşük benlik algısı çoğu kez mutsuzluk ve beraberinde suçluluk aynı zamanda kıskançlık meydana getirir.²³³ Başkasının üzüntüsüne sevinme ve kıskançlık ve haset gibi olumsuz duygulardan meydana geldiği bilinmektedir. Bu kıskançlık çeşidi şiddetli inatçılık ve kendini yiyip bitirme olarak adlandırılmaktadır. Bu tür kıskançlıklar başkalarının neşesini kaçırma, yok yere karşı koyma, başkalarının hürriyetini kısıtlama ve bunun sonucu olarak onu kendine bağımlı kılma, bu karakter özelliğinin çeşitli görünüşlerinden başka bir şey değildir.²³⁴ Çünkü kıskançlık güçlü olmak için gösterilen çabanın çok belirgin bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁵ Kıskançlık aslında sevginin en gözde tuzağıdır, ondan vazgeçmenin zorluğu da bundandır.²³⁶ Kıskançlık üç kişi arasında gerçekleşen bir duygu iken haset iki kişi arasında cereyan eden dış dünyadaki bireylerin, kurumların veya nesnelere güzellikleri yakalaması, başarıya ulaşması, mutluluğu hissetmesi durumunda birey içinde bir daralma ve sıkıntı hisseder. Bu duygu haset duygusunun ta kendisidir.²³⁷ Haset duygusu olumsuz olarak ifade edilen

²²⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1988, 229.

²²⁸ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma*, haz. Ayda Yürükan, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, 192.

²²⁹ Andre Berg, *Çocukta Kötü Huylar ve Düzeltilmesi*, haz. Nazife Müren, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971, 80.

²³⁰ Marcianne Blevis, *Kıskançlık*, haz., Işıl Aydın, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009, 7.

²³¹ William Shakespeare, *Othello*, haz., Özdemir Nutku, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, 71.

²³² Leyla Navaro, *Haset ve Rekabet Kendi Kuyruğunu Yiyen Yılan*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011, 16.

²³³ Blevis., *age.*, 8-9.

²³⁴ Ahmet Serdaroğlu, “Haset ve Gıpta”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XII, Kasım, 1963, Ankara, 17 ; Adler, *age.*, 194.

²³⁵ Adler, *age.*, 194.

²³⁶ Blevis, *age.*, 12.

²³⁷ Tahir Özakkaş, *Bütüncül Psikoterapi*, Literal Yayıncılık, İstanbul, 2004, 453-454.

ve insanda fitri yani doğuştan gelen bir duygudur. İnsan tabiatı gereği bu duyguya sahip olarak yaratılmıştır. Tabiî olan bu duygu başkasında bir nimeti çekememe, kendisine faydası olmadığı halde kıskançlık sebebiyle karşısındakinin sahip olduğu nimetten mahrum kalmasını temenni etme çekememe vardır.²³⁸

2.1.4.3. Nasihat

Nasihat kavramı, sözlükte; ihlaslı olmak, samimi davranmak, kalpte hile bulunmamak, içiyle dışıyla aynı olmak, özü sözüne sözü de özüne uygun olmak, doğru söylemek, ameli ihlaslı yapmak, Allah'ın rızasından başka bir düşünce olmaksızın haliyle örnek olmak, öğüt vermek, hayırhâhlık ve yol gösterici olmak, mumundan ayrılmış bal gibi sâfi olmak, eksikleri gidermek ve söküklere dikmek, fesattan alıkoyucu barışa götüren söz, öğüt, samimi istişare, meveddet/sevgi ile muamele etmek, korumak, muhafaza etmek manalarına gelmektedir.²³⁹

Râzi (v. 606/ 1209) ; gerçek nasihatın, iyi olmayan şaibelerden arınmış halis bir niyetle insanların faydasına olan şeylere çalışmak olduğunu belirtir.²⁴⁰ Rağıp el-İsfehani'ye göre ise; Kişinin arkadaşının salâhına olacak bir fiilde bulunmaya ya da söz söylemeye yönelmesidir.²⁴¹

Nasihat, Hattabî (v. 388/988) 'nin de ifade ettiği gibi çok geniş kapsamlı bir kelime olup dünya ve ahiret hayırlarının hepsini içine almaktadır. Arap Kelamı'nda bütün hayırları içine alan bundan daha kapsamlı başka bir kelime yoktur.²⁴² Nasihatın Kur'an-ı Kerimde ki karşılığı şöyle ifade edilir: “*Şüphesiz kitabı sana hak olarak indirdi. Öyle ise dini O'na halis kılarak Allah'a ibadet et. Dikkat edin! Halis/saf din sadece Allah'ındır.*”²⁴³ Böylece dinin, Allah'ın kabul ettiği tarzın, rızasına uygun olarak samimi şekilde yapılan yaşayış biçiminin olduğunu bildirmektedir.²⁴⁴ Yine aynı surede ihlaslı olarak Allah'a kulluk edilmesini şöyle teyit edilmiştir: “*De ki: Gerçekten*

²³⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, II, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008, 21.

²³⁹Rağıp El- isfehani, *el Müfredât*, 479; İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, II, 615-617; Mehmet Görmez, “ Hz. Peygamberin Bir Hadisi Şerifinde Bir Din Tanımı” *Diyanet Aylık Dergisi*, Şubat, 2006, 24-27.

²⁴⁰ Râzî, *age.*, XIV, 151.

²⁴¹Rağıp El-İsfehani, *age.*, 1438.

²⁴² İbnü'l Esir, *age.*, V, 63; Muhiddin Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, Beyrut, trs., II, 27; Bedruddin Ayni, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahihi Buhari*, Beyrut, ts., I, 321-322.

²⁴³ Zümer, 39/2-3.

²⁴⁴ Âdem Dölek, *Din Samimiyettir Hadisinin Yorumu ve Eğitim Açısından Önemi*, Rağbet Yayınları, 2015, 8.

*ben, dini O'na halis kılarak, Allah'a ibadet etmekle emrolundum. De ki: Dinimi O'na halis kılarak Allah'a ibadet ederim.*²⁴⁵

Bu anlamda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ *Din Nasihattir.*” Yanında bulunan Sahabeler:

“- *Kim için nasihattir ey Allah'ın Resülü?*” derler.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de: “*Allah için, Kitabı için, Resülü için, Müslümanların yetkilileri için nasihattir ve bütün Müslümanlar için nasihattir.*” buyurur.²⁴⁶ Bu manada “Din Nasihattir.” Hadisi; hem İslam'ı hem de İslam'ın eğitim-öğretim felsefesini özetleyen, birçok âlimin de medaru'l İslam yani; “ İslam'ın temelini ve ruhunu oluşturan hadisler” dedikleri ve İslam'ın bütün emirlerini içine alan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en veciz hadislerinden biridir.²⁴⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in nasihatini ne şekilde olması gerektiğini belirtmiştir. Burada ihlaslı olarak yapılan işler ve başkasında bulunan nimetlerin aynen kalmasını dilemek ihlaslı olmanın gereğidir. Hasette ise; Allah (c.c) tarafından kullara verilen nimetlerin zevalini yani gitmesini, yok olup kendisine geçmesini istemek vardır. Bu anlamda baktığımızda nasihat kavramı hasedin zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁴⁵ Zümer, 39/11-14.

²⁴⁶ Buhari, İman, 95; Tirmizi, Birr, 17-18; Nesai, Bey'at, 31; Darimi, Rikak, 41.

²⁴⁷ Dölek, age., 7.

2.2. KUR'AN-I KERİM'DE HASET ÖRNEKLERİ

2.2.1. İblis'in Hz. Adem'e Secde Etmemesi

Kuran-ı Kerim, Allah'ın hükümlerine başkaldıranların ebedi olarak azapla cezalandıracağını bunun yanında O'nun taksimatına razı olanların ve onun hükümlerinin gereğini yerine getirenlerin ise, altlarından ırmaklar akan ebedî Cennetlerinde barınacaklarını tekrarlar ifade etmiştir. Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşmayanlar ve tükenmeyecek olan ahiret hasadı için, tükenecek şeylere meyledip haset etmeyenler oranının daimi varisleridir.²⁴⁸ Dolayısıyla kıskançlık, bilmeden Yüce Allah (c.c.) 'ın zikrinden gafil değildir. Bu durumu ayeti Kerime şöyle ifade eder: “*Kim Rahman'ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytani ona musallat ederiz.*”²⁴⁹ Haset etmek, Allah'ın kulları arasında yaptığı paylaşıma razı olmayarak bir nevi Allah'a kafa tutmaktır. Zira haset yüzünden, müfessirlerin birçoğunun da ifade ettiği gibi semada ve yeryüzünde Cenab-ı Allah'a karşı ilk isyan ve ilk günah haset yüzünden meydana geldiği nakledilir²⁵⁰. Kur'an-ı Kerim, Hz. Âdem (a.s.) ile haset yüzünden böbürlenerek secde etmeyen İblis'in durumunu şöyle anlatır:

“*Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.*”²⁵¹

“*Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık.*”

“*Hani Rabbin meleklere demişti ki: Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.*”

“*Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun, için secdeye kapanın!*”

“*Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler.*”

“*Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.*”

²⁴⁸ Ramazan Yazıcı, *Haset*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014, 60.

²⁴⁹ Zuhuf, 43/36.

²⁵⁰ Yazıcı, *age.*, 58.

²⁵¹ Bakara, 2/34.

“(Allah) Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi.”

“(İblis): Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi.”

“Allah şöyle buyurdu: Öyle ise oradan çık! Artık kovuldun!”

“Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır.”²⁵² İblis, Hz. Âdem (a.s.) ‘a Allah tarafından verilen nimete kıskançlık ederek ilahi emre başkaldırmış ve isyan edenlerden olmuştur. İlahi metinde Allah’a olan ilk başkaldırının da haset sebebiyle olması çok manidardır. İblis’in gurur, kibir ve haset duygularına kapılarak böbürlenip isyan etmesi ve en nihayetinde kâfirlerden olması elbette kıskançlığından kaynaklanmaktadır. Zira haset başkalarını küçük görmek ve insanlar arası sınıf ayırımına sebebiyet veren duyguların başında gelmektedir.²⁵³

Bunun yanında İblisin hasedi ve Allah’a olan isyanı taassuptan kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir ki, taassup kavramı, bağnazlık, doğru veya yanlışlığa bakmaksızın bir fikrin savunmasını yapmak, kendi milletini, ırkını, mensup olduğu, düşünceyi veya ekolü, başkalarından üstün görmek gibi anlamları içermektedir.²⁵⁴ Yeryüzünde Yüce Allah’a (c.c.) yapılan bu başkaldırının haset duygusundan kaynaklanması ve insanın günümüze kadar süregelen ırkçılık, taassup gibi hastalıklara sebebiyet vermesi kalpte bulunan kötü duyguların ne kadar acımasız olabileceği net görülmektedir.

2.2.2. Hz. Adem’in İki Oğlu Arasındaki Haset

Kur’an-ı Kerim’de, İblis’ten sonra hasede örnek olarak Hz. Âdem’in iki oğlunun ibretlik durumları anlatılır. Zira Kabil’in Habil’e olan kıskançlığı birçok yönüyle ders alınması gereken manidar vakıyalardan biridir. Bu durum Hz. Âdem (a.s.)’ın iki oğlu arasında meydana gelen ihtilaf, karmaşık bir haset psikolojisine dayanmaktadır.²⁵⁵ Çünkü Allah’a takdim edilen Kurbanın, kendisinden kabul edilmeyip kardeşinden kabul edilmesine haset eden bir anlamda ilahi takdire razı olmayan Kabil’den

²⁵² Hicr, 15/ 26-35; Bkz., Bakara, 2/ 34; A’râf, 7/11-13.

²⁵³ Turgay, *agm.*, 81.

²⁵⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, I, 602, vd.

²⁵⁵ Yazçıçek, *age.*, 59.

bahsedilmektedir. Allah (c.c.) ayeti kerimede: *“Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden) ‘And olsun seni öldüreceğim!’ dedi. Diğeri de ‘Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder.’ dedi (ve ekledi:)”*

“And olsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”

“Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur.”

“Nihayet nefsi onu kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: Bu yüzden kaybedenlerden oldu.”²⁵⁶

“Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.(Katil kardeş) ‘Yazılar olsun bana! Şu karga kadar olamadım ki, kardeşimin cesedini gömeyim.’ Dedi ve ettiğine yananlardan oldu.”²⁵⁷

Fahreddin Razi bu konuda şunları ifade eder: Habil ve Kâbil Hz. Âdem’in sulbünden olan iki oğludur ki bunlar arasında meydana gelen münakaşa üzerinde iki görüş ileri sürülmüştür:

İlk görüş, Habil’in bir sürüsü vardı. Kâbil ise ziraatçı idi. Onlardan her biri Allah’a bir kurban sundular. Habil sürüsü içindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. Kabil ise ekini içindeki en adi buğdayları seçip onu kurban olarak sundu ve her ikisi de bu kurbanları ile Allah’a yaklaşmayı istediler. Derken gökten bir ateş inip Habil’in kurbanını alıp götürdü, Kabil’inkini almadı, böylece kabil Allah Teâlâ’nın, kardeşi Habil’in kurbanını kabul ettiğini kendisinininkini ise kabul etmeyeceğini anladı. Bundan dolayı ona haset etti ve onu öldürmek istedi.²⁵⁸ İki kardeşin buradaki amaçları Allah’ın rızasını kazanmak ancak sonuçtan sonra amaç asıl maksadından uzaklaşarak haset belasına bulaşıp ve kötü sonuçlara işaret etmektedir.

²⁵⁶ Mâide, 5/27-30.

²⁵⁷ Mâide, 5/31.

²⁵⁸ Râzi, *age.*, VIII, 28.

Burada, hasedin Kabil'i kardeş katili yaptığı görülür. Haset ile işlenen suç, aynı zamanda Kabil'in ilk kardeş katili olma özelliği de taşır. Zira bu günah kendisinden sonra işlenecek her bir katil suçundan bir pay almasına da sebep olmaktadır.²⁵⁹ Ayet-i kerime de bu duruma şöyle işaret etmektedir: *“Kim bir şeye aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir.”*²⁶⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu durumu şöyle belirtmiştir: *“Her kim bir hayra vesile olursa, o hayrı yapmış gibidir.”*²⁶¹

Heva ve hevesine esir olan insan, kıskançlık duygusuna yenik düşerek kardeşini bile öldürtebilir. Böylesi haset duygularının vahim sonuçları, insanı ömür boyu vicdan azabına mahkûm eder. Zira ömür boyu içten içe yanan bir duygu durumudur ki insanı yaptığına pişman eder. Bu suçun ahiretteki karşılığı ise elem verici ateş ve kaybedenlerden olmaktır.²⁶²

İkinci görüşe göre ise, Hz. Âdem (a.s.)'in her batında (her defasında) biri erkek, biri kız çocuğu oluyordu. O da aynı batın (seferde) doğan kızını, diğer batında doğan erkek evladı ile evlendiriyordu. Böylece Hz. Âdem'in, önce Kabil ile onun ikizi olan kızı, sonra Habil ile onun ikizi olan kızı doğdu. Kabil'in ikizi olan kızı güzeldi. Hz. Adem (a.s.) Kabil'in ikizi olan kızı Habil ile evlendirmek istedi. Ancak Kâbil buna karşı çıkarak: *“Ben bu ikizimi almaya, Hâbil de kendi ikizi olan kızı almaya daha müstahakız. Bu yaptığın Allah'ın emri değil ancak kendi içtihadındır.”* dedi. Bunun üzerine Hz. Âdem (a.s.) iki oğluna , *“Birer kurban sunun. Kimin kurbanı kabul olunur ise, o kızla onu evlendiririm.”* dedi. Böylece Allah (c.c) Habil'in kurbanı üzerine bir ateş indirerek onun kurbanını kabul ettiğini gösterdi. Kabil kıskançlığından dolayı Habil'e haset duygusunu besledi ve en nihayetinde onu öldürdü.²⁶³

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bu durumu şöyle ifade eder: *“Kurban bizim geleneğimizde Allah'a yaklaşmak için kesilen hayvanlara denilirse de, asıl manası Allah'a yaklaşmak için sunulup takdim edilen herhangi bir şey demek olup, bu amaçla boğazlanan hayvan ile diğer sadakalardan daha genel bir anlam ifade eder. Herhangi bir*

²⁵⁹ Çiçek, *age.*, 62.

²⁶⁰ Nisâ, 4/85.

²⁶¹ Ebu Davud, Edeb, 72.

²⁶² Çiçek, *age.*, 63.

²⁶³ Râzi, *age.*, VIII,28.

delil ile kurbanın kabulü, diğerinin ise kabul edilmediği anlaşılınca, kurbanı kabul edilmeyen öbürünü kıskanarak : *'Kesin sözüm olsun seni öldüreceğim dedi.'* Öbürü de şöyle dedi: *'Allah ancak muttakilerden kabul eder.'* Dolayısıyla Allah'tan kork ve niyetini düzelt."²⁶⁴

Bu anlamıyla ayet, hasedin takvaya engel bir durum olduğunu asıl meselenin Allah'ın sınırlarını aşmamak gerektiğini bize göstermektedir. Yüce Allah, kıskançlığın işi nereye kadar götüreceğini göstermek maksadıyla bu tarihi bilgiyi vahyetti. Zira Adem'in oğullarından biri kıskançlığı sebebiyle yeryüzünde ilk defa kan dökerek kardeşini öldürmüş, insanlık için kötü bir çığır açmıştır.²⁶⁵ Haset öyle bir hastalıktır ki tek ilacı ölümdür denilir.²⁶⁶ Hasetçinin hasedinden Allah'a sığınmayı talep, işin vahametini gösterir.²⁶⁷ Yeryüzünde işlenen ilk günahın haset sebebiyle ortaya çıkması ve Kâbil'in bu alanda ilk çığır açması tarihsel olarak günümüze kadar devam edegelmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde hasetten dolayı âlimlere bile iftira atıldığı şu anekdotta ortaya konulmuştur.

Rivayet olunur ki: "Osmanlı Âlimleri arasında hasetten meydana gelen çekememezlikler yüzünden ölüme kadar giden olaylar meydana gelmiştir. Tokatlı Molla Lütfi XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarında yetişmiş bir âlim dönemin ünlü simalarından Sinan Paşa'nın öğrencilerinden. Başta Buhari'nin Sahihi ve Neseфи'nin Akaidi olmak üzere birçok kaynak esere şerh yazmıştır. Önce Fatih muhasipliği, ardından Edirne ve İstanbul gibi başkentlerde müdderis - rektör'lük yapmıştır. Çok büyük olan ilmi seviyesi ile tanınır. Eskiden beri eserlerini eleştirerek rahatsız ettiği zamanın bilginlerin İbrahim Hatipzade'nin kıskançlığını kabartınca Molla Lütfi'nin dinsizliği ortaya atılmış ve büyük bir meclis huzurunda muhakeme edilerek bazı azanın muhalefetine rağmen Hatipzade fetvasıyla katline karar verilmiş ve Sultan Ahmet meydanında idam edilmiştir. Muhakemesi sırasındaki savunmaları ve haksız yere

²⁶⁴ Elmalılı, *age.*, III, 361.

²⁶⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, II, 253.

²⁶⁶ Tehanevi, *age.*, I, 287.

²⁶⁷ Felâk, 113/ 5.

öldürülmesi ulemanın ve toplumun üzüntüsüne sebebiyet vermiştir. Şairler vefatına tarih düşürmüşlerdir.”²⁶⁸

2.2.3. Hz. Yusuf’un Kardeşlerinin Hasedi

Kur’an-ı Kerim’de hasetten kaynaklanan bir diğer misal ise Hz. Yusuf (a.s.)’ın kıssasıdır. Hz. Yusuf (a.s.) hayatı surede detaylı olarak anlatılır. Surede 101. ayete kadar Hz. Yusuf’un (a.s.) durumundan sözedilirken son on ayette ise kıssadan çıkarılabilecek nasihatler sıralanır. Surenin baş tarafı şöyle başlar: “*Hani bir zaman Yusuf babasına, 'Babacığım, ben düşümden on bir yıldızı, güneşi ve ayı gördüm; bunların bana secde ettiklerini gördüm,' demişti. (Babası ona), 'Yavrurum, rüyayı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kururlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır! Böylece Rabbin seni seçecek ve sana rüyaların yorumundan bir parça öğretecek, sana ve Yakup soyuna nimetini tamamlayacaktır; nasıl ki daha önce atanın İbrahim 'e ve İshak'a da nimetini tamamlamıştı. Şüphesiz Rabbin, bilendir, hikmet sahibidir,' dedi. And olsun ki; Yusuf ve kardeşlerinde, soranlar için ibretler vardır.*”²⁶⁹ Ayetin başında Hz. Yusuf (a.s.) ‘ın babası Hz. Yakup (a.s.)’a “Babacığım” diyerek seslenmesi dikkat çekicidir.²⁷⁰ Zira biri peygamber diğeri ise peygamber adayı olan bu iki ulvi insanın arasında samimiyet dikkatleri çekmiş ve Hz. Yakup (a.s.)’ın Yusuf (a.s.) ‘a olan ilgisi ve aralarındaki bu derin bağı sezen kardeşler Yusuf’a kıskançlık ve haset duyguları beslemişlerdir.²⁷¹ Kur’an-ı Kerim hasedin üzerinde durmuş ve Hz. Âdem’in iki oğlunu²⁷² örnek vermekle kalmamış bunun yanında kardeşlerinin Hz. Yusuf (a.s.) ‘a duydukları kıskançlığın ayrıntılı boyutlarını da ele almıştır.²⁷³

Ayette, Hz. Yakup (a.s.)’ın Hz. Yusuf’a: “*Yavrurum sakın bu düşünüyü/rüyayı kardeşlerine anlatma!*”²⁷⁴ demesi aslında rüyasının gizlemesini istemiştir. Çünkü Hz. Yusuf’a karşı diğer çocukların besleyecekleri kıskançlık hislerini fetaneti ile

²⁶⁸ Bkz. Zeki Tan, *Kur’âna Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, 2010, 345.

²⁶⁹ Yusuf, 12/4-7.

²⁷⁰ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l Ğayb*, XVIII, 12; İbnü'l- Cevzi, Ebu-Ferec Cemaleddin, *Zadü'l- Mesir Fi İlmi Tefsir*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1997, IV, 139.

²⁷¹ Râzî, *age.*, XVIII, 71.

²⁷² Mâide, 5/27-18.

²⁷³ Abdurrahim Kasaboğlu, *Kur’ân’ın Psikolojik Atlası*, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya, 2010, III, 528.

²⁷⁴ Yusuf, 12/5.

sezmiştir.²⁷⁵ Zira kardeşler Hz. Yusuf'a olan haset öyle seviyelere gelir ki, bir kardeş diğer bir kardeşini hasetten dolayı öldürmeyi dahi planlayabilir.²⁷⁶ Dolayısıyla kıskançlığın olduğu yerde sevgi yoktur aksine düşmanlık, kin, nefret vardır. Çünkü kıskançlık sevginin bir parçası değil bilakis sahiplenmenin bir parçasıdır.²⁷⁷

Haset aktif ve pasif tepkileri içinde barındıran bir duygudur. Hasedin ilk evrelerinde pasif tepkiler verilirken, örneğin: surat asmak, mesafe koymak, uzaklaşmak, küsmek, içine kapanmak, ses tonunu değiştirmek gibi, aktif tepkilerde daha da belirginleşerek ortaya çıkar. Kıskançlığın görünümü olan aktif tepkiler ise, aksilik etmek, terlemek, suçlamak, iğnelemek, tehdit etmek, ağır ve suçlayıcı konuşmak, acı vermek ve dışlamaktır.²⁷⁸

Yakup, (a.s.) oğlu Hz. Yusuf (a.s.)'a "rüyanı kardeşlerine anlatma" derken onun nedenini şöyle ifade eder: "*Sonra (seni kıskandıklarından) sana tuzak kurarlar.*"²⁷⁹ Kardeşler bir araya geldiklerinde genel sohbetleri Hz. Yusuf ve babalarının ona olan ayrıcalığı idi. Ayet-i Kerimede: "*Hani onlar (aralarında şöyle konuşuyorlardı): 'Yusuf ile öz kardeşi, babamıza daha sevimli geliyor. Oysa biz daha güçlü bir grubuz. Pek belli ki babamız bu işte yanılıyor.'*"²⁸⁰ Hz. Yakub'un böyle bir tutumu olmasa da kıskançlıkları nedeniyle en küçük bir hareketi bile kendi aleyhlerinde değerlendiriyorlardı.²⁸¹ Bir peygamberin bile yanıldığını söyleme cüretinde bulunuyorlardı. Dolayısıyla içlerini yakıp kavuran haset duyguları akıllarını kullanmalarına ve sağlıklı düşünmelerine engel oluyordu. Oysa Hz. Yusuf ve Bünyamin'in anneleri aynıdır. Kendileri de Hz. Yakub'un diğer hanımlarından dünyaya gelmişlerdi.²⁸²

²⁷⁵ Ebu Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebi Bekr İbn Fahr el- Kurtubi, *el- Câmi' Li Ahkâmi'l - Kur'an*, XI, Beyrut, 1988, 84.

²⁷⁶ Vehbe Zuhayli, *et- Tefsirü'l- Münir*, XII, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1991, 207; Ahmed Mustafa el-Meraği, *Tefsirü'l Merâği*, XII, Dâru İhyait- Turasi'l Arabi, Beyrut, ts., 115.

²⁷⁷ Osho, *Duygular Öfke, Kıskançlık, Korkuyu Aşma*, (çev. Sangeet), Ovvo Basımyayım, İstanbul, 2006, 79.

²⁷⁸ Bkz. Navaro, *age.*, 30.

²⁷⁹ Yusuf, 12/ 5.

²⁸⁰ Yusuf, 12/8.

²⁸¹ Faruk Vural, "Yusuf Süresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım," *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, 2, 2011, 140.

²⁸² Râzi, *age.*, XVIII, 74.

Hız. Yusuf'un kardeşleri kıskançlık duygularını giderek bir güç mücadelesine dönüştürüp kendilerinin daha güçlü, daha değerli ve daha üstün olduklarını düşünüyordular. Bu çabalar kıskançlık biçiminde ortaya çıkmaktaydı.²⁸³ Hatta onlar daha ileri giderek şöyle söylüyorlardı: “Yusuf'u öldürün yahut onu uzak bir yere atın ki babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da tövbe ederek salih kimseler olursunuz, babanızla münasebetleriniz düzeli, işiniz yoluna girer.”²⁸⁴ Onlar hasetleri sebebiyle rotalarını yanlış çizmiş hatta vicdanlarını rahatlatmak için de tövbe gibi ulvi bir anahtarını da suiistimal etmişler.

Haset ve kıskançlıkları ruhsal hastalık boyutuna varınca artık Yusuf'u babasından uzaklaştırmaktan başka çare kalmamıştır.²⁸⁵ Bunlar, iki çare planladılar: Ya Yusuf'u öldürecekler ya da Yusuf'un babasıyla bir daha bir araya gelemeyecek kadar uzak diyarlara gitmesini planlayacaklardı. Kıskançlıkları sebebiyle bundan kötüsü olabilir miydi?²⁸⁶ Planlarını netleştirdikten sonra babalarına gelip: “(Onlar buna karar verdikten sonra bir gün babalarına varıp): ‘(Sevgili) Babamız! Dediler, sen neden güvenip de Yusuf'u bize emanet etmiyorsun? (Oysa biz onu çok seviyoruz). Ona samimiyetle bağlıyız.’ Yarın onu bizimle gönder, gezsın oynasın, biz ona çok iyi sahip çıkarız.”²⁸⁷ Kişi haset duygusunu kendine yediremediğinde, karşısındaki kişi abartılı bir şekilde metheder, her fırsatta onu ne çok beğendiğini açıklar, komplimanlar yağdırarak el üstünde tutar. Bu abartılı methetme aslında gizli haset ya da kıskançlığın diğer göstergesidir.²⁸⁸ Zaten ayette anlaşıldığına göre “gezsın oynasın” sözleri Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'u kardeşleri ile pek dışarıya göndermediği anlaşılmaktadır.²⁸⁹ Zaten en baştan beri Hz. Yusuf'a olan tavsiyeleri rüyasını onlara anlatma tembihleri de bunun en bariz göstergesidir. Babaları endişelerini şöyle dile getirmiştir: “Onu götürmeniz beni meraklandırır. Korkarım ki siz farkında olmadan, onu kurt yer dedi.”²⁹⁰

Hız. Yakup endişelerinde haklıydı; zira o yörede kurtların çok olması, rüyasında bir kurdun Hz. Yusuf'u parçaladığını görmesi ve oğullarının (kıskançlıklarından)

²⁸³ Kasapoğlu, *age.*, III, 599.

²⁸⁴ Yusuf, 12/9.

²⁸⁵ Vural, *agm.*, 143.

²⁸⁶ Râzî, *age.*, XVIII, 76; Seyit Kutup, *Fi Zilâli'l Kur'an*, VI, 1952-1953.

²⁸⁷ Yusuf, 12/10.

²⁸⁸ Navaro, *age.*, 31.

²⁸⁹ Râzî, *age.*, XVII, 77.

²⁹⁰ Yusuf, 12/13.

yapacakları komployu sezdiği için kurt bahanesiyle Yusuf'u onlarla beraber göndermek istemiyordu.²⁹¹ Babalarının bu endişelerini gidermek ve sinsî planlarını gerçekleştirmek için ikna edici yönetime başvurup şöyle dediler: “Onlar! ‘ Vallahi!’ dediler; ‘ Biz böylesine güçlü bir grup iken onu kurt yerse yazıklar olsun bize!”²⁹² Hz. Yakup (a.s.) çocuklarının Hz. Yusuf'a besledikleri kıskançlıkları görüyordu. Belki de Yusuf'u onlarla göndermesi onların kıskançlıklarının azalacağını düşünmüştü.²⁹³

“Derken kardeşleri onu alıp götürünce ve onu kuyunun dibine bırakma konusunda görüş birliğine varınca biz de Yusuf'a şöyle vahyettik: Zamanı gelecek onların hiç hatırlarına gelmediği ve seni hiç hatırlamadıkları bir sırada, kendilerine yaptıkları bu işi hatırlatacaksın. Yatsı vakti, ağlayarak babalarının yanına dönüp dediler ki: Sevgili babamız, biz yarışmak üzere bulunduğumuz yerden ayrılırken Yusuf'u da eşyalarımızın yanında bıraktık. Bir de döndük ki onu kurt yemiştir! Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmayacaksın! Onlar Yusuf'un gömleğine sahte kan bulaştırıp getirmişlerdi. Babaları Yakup: Hayır! Dedi nefisleriniz sizi aldatmış, bu işe sevk etmiş. Artık bana düşen, ümitvar olarak güzelce sabretmektir. Ne diyeyim sizin bu anlattıklarınız karşısında Allah'tan başka yardım edebilecek hiç kimse olamaz!”²⁹⁴

Ayette kıskançlığın insan ruhu üzerindeki etkisinin sonuçlarını görmek mümkündür. İmanları olmasına rağmen kardeşlerini derin bir kuyuya atmak pahasına kendi vicdanlarına sahip olamamışlardı. Onlar hasetleri sebebiyle Peygamberin yanıldığını söylemiş, Allah'ın ayetlerini kararan vicdanlarından dolayı görememişlerdi.

2.2.4. Ehl-i Kitabın Müslümanlara Olan Hasedi

2.2.4.1. Yahudilerin Hasedi

Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudiler, günümüzdekiler gibi bütün iyilik ve güzelliklere sadece kendilerini layık görüyorlardı. Kutsal kitaplarından son bir peygamberin geleceğini biliyorlardı. Tabî gelecek son peygamberin kendi içlerinden geleceğini tahmin ediyorlar ve bir beklenti içerisinde idiler. Öyle olmadığını ve son

²⁹¹ İbnü'l- Cevzi , age., IV, 145.

²⁹² Yusuf, 12/14.

²⁹³ Vural, agm., 145.

²⁹⁴ Yusuf, 12/15-18.

peygamberin kendi içlerinden değil de Kureyş'ten yani Araplar arasından geldiğini görünce Hz. Peygamber (s.a.v.)'e peygamberliği, Müslümanlara da iman ve İslamî yakıştıramadılar. Kureyş kabilesi'ni ve Arapları çekemeyip haset ettiler.²⁹⁵ Bunun üzerine Allah (c.c.) :*“Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanları mı kıskanıyorlar? Biz gerçekten İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahsettik. İşte onlar kimi ona iman etti, kimi de ondan yüz çevirdi. Onlara çılgın bir cehennem olarak ateş yeter.”*²⁹⁶ diye buyurmuştur.

Ayeti kerime Fahreddin Razi'ye göre iki görüş vardır:

İlk görüşe göre bu durum, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve etrafındaki mü'minler içindir. Çünkü “Nas” lafzı çoğuldur dolayısıyla bu kelimeyi cemi manaya hamletmek müfret manaya hamletmekten daha evladır.²⁹⁷ İkinci görüş ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dokuz tane hanımının olmasına haset etmişlerdir. Bu konuyla alakalı Fahreddin Razi şu değerlendirmeyi yapar: “Haset, ancak bir fazilet (üstünlük ve fazlalık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Dolayısıyla her zaman insan daha tam ve daha mükemmel bir fazilete ve üstünlüğe sahip olursa, ona haset edenlerin hasedi de o nispette fazla olur. Dini bakımından en büyük makamın, nübüvvet makamı olduğu malumdur. Yine Cenabı Hakk'ın bunu Hz. Peygamber (s.a.v.) 'e verip, bu nübüvveti her gün geçtikçe artan daha güçlü bir devlet, daha büyük bir istek ve daha çok yardımcı nasip etmiş olduğu da malumdur. İşte bütün bunlar büyük hasedi icap ettiren şeylerdendir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in hanımlarının çokluğu sebebi ile hasede gelince önce zikir ettiğimize binaen daha önemsiz bir şeydir. Bundan dolayı ayette geçen fazl-ı İlahi'yi bu manada almak mümkün değildir. Aksine burada geçen “fazl” “Allah'ın kuluna in'am ettiği her şey” manasına alınır ise, bunun içine ikinci mana da girer. Fakat bu kelimeyi sadece ikinci manada almak gerçekten uzak bir manadır.”²⁹⁸

Allah'ın Hz. Peygamber'e ve müminlere birçok nimeti vermiş olması ve Yahudilerin de bu nimetlere karşı olan hasetlerini giderecek olan hususu da şöyle ifade eder: *“Nitekim biz, İbrahim ve hanedanına da kitap ve hikmeti vermişizdir. Onlara*

²⁹⁵ Kandemir vd., *age.*, VI, 568.

²⁹⁶ Nisâ, 54-55.

²⁹⁷ Râzî, *age.*, VIII, 88.

²⁹⁸ Râzî, *age.*, VII, 88.

büyük bir mülk de bahsettik.”²⁹⁹ buyurmuştur. Yani bunun manası şudur ki İbrahim’in soyuna da hem peygamberliği hem de mülkü yani devlet ve hükümlerliği birleştiren pek çok nimetler vermiştik. Hal böyleyken: Siz ey Yahudiler o zaman buna, ne şaşırıştınız ne de haset etmiştiniz. Öyle ise neden Hz. Muhammed (s.a.v.) ve müminlerin durumuna şaşırıyor ve haset ediyorsunuz?³⁰⁰

Bu hususta Nesefî şöyle der: “Yahudiler Allah’ın (c.c) Peygamber (s.a.v.)’e ve ashabına vermiş olduğu yardımı, zaferi, üstünlüğü görünce onların izzet ve şereflerinin her gün arttığını müşahade ediyor, adeta çılgına dönüyor ve bundan dolayı haset ediyorlardı. Bundan dolayı Allah (c.c) onları ilzam etmek için Hz. Yusuf (a.s)’a, Hz. Davut (a.s) ‘a, Hz. Süleyman (a.s)’a verdiği mülkü hatırlatmıştır. Çünkü Yahudiler biliyorlardı ki Allah(c.c) bu zatlara hükümlerlik ve mülk vermiştir. Bunlar ise Hz. İbrahim (a.s) ‘ın soyundandır. Hz. Muhammed (a.s.v)’in selefleridir. Bu anlamda Hz. Muhammed (s.a.v)’den önce geçenlere verilen mülk ve hükümlerliklerin benzerinin kendisine de verilmiş olması yeni bir olay ve yeni bir şey değildir.”³⁰¹

Yahudiler nübüvvet meselesinde derin hasede düşmüş bunun için Müslümanlara sürekli ihanette bulunmuşlar. Yahudiler’in içinde bulunduğu çelişkiyi şöyle ifade etmekte yarar vardır: “*Onlardan ona inananlar ve yüz çevirenler vardı. Çılgın bir ateş olarak cehennem yeter.*”³⁰² Yani inkâr edip yüz çevirenler ve o peygamber kendi soylarından, İsrailoğullarından olduğu halde, insanları ondan yüz çevirtmeye çalışanlar ve onlar hakkında ihtilafa düşenler vardı. Şu halde Ey Muhammed (s.a.v.), sen İsrailoğullarından olmadığın halde sana nasıl davranacaklar?³⁰³ Bilakis değil sana iman etmeyi onlar hasetlerinden dolayı kendi içlerinden çıkmış Peygamberler’e de iman etmemişler.

Mevdudî bu ayet ile alakalı şunları söyler: “Yahudiler burada Hz. Peygamber (s.a.v.) ve taraftarlarına karşı kıskançlık duydukları için azarlanıyorlar. Çünkü onlar daha önceden Allah’ın (c.c) lütfuna mazhar olmuşlardı. Şimdi ise ona layık olmadıkları halde kendilerine peygamberlik gelmesini bekliyorlar. Kendi değersizlikleri nedeniyle

²⁹⁹ Nisâ, 4/54.

³⁰⁰ Râzî, *age.*, VIII, 89.

³⁰¹ Ebul- Berekat Abdullah İbn Ahmet en- Nesefî, *Medârikul Tenzil ve Hekâiku'l Tevil*, III, 66.

³⁰² Nisâ, 4/55.

³⁰³ İbn Kesir, *age.*, I, 432.

peygamberliğin kendilerine gelmemiş olmasına üzülecekleri yerde, Allah'ın lütuf ve merhameti ile Arabistan 'da büyük ruhi, zihni ve ahlaki devrim gerçekleştiren Hz. Peygamber (s.a.v.)'i kıskanıyorlar. Onların müşriklerle beraber olup mü'minlere karşı çıkmalarının sebebi sadece kıskançlıklarıydı.”³⁰⁴

Ayeti kerime de : “Böylece kimi ona inandı, kimi ona sırt çevirdi.”³⁰⁵ diye buyururken bunun İsrailoğullarının kıskançlık dolu konuşmalarına bir cevap olduğu unutulmamalıdır. Onlara, hiçbir sebep olmaksızın Hz. Peygamber (s.av.)'i ve O'na inananları kıskandıkları söyleniyor. Ayet daha sonra onlara eskilerden haber vererek şöyle der: “ Biz İbrahim'e (a.s) dünyanın liderlik ve rehberliğini, onun soyundan gelen ve gönderdiğimiz Kitap ve Hikmet'e tabi olan kimselere vereceğimizi vadedmiştik. İlk olarak Kitab'ı ve Hikmet'i onun soyundan gelen sizlere verdik; fakat siz onu tam uygulamadınız. Daha sonra biz de onu yine İbrahim'in soyundan gelen İsmailoğullarına verdik. Onlar kabul ettiler, ona inandılar ve uyguladılar. Şimdi kendi kendinize sorun bakalım; İsmailoğullarını kıskanmanız için hiçbir sebep var mı?³⁰⁶ Yahudilerin kendilerine verilen nimetlere nankörlük ederek kaybetmeleri sonunda Allah (c.c.) nimetini onların elinden alıp başka bir soya vermiştir. Haliyle bu durum onların çekememezliklerine sebebiyet vermiş ve bunu mü'minlere hatta Hz. Peygambere göstermişlerdir. Yüce Allah (c.c) lütuf ve nimetini takva sahibi olmadıkları için Kitap Ehli'nden alıp, kendisinden korkmaları nedeniyle ümmi Araplara verdiği için Yahudiler Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve ashabını kıskanıyorlardı. Sorunu soğukkanlı düşünüp neden mahkûm edildiklerini hesaplayarak, Allah'ın gazabını üzerine çeken hatalarını telafi etmek yerine, kendilerini daha öncekinden daha fazla mahkûm edeceğini bile bile yapıyorlardı bunu.³⁰⁷

Bu durum da İsrail Oğullarının lanetlenmesinin en önemli sebeplerinden biri olsa gerek çünkü Allah'ın kendilerine sunmuş olduğu her fırsatı iyi kullanmamış ve aksini yapmışlar. Nimetleri inkâr etmelerinin önemli sebeplerinden biri de içlerindeki hasetleri idi.

³⁰⁴ Ebu'l A'la Mevdudi, *Tefhimul Kur'an*, haz., Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yayınları, İstanbul, trz, I, 368.

³⁰⁵ Nisâ, 4/55.

³⁰⁶ Mevdudi, *age.*, I, 368.

³⁰⁷ Mevdudi, *age.*, I, 475.

2.2.4.2. Hristiyanların Hasedi

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) bi'seti boyunca tebliğinde birçok sıkıntıya maruz kalmıştır. Bunların en acımasızını belki de tevhit geleneğine sahip olan ehli kitabın ona karşı tavırları olmuştur. Nitekim ayeti kerime de: “ *Kitap ehlinden çok kişi, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki hasetten (kıskançlıktan) dolayı, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah, emrini getirinceye kadar affedin, hoş görün, şüphesiz, Allah, her şeye gücü yeter.*”³⁰⁸ buyurarak kitap ehlinin hakkı inkârı nefret ve kıskançlıklarından ve dünyaya olan tutkularından ileri geldiğini bildirmiştir.

Yine Ehl-i kitap, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, Hiz. Muhammed (s.a.v.)' i inkâr edip onu kabul etmeyince³⁰⁹, Allah şöyle buyurmuştur: “*Onlara Adem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku; hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de, ikisinden birisinin kabul olunmuş öbürünün kabul olunmamıştı. O, seni elbette öldüreceğim demişti. (Beriki şöyle) demişti; Allah, ancak muttakilerden kabul buyurur. And olsun ki, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, Kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım*”³¹⁰ Ayette görülüyor ki Peygamberin bi'setini kabul etmemekte direten Ehl-i kitabı kıskançlığın nasıl kötü sonuçlara sürüklediğini onlara, Adem'in iki oğlunu haber vermiştir ki, bundan maksat hasetten sakındırmaktır.³¹¹ “Gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki hasetten (kıskançlıktan) dolayı, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.” derken Allah'ı Teâla aslında Hristiyanların itikat konusunda küfre düştüklerini birçok ayette belirtir. Özellikle Hiz. İsa hakkındaki görüşlerini eleştirerek şöyle ifade etmiştir:

“*Celalim hakkı için, 'Allah, Meryem Oğlu Mesih'in kendisidir diyenler inkâra düşmüşlerdir. De ki: O halde Allah, Meryem Oğlu Mesih (İsa'yı) anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir? Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve (O)*

³⁰⁸ Bakara, 2/109.

³⁰⁹ Râzî, *age.*, IX, 10.

³¹⁰ Mâide, 5/27-28.

³¹¹ Râzî, *age.*, IX, 27.

Allah her şeye kadirdir."³¹² Yüce Allah Hıristiyanların küfürlerinde alabildiğine ısrar etmelerinden, görüşlerinin yanlışlığına kesin olarak delalet eden delillerin ortaya çıkmasından sonra bile, "Teslis'e" inandıklarından; bunun ise, sadece onların, kendisine Hak dini, İslam'ı vermiş olmasından ötürü Hz. Muhammed'e (s.a.v.) haset etmelerinden kaynaklanmış olduğunu belirtmiştir.³¹³

İçlerindeki kin, nefret ve kıskançlıktan ve dünyaya olan tutkularından dolayı inanan insanlara karşı haset etmeleri Hz. Muhammed (s.a.v.) 'e verilen nimetler içindir. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır ki onların bu çekememezlik ve haset duygularına sevk eden şey dinleri veya mukaddes kitapları değildir. Zira hiçbir din ve mukaddes kitap bireyi ve toplumu korkunç tehlikelere sürükleyen hasedi tavsiye etmez.³¹⁴ Kâfirler bu hasetleri sebebiyle inanan insanları inançlarından çevirmeye ve onları tekrar küfre götürmeye çalışmaktaydılar.³¹⁵ Yoksa onlar Hz. Muhammed'i (s.a.v.), çocuklarını tanır gibi tanıyorlardı ve onun doğruluğunu en baştan beri biliyorlardı. Çünkü kendisine peygamberlik gelmeden önce "Muhammedu'l- Emin" olarak Mekke'de tanınıyor, güvenilirliğinden şüphe edilmiyordu.

Hasedin korkunç bir ruhsal hastalık olduğunu ve sakınılması gerektiğini Yüce Allah (c.c.) her şeyin şerrinden Allah'a sığınılmasını şöyle istemektedir: "*De ki sığınırım ben, karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran Rabb'e, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düşümlere üfüren üfürükçülerin şerrinden ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden.*"³¹⁶ Zira haset, kötü bir ahlak, ruhsal ve bedensel bir hastalık,³¹⁷ sosyal bir tahribat ve dini duyguları dejenere eden bir fesattır.³¹⁸ Bundan ötürü Allah (c.c.) haset etmekten kaçınmayı ve bunları yapanların şerrinden Allah'a sığınılmasını emretmiştir.

³¹² Mâide, 5/17.

³¹³ Râzî, *age.*, IX, 28

³¹⁴ Turgay, *agm.*, 76.

³¹⁵ Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el- Ferra, *Meâni'l Kur'ân*, thk, Ahmed Yusuf Necati ve Muhammed Ali en- Neccar, Mısır, trs., I, 73.

³¹⁶ Felâk, 113/1-5.

³¹⁷ Muhammed Çelik, *Kur'ân Kur'ân'ı Tanımlıyor*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, 294.

³¹⁸ Turgay, *agm.*, 78.

Özellikle Mekke döneminde Hıristiyanlarla olan münasebetler Medine dönemine göre daha sakindi. Ancak Medine döneminde özellikle de İslam'a davet mektupları başka beldelelere gönderilirken Hıristiyanlarla münasebetler yaşanmıştır.

2.2.5. Müşriklerin Hasedi

Hız. Peygambere peygamberlik verilmeden önce Arap Toplumunda 'El- Emin' lakabı ile anılır ve ona herkes saygıda kusur etmezdi. Resulullah gerek bireysel hayatta gerekse de toplumsal hayatta çok nazik, hak gözeten ve insanların kendisinden emin olduğu bir şahıs olarak hayatını idame ediyordu. Ancak Mekke toplumu peygamberimizin bu mütevazı ve ahlakî hayatına ters düşen hareketlerde bulunuyorlardı. İşte bu durum Hız. Peygamber'i bunaltmış Resulullah, Mekke'den uzaklaşmak istiyordu. Bir gün her zaman gittiği Hira mağarasına tekrar gitmiş orada inzivaya çekiliyor biraz olsun ahlaki yozlaşmanın bulunduğu Mekke'den ayrı kalmak ve burada sorunlar üzerine kafa yormakla meşgulken kendisine 610 yılında Hira mağarasında Cebrail (a.s) gelmiş ona "Oku!" demiştir.

Resulullah: "ben okuma bilmem" deyince Cebrail onu sımsıkı sarmış ve aynı soruyu tekrar etmiştir. Daha sonra Hız. Peygamber aynı cevabı verince ona Alak Suresi'nin ilk beş ayetini okumuş onun Allah'ın Resülü olduğunu bildirmiştir. İşte Hız. Peygambere bi'set verildikten sonra bir süre gizli tebliğ yapılmıştır. Tebliğ devam etmiş, daha sonra Mekke'de açık bir şekilde tevhit inancına çağrı Arapların içinde bazı kimseler onun peygamber olduğuna haset etmiş ve bu durumu çekememişler.

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu dönemde bu haset durumuna dikkat çekilmiştir. Çünkü onlar Peygamberlik makamını önemli görüyorlardı ve bu önemli makamın zengin varlıklı birilerine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ayette bu duruma şöyle dikkat çekilmektedir: "*Allah, bir beşeri mi peygamber gönderdi?*"³¹⁹ Ya da "*Bu Kur'an, (Mekke ve Taif gibi) iki şehirden büyük bir adama indirilmeli değil miydi?*"³²⁰ Fahreddin Razi şöyle ifade eder : "Allah'ın Risalet makamı, kıymetli bir makamdır. Bundan dolayı bu makam ancak, şerefli bir kimseye yakışır. Onların bu sözü doğrudur ancak ne var ki onlar bu söze şöyle yanlış bir mukaddime eklemektedirler: ' Şerefli,

³¹⁹ İsrâ, 17/95.

³²⁰ Zuhruf, 43/31.

kıymetli kimse, malı ve makamı çok olan kimsedir. Hâlbuki Muhammed böyle değildir. Dolayısıyla Peygamberlik ona uygun düşmez. Bu makam ancak, şu iki şehirden birinde, yani Mekke ve Taif'te malı çok ve makamı büyük olan birisine uygun düşer.”³²¹ Müşriklerin içlerindeki kin, haset ve çekememezlik duyguları, kendisine daha önce “El-Emin” dedikleri birine idi. Onlar dünya malına o kadar tutku ile bağlıydılar ki hasetlerine sebep oluyordu. Zavallılar büyüklüğü dünya malı, dünya şöhreti ile sanıyorlardı. Mekke’de Velid b. Müğire, Taif’te ise Urve b. Mes’ud es- Sakafi gibi dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamberden üstün görüyorlar ve Kur’an’ı da onlara layık görüyorlardı³²². Allah (c.c.) ‘da onların bu hasetlerinden dolayı görüşlerini geri çevirerek ve kınayarak şöyle buyuruyor: “*Rabbi'nin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?*”³²³ Buradaki rabbinin rahmeti ile hususi rahmet, yani “nübüvvet” kastedilmektedir. Şöyle ki, “Servet ve şöhret sahibi kimseler! Siz Abdullah’ın oğlu Muhammed’e verdiğim bu rahmete (nimete) layık değilsiniz. Bu nimet, sahip olduğunuz servetinizden çok daha yüksek bir değere sahiptir; bu nimete layık olmanın şartları farklıdır. Zihninizde taşıdığınız “servet sahibi zengin kimseler peygamberliğe layıktır” şeklindeki düşünce, sizlerin ne kadar dalalet ve haset içinde olduğunuzu göstermektedir. Oysa Allah indinde peygamberliği hak etmenin çok farklı ölçüleri vardır. Dolayısıyla Allah, sizlerin bu sapık düşüncelerinize iltifat etmez.”³²⁴

Hiz. Peygamber’e haset edilmesi müşriklerin ona iman etmesine engel oluyordu. Özellikle Ebu Cehil’in; onun peygamber olduğunu biliyorum ama neden o? Sözü Hiz. Peygamber (s.a.v.)’e olan hasedini açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.6. Münafıkların Hasedi

Mekke’deki baskılara artık dayanamayan Müslümanlar son çare hicret etmekte buldular. Çünkü Mekke müşrikleri Müslümanlara baskı ve zulüm yapıyordu. Hiz. Peygamber güvenli bir ortam olarak ilkin Müslümanları Habeşistan’a yöneltti. Resulullah orada adil bir kralın olduğunu ve müminleri koruyacağını söyledi. Yaklaşık 70 kişilik bir grup Habeşistan’a hicret etti. Daha sonra Mekke’deki baskılar daha da arttı özellikle boykot ve hüznün yılının yaşanması Resulullah’ı derinden üzmüş onu çeşitli

³²¹ Râzî, *age*, XVIII, 520.

³²² Elmalılı, *age.*, VII, 269.

³²³ Zuhuf, 43/32.

³²⁴ Mevdudi, *age*, V, 273.

çarelere yöneltmişti. Peygamberimiz bir çıkış yolu olarak kendi akrabalarının da bulunduğu Medine'ye hicret etmekle buldu. Oraya gitmeden evvel uygun bir ortam ve can güvenliği için 1.ve 2. Akabe Biatlarını yaptı. Ancak oraya hicret ettikten sonra Yahudiler ve münafıklar ona haset ettiler.

Hatta Hz. Peygamber'e her türlü muhalefeti yaptılar. Sosyal hayatta olduğu gibi harpte bile onu ve müminleri yalnız bırakmaya çalıştılar. Ayet-i kerimede: *"O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için sefere gittiğiniz zaman, 'Bizi bırakın, sizinle beraber gelelim' diyecekler. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar. Onlara, 'Siz bizimle gelemezsiniz. Allah, önceden böyle buyurdu, ' de. Onlar, 'Bize karşı haset besliyorsunuz (bizi çekemiyorsunuz, kıskanıyorsunuz),' diyecekler. Hayır, onlar pek az anlarlar.*"³²⁵

Bu ayete göre savaştan geri bırakılanlar, savaşa katılanlara, "Hayır, bize haset ediyorsunuz; size ganimette iştirak edeceğimiz diye kıskanıyorsunuz," demişlerdir. Yine bu ayette bildirildiğine göre bazı insanlar, inanmadıkları halde menfaatleri icabı zaman zaman inananların yanında görünmeye çalışmaktadırlar. Özellikle münafık olan kişiler, bu çeşit vasıf ve karakterleri taşımaktadırlar. Böyle kişiler, iş ciddiye bindiği zaman, ortada görünmezler; ama menfaat söz konusu olunca, en önde görünmeye çalışırlar. Bu ayette anlatıldığı gibi bu şekilde ikiyüzlü olan kişiler, maddi veya manevi menfaatleri söz konusu olduğu zaman, temiz inanlı ve iyi niyetli olan dürüst kişileri haset, çekememezlik ve benzeri olumsuz vasıflarla itham etmektedirler.

Bunlar incelendiğinde haset duygusunun daha çok müşrik, kâfir ve münafıklarda, genel olarak da insanlarda bulunabileceğini söyleyebiliriz. Münafıkların inancına haset bulaşmıştır. Çünkü onlar şöyle demiştir: Müslümanlar Hudeybiye'den ganimet almadan döndüler biz ise dinlendik. Eğer beraber savaşa katılırsak ve herhangi bir ganimet tahakkuk ederse, mü'minler, bunlar bizimle herhangi bir zahmet çekmeden ganimet aldılar, derler. Daha sonra Allah (c.c.) münafıklara reddiye olarak şöyle buyurmuştur: *"Bilakis onlar pek az anlayan kimselerdir."* Yani senin, *"Bizimle beraber çıkmayınız"*

³²⁵ Fetih, 48/15.

şeklindeki sözünden, onlar sadece zahiri anlarlar ve onun hükmünü pek azı müstesna, anlayamadılar da bunu haset olarak nitelediler.³²⁶

Duyguların kaynağının kalp olduğunu başta belirtmiştik. Zira münafıkların kalplerindeki hastalıklar onların sürekli şüphe duymalarına ve haset etmelerine sebep oluyordu. Allah (c.c.) ayet-i kerime de şöyle buyuruyor: “ *O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar (cennete gitmekte olan) mü’minlere derler ki: Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım. Onlara: Arkanıza dönün de nur arayın! Denilir. Derken aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet vardır, dış yönünde azap (vardır).*”³²⁷ Kalplerindeki hastalıktan dolayı gelecek endişesi duymuşlar. Yine hastalıklı kalplere sahip olan bu grup, hasetlerinden dolayı Allah Resulü’ne inanmamışlar: “*Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar (sizin için): Bunların dinleri aldatmış, diyorlardı. Oysa kim Allah’a dayanırsa şüphesiz, Allah, daima galip hüküm ve hikmet sahibidir.*”³²⁸ Kalb hastalığına malul olanlar inanmakla kalmamış sevgili peygamberin verdiği vaatlere de inanmamışlar. Ayet-i kerime bu durumu şöyle belirtir: “*Münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunan kimseler; ‘Allah ve Resulü bize sadece boş vaatlerde bulundu’ diyorlar.*”³²⁹ Münafıklar zahiren Müslüman fakat kalben iman etmedikleri için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) haset duygusu besledikleri için böyle anılmışlardır.

³²⁶ Râzî, *age.*, XX, 155.

³²⁷ Hadid, 57/13.

³²⁸ Enfâl, 8/49.

³²⁹ Ahzâb, 33/32.

2.3. KUR'AN-I KERİM'DE HASETLE İLİŞKİLİ ALANLAR

2.3.1. Haset İtikat İlişkisi

Haset, Kur'an-ı Kerim'de değişik yönleriyle ele alınmaktadır. Özellikle haset duygusunda zirve yapan Yahudilerin hakkı inkâr etmeleri konusundaki çabalarından ve Allah'ın Müslümanlara lütfettiği nimetlerin bunun sonucundaki başarılarından dolayı hasetleri ortaya konulmuştur. Nitekim Ayet-i Kerime Yahudilerin içine düştükleri haset duygusundan şöyle bahsetmektedir: *“Ehl-i Kitaptan çoğu, hakikat kendilerine belli olduktan sonra, sırf nefislerindeki haset/kıskançlıktan dolayı, iman etmenizden sonra sizi küfre döndürmeyi istediler. Allah'ın emrini getirinceye kadar affedin, aldırmayın! Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla kadirdir.”*³³⁰ “Bu ayet Müslümanların Uhud Savaşı'nda yenilgiye uğramalarından sonra nazil olmuştur. Yahudiler, bu yenilgi üzerine Müslümanlara: ‘Başınıza gelenleri halen görmüyor musunuz? Eğer siz hak din üzere olsaydınız, hiçbir zaman yenilgiye uğramazdınız. O halde gelin bizim dinimize dönün. Çünkü bu, sizin için daha hayırlıdır.’ demişlerdir.

Yani onların bu hali, içlerindeki haset, çekememezlikten dolayı ve şehvi arzuları nedeniyledir, yoksa içlerindeki dindarlık ve hakka yönelme duygusuyla değildir. Çünkü onlar ‘hak ve gerçek kendilerine açıkça belli olduktan sonra’ küfre dönmenizi isterler. Yani sizin Hak üzere olduğunuzu bile bile bunu arzu ederler, demek. Ya da onlar içlerindeki haset, kin, çekememezlik gibi kendilerinde karakter halini almış olan kötü inanç duygularından ötürü bunu isterler.”³³¹

Ayrıca onlar Allah'ın (c.c.) taksim ve takdirine de razı değiller. Zira Allah'ın Müslümanlara verdiği nimetleri haset eder dururlar: *“Yoksa Allah'ın lütfundan onlara (Peygambere ve Mü'minlere) verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa biz İbrahim'in ailesine kitap ve hikmet verdik. Onlara büyük bir mülk/saltanat verdik.”*³³² “Ayet-i kerimede Onların Allah Resülü ile Mü'minleri mi kıskanıyorlar? İfadesiyle hasedin çekememezliğin kötü ve çirkin bir şey olduğu vurgulanıyor ve buna dikkat çekiliyor. Çünkü Yahudiler, Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ashabına verdiği

³³⁰ Bakara, 2/109.

³³¹ Neseфі, age., I, 397.

³³² Nisâ., 4/54.

yardımı, nimetleri, zaferi ve üstünlüğü gördükçe ve bunun sonunda onların izzet ve üstünlüklerini müşahade ettikçe adeta çıldırıyorlardı. İşte bundan dolayı onları çekemiyor hasetlerinin şiddetinden dolayı hakkı kabul etmiyorlardı.”³³³

“Oysa İbrahim Soyuna Kitabı ve Hikmeti verdik.” Yani Tevrat’ı, öğüt ve fıkıhı yani derin anlayışı verdik. Daha sonra ‘ve onlara büyük hükümlerlik bahsettik’ Bu Hz. Yusuf’a (a.s.), Hz. Davud’a (a.s.), Hz. Süleyman’a (a.s.) verilen mülk ve hükümlerliklerdir ki Yahudiler bunu biliyorlardı. İşte bu Yüce Allah’ın (c.c.) onları ilzamu ve susturmasıdır.”³³⁴ Ancak tüm bunları bildikleri halde sırf içlerindeki hasetlerinden dolayı hakkı kabul etmemişler.

Allah’a isyan ettiren günahlar üç grupta toplanmıştır. Bunlar, açgözlülük (hırs), büyükmek (kibir) ve hasettir. Âdem (a.s.) hırs gösterdi, İblis büyükmek, Kâbil de haset etti ve Habil’i öldürdü. Allah’ın kendisine verdiği hayırdan dolayı hiçbir Müslümana karşı içinde aldatma kıskanma duygusu taşımamanın, kişiyi cennete götürecek amellerden olduğu bildirilmiştir.³³⁵ Nitekim ayette: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göz edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinden bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”³³⁶ Ayette geçen “Şuhh” sadece cimrilik değil kendisinde mala karşı aşırı düşkünlük, aç gözlülük, haset ve zulmün de yer aldığı katı bir cimrilik ve ihtiraştır.³³⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle dediği buyurulmuştur: “Şuhh’ tan sakının! Çünkü şuhh, sizden öncekileri helak etmiştir; onlara zulmü emretti zulmettiler, hatta birbirlerinin kanlarını bile akıttılar... Fücuru (takvanın zıttı) emretti onu yaptılar, haramları bile helal saydılar... Sıla-i rahmi kesmelerini emretti, akrabalar arası ilişkiyi kopardılar, sonuçta helak oldular! Dikkat edin, iman ile şuhh bir kalpte barınmaz.”³³⁸

³³³ Bkz, Nesefi, *age.*, III, 65.

³³⁴ Nesefi, *age.*, III, 66.

³³⁵ Ahmed b. Abdulhalim İbn Abdillah b. Ebi'l Kasım İbn Hadır en- Nemiri el- Harrani et- Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Kalp Amelleri*, çev. Ahmet İhsan Dündar, Guraba Yayınları, İstanbul, 2009, 182.

³³⁶ Haşr, 59/9.

³³⁷ Duman, *age.*, III, 361.

³³⁸ İbn Kesir, *age.*, VII, 97-98.

Süfyan es-Sevri anlatmıştır: “ Ben Kâbeyi tavaf ediyordum. Önümde yaşlı bir adam, tavaf boyunca hep : ‘Allah’ım beni nefsimin şuhundan koru!’ ve başka bir şey söylemiyordu. Tavafın sonunda ona dedim ki: Hey ihtiyar, sen başka dua bilmez misin? Bana dedi ki ‘Eğer Allah beni nefsimin şuhundan korursa, dünyaya ve mala karşı aşırı hırstan, tamahtan; insanlara karşı kıskançlık ve hasetten; nefsimine karşı cimrilikten, zinadan, hırsızlıktan korumuş olur. Ben Allahtan başka ne isterim.’ Bir de baktım ki o zat Abdurrahman bin Avf değil mi?”³³⁹

Yine Kuran-ı Kerimde hasedin Allah’a isyan sebebi olabileceği bize İblis’in kıssasında bildirilmiştir. Haset etmek, Allah’ın hükümlerine muhalif bir tavır içine girmektir. Bu bir anlamda Allah’ın kulları arasında yaptığı taksim ve takdire razı olmayarak O’na başkaldırmaktır. Semada ve yeryüzünde Yüce Allah’a karşı ilk başkaldırı ve isyan haset yüzünden olduğu nakledilir. Bu tespit son derece manidardır. Zira İblis’in Hz. Âdem’e (a.s.) karşı tavrının hasetle tanıtılması aslında konuyu izah etmeye yeterlidir.³⁴⁰ Haset başkalarına verilen nimete karşı tahammülsüzlüğü de ifade etmektedir. Müşriklerin İslam dinine karşı çıkmalarına en derin sebep, kalplerinden gelen çekememezlik duygusuydu. Zira onlar kendilerinin Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara verilen nimetlere daha layık olduğunu zannediyor, buna göre hareket ediyorlardı.

“Ayet, hadis ve siyer kaynaklarında, Ebu Cehil ve dindaşlarının çoğu kez kalplerinin İslam’ın hakikatlerini inkâr edemediğine, hatta çoğu zaman dillerinin dahi itiraf etmek zorunda kaldığına şahit oluyoruz. Bu bağlamda müşriklerin İslam’ı kabul etmeyişlerinin asıl sebebinin haset ve iktidar kaybı endişesine; nüfuz ve iktidarı paylaşmak istemeyişlerine dayandığını öğrenmekteyiz. Bunun tarih boyunca devam eden nebevî, mücadelede hep böyle olduğu görülmüştür. Konuya önceki peygamberlerin ve Resulullah’ın (s.a.v.) özeline ışık tutacak bazı ayetlere bakmakta fayda olacağı kanaatindeyiz.”³⁴¹

“Kavminden ileri gelenler kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan görüyoruz. Bizden basit görüşle hareket eden alt tabakamızdan başkasının sana

³³⁹ İbn Kesir, *age.*, VII, 102.

³⁴⁰ Yazçıçek, *age.*, 59.

³⁴¹ Yazçıçek, *age.*, 66.

uyduğunu görmüyoruz. Ve sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancılar olduğunuzu düşünmüyoruz.”³⁴²

İçlerindeki haset duygusundan dolayı onları küçümsüyor ve hatta yoğun taassup içinde şöyle derlerdi: *“Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, bizi kendisine (kulluğa) çağırdığın şeyden ciddi bir şüphe içindeyiz.”³⁴³*

“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir (erteleme) sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba varis kılınanlar da onun hakkında derin şüphe içindeler.”³⁴⁴

“Din konusunda onlara açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.”³⁴⁵

Bu ‘Ümmetin Firavunu’ olan Ebu Cehil, Peygamberimiz’in davetine yüz çevirmiş ve karşı koymayı ertelemeksizin sürdürmüştü. Resulullah (s.a.v.)’a düşmanlık Ebu Cehil’de zirve noktasına ulaşmıştı. Ebu Cehil’in düşmanlığı, Allah’ın Resulullah’a olan lütuf ve keremini çekememesinden ileri geliyordu. Burada hasedi besleyen sebeplerin, kibir, kendini beğenmişlik ve sahip olunan nüfuz ve iktidar alanı kaybetmek istemeyişi olduğunu görüyoruz.³⁴⁶ Müşriklerin hakkı bildikleri halde haset duygularından dolayı kabul etmeye yanaşmamaları bu duygunun felaketini gözler önüne sermektedir. Hatta onlar zahiren kabul etmeyip gizliden gizliye Kur’an-ı Kerim’i dinlemeye bile giderlerdi. Siyer kaynaklarında bu vakıa şöyle geçer:

“Ebu Cehil, Ebu Sufyan ve el- Ehnas b. Şerik, bir gece Resulullah evinde gece namaz kılarken, okuduğu Kur’an-ı Kerim’i dinlemek üzere gittiler. Her biri bir yere gizlendi. Hiç biri de bir diğerrinin yerini bilmiyordu. Peygamber’i dinleyerek geceyi

³⁴² Hûd, 11/27.

³⁴³ Hûd, 11/62.

³⁴⁴ Şu’ârâ, 26/14.

³⁴⁵ Casiye, 45/17.

³⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak Yesar, *Siyer*, haz. Muhammed Hamidullah, çev., Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988, 200.

geçirdiler. Sabah, tanyeri ağarınca buldukları yerlerden ayrıldılar. Yolda birbirleriyle karşılaştılar. Böyle bir şey yaptığı için herkes bir diğerini eleştirdi. Birbirlerine: ‘Bir daha böyle yapmayın, sizin bu yaptığınızı serserinin biri görürse kalbine şüphe düşürürsünüz.’ dediler. Sonra ayrılıp evlerine gittiler. Birbirlerini her seferinde görüp, eleştirip, tekrar gitmemek üzere anlaştıkları halde, bu gidip Kur’an’ı dinleme olayı üç gece devam etti. Sabah olunca Ehnas b. Şüreyle önce Ebu Sufyan’a ardından Ebu Cehil’e geldi evine girdi ve O’na da; ‘Ey Ebu’l- Hakem! Muhammed’den duyduğün şeyler hakkında görüşün nedir?’ diye sordu. Ebu Cehil: ‘Ne mi duydum? Biz Abdü Menafogulları, şan ve şeref konusunda birbirimizle yarışır dururduk. Onlar yemek yedirdiler bizde yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik ettiler bizde verdik, iyilik ettik. Develer üzerinde karşılıklı diz çöküp yarış atları gibi yarıştık durduk. Şimdi onlar; ‘gökten kendisine vahiy gelen bir peygamberimiz var’ dediler. Biz buna nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz O’na asla inanmayız ve O’nu tasdik etmeyiz...’ cevabını verdi.”³⁴⁷

Araplar arasında var olan rekabet ve haset duyguları onların hakkı görmeye ve hakka tabi olmaya engel olmuş, birbirlerine olan çekememezlikleri ise, basiretli olmalarına set olmuştur. Bu anlamda hasedin aslında hakkı inkâr etmeye kadar götürdüğünü ve bu duygunun bilincinde olup onu kontrol altına alarak zararlarından kurtulmak gerektiğini bize göstermektedir.

2.3.2. Haset- Amel İlişkisi

Haset duygusu hiç şüphesiz amellere etki eden bir saik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kötü ahlak önce haset eden kişinin bedenine sonra da davranışlarına zarar verir. Çünkü başkasında gördüğü her nimet haset edeni rahatsız eder. Ancak asıl büyük zarar, hasetçinin böyle bir hissi içinde taşımakla yetinmeyip, arzusunu gerçekleştirmek için onun gereği olan hile, söz ve fiillere yer vererek faaliyete geçmesiyle meydana gelir.

Nitekim ayette :*“Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah’a sığınırım”*³⁴⁸ ifadesi hasetçinin haset ettiği zaman fiillerinin zararlı olabileceğini bize göstermektedir.

³⁴⁷ İbn İshak, *age.*, 249-250.

³⁴⁸ Felâk, 113/5.

Böyle bir kötü duyguya sahip olup onu kontrol altına almayan kişi, nefislerin göze alamayacağı kötülük, başvuramayacağı hile yoktur. Aynı zamanda sure şunu da bize; haset duygusu kişinin içinde kaldıkça sahibinden başka kimsenin fiillerini etkilemeyeceğini dolaylı olarak göstermektedir.³⁴⁹

“Başkalarının yaşamakta olduğu mutluluk, hasetçiyi yiyip bitiren bir huzursuzluk sebebidir. Zira hasetçi haset ettiği kişinin sahip olduğu değerler ortadan kalkmadığı sürece kendisini kahreder. Bu durum akıl sağlığı bozulan, sürekli huzursuzluk ve iç çatışmalar yaşayan bir birey profilini meydana getirir. Bu gerilim hali kızgınlık ve öfke barındırır. Çevresindekilere karşı bir içerleme tavrı vardır ve sık sık hiddetle birleşen kaba ve yıkıcı tepkiler haline dönüşür. Kaybettiğini zannettiği şeyleri zorla elde etme çabaları, kendisine acı çektirdiği gibi başkalarına da acı çektirmekten zevk almaya dönüştürür. Bu anlamda daha da ileri giderek iftira, dedikodu, yalan söylemek, su-i zan, tecessüs, buğz, kin ve nefret gibi yollara başvurarak haset ettiği kimseyi kötüleyip küçük düşürmeye çalışır. Bu davranışsal bozukluklara neden olan haset duygusu, kişinin sürekli başkalarını eleştirmesine, kavga çıkarmasına, yıkıcı ve bozguncu tavırlar sergilemesine neden olur. Yine burada önemli noktalardan biri, hasetçi kendini beğenir ve kibre kapılır. Zira hasetçi kendisini öyle üstün görür ve beğenir ki başkalarının kendisinden daha üstün ve değerli olmasını kabullenmez.”³⁵⁰

Hasetçinin haset duyguları o kadar ileriye gider ki onları kontrol etmesi mümkün olmayan davranışlar ortaya koyabilir. Haset duygusu davranışlarda kendini farklı gösterir: Örneğin; toplumda nifak ve ayrışmaya, zulüm ve iftiraya, başkasına verilen nimete tahammülsüzlük edip hakkı inkâr etmeye, ihtilaf çıkarmaya ve Müslüman toplumu içinde firkalaşmaya sebep olurlar. Zira ayet-i kerimede Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah müjdeciler ve uyarıcılar olarak Peygamberleri gönderdi ve beraberinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine olan azgınlık ve hasetleri yüzünden anlaşmazlığa düşenler, O, (kitap) verilenlerden başkası değildir. Böylece Allah iman edenleri,*

³⁴⁹ Canan, *age.*, VI, 323.

³⁵⁰ Kasapoğlu, *age.*, II, 404-405.

hakkında ayrılığa düştükleri gerçeği kendi izniyle gerçekleştirdi. Allah kimi dilerse onu doğru yola iletir.”³⁵¹

Hız. Peygamber (s.a.v) de hasedin amelleri olumsuz etkilediğini hadislerinde beyan etmiştir. *“Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de amelleri tüketir.”*³⁵² Yine başka bir hadisi şerifte de şöyle buyurmaktadır: *“Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun!”*³⁵³

Hasedin amelleri etkilediği, kontrol edilip dengeli hale getirilmediği takdirde davranışlarımıza zararlarının hem bu dünyada hem de ahirette büyük olacağı açıktır.

2.3.3. Nübüvvet’e Olan Haset

Mekke’de sosyal hayatta sınıflar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Mekke’li ileri gelenler toplumda bir ayrıcalık olması halinde kendilerinin birinci sınıfa alınmasını isterlerdi. Hız. Peygamber (s.a.v.) kendisine risalet verilmeden önce Mekke’de güvenilir biri olarak kabul ediliyordu. Bu anlamda ona “Muhammedu’l – Emin” lakabı bile uygun görülmüştü. Ancak Yüce Allah tarafından peygamberlik verildikten sonra içlerindeki kibir, haset duygularından dolayı ona iman etmemişlerdi. Kendileri gibi bir insanın Allah’tan haber getirmesini bir türlü kabul edememişler, Hız. Muhammed’e (s.a.v.) bu işi niçin bir meleğin yapmadığını sık sık sormuşlardır.³⁵⁴ Kur’an-ı Kerim bu durumu şöyle ifade eder:

*“Bir de dediler ki: Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya! Eğer öyle bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı (hemen helak ederdik).”*³⁵⁵ Başka bir ayette ise Hız. Peygamber’in yüreğini teskin etmek için onların haset, kibir duygularına aldırış etmemeleri gerektiğini belirtir:

“(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya! demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir

³⁵¹ Bakara, 2/213.

³⁵² Ebu Davud, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22.

³⁵³ Buhari, Edeb, 62; Müslim, Birr, 23.

³⁵⁴ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, Ensar yayınları, İstanbul, 2012, 167.

³⁵⁵ En’âm, 6/8.

kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.”³⁵⁶

“Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene!”³⁵⁷ Hz. Peygamberin kendileri gibi yeme içmesine bile tahammülleri yoktu. Çünkü kendileri gibi bir beşerin elçi olması, Allah tarafından seçilip haber getirmesini çekemiyorlardı. Ayet-i kerime bu durumu şöyle tasvir eder: “Dediler ki: Bu ne biçim Peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!”³⁵⁸

Mekkeli Müşriklerin, haset ve çekememezliklerinden dolayı bu isteklerine Yüce Allah şöyle cevap vermiştir: “Allah, Resul olarak bir insan mı gönderdi? De ki: Yeryüzünde dolaşanlar melek olsaydı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”³⁵⁹ Başka bir ayette gökten kendilerine melek de indirilseydi yine hasetlerinden dolayı iman etmeyecekleri anlatılır: “Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatin şahitleri olarak) toplayaydık yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”³⁶⁰ Zira Peygamber’in (s.a.v.) melek olarak değil, beşer sıfatıyla gönderilmesi hikmetin gereğidir. İnsanüstü vasıflara sahip birisi veya melek peygamber olarak gönderilseydi, onu dini hayat içinde örnek almak mümkün olmazdı.³⁶¹ Ama Müşriklerin dünyevi hırsları ve haset duyguları onları sağır ve kör etmişti.

Hakikati inkâr etmelerine sebep olan haset duygusu onlara muhataplarına yani Hz. Muhammed’e iftira etmelerine sebebiyet veriyordu. Ayette bu durum Yüce Allah tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Dediler ki: ‘Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, pazarda dolaşır. O’na bir melek indirilseydi de bu O’nunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!’ Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya! Zalimler (insanlara); ‘Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz’ dediler.”³⁶² Mekkeli Müşrikler kendileri çarşı pazarda dolaşan, alış veriş yapan, onlar gibi yiyip içen

³⁵⁶ Hûd, 11/12.

³⁵⁷ Hicr, 15/7.

³⁵⁸ Furkân, 25/7.

³⁵⁹ İsrâ, 17/95.

³⁶⁰ En’âm, 6/111.

³⁶¹ Apak, age., 168.

³⁶² Furkân, 25/7-8.

bir beşerden Resul olamayacağını iddia ediyorlardı. Çünkü o günün toplumunda meydana gelecek bütün vakıalardan haberdar olmak istiyorlardı. Tek çözüm mercii kendilerini görüyorlardı. Hal böyleyken bi'setin, onların nazarında toplumda lider olmayan birine verilmesine tahammül edemiyor ve gerek toplum gerekse insanlar nazarında Hz. Muhammed'in bu göreve layık olamayacağını bütün güçleriyle ortaya koymaya çalışıyorlardı.

Müşriklerin bütün bu çabalarının asıl hedefi hakikati ortaya çıkarmak değildi. En büyük gayeleri Allah Resülü'nü gülünç duruma düşürerek ona olan itibarın sarsılmasını sağlamaktı. Bunun için de onunla alay eder, iftiralara maruz bırakıyorlardı. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte biz burada yatan ince saikin haset duygusu olduğunu düşünüyoruz. Kur'an- Kerim onların bu aldırmaçlıklarını alay ve iftiralarını şöyle belirtir: “ *İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. ‘Bu mu ilahlarınızı diline dolayan?’ derler. Hâlbuki kendileri Rahman'ın Kitabını inkâr ediyorlar.*”³⁶³ Yine başka bir ayette: “ *Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? Biz, ilahlarımıza sımsıkı sarılmasaydık nerdeyse bizi ilahlarımızdan uzaklaştıracaktı.*” derler.³⁶⁴

Ama Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kararlılığı ve davasına olan inancı onların uyguladıkları ambargo ve anlaşma tekliflerini bertaraf etmiş, içlerindeki haset duygularıyla kavrulup kalmışlardır.

2.3.4. Kur'an'a Olan Haset

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde Arap Şiiri zirvesini yaşıyordu. Özellikle belağat meşhurdu; bunlardan bazıları: Ukaz, Zülmecâz, Mecenne ... gibi, senenin belirli mevsimlerinde kurulan panayırarda, o devrin edipleri, şairleri, yazdıkları kasideleri, şiirleri okuyarak birbiriyle yarışır; birinciliği kazanan şiirler, atlas kumaşlar üzerine yazılarak Kâbe'nin duvarlarına asılırdı. Peygamberimizin zamanına kadar bu şekilde Kâbenin duvarlarında “Yedi şiir askısı (Muallakât-i Seb'a)” toplanmıştı. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mucize olarak Kur'an-ı Kerim verilmiştir.³⁶⁵

³⁶³ Enbiyâ, 21/ 36.

³⁶⁴ Furkân, 25/41.

³⁶⁵ Kurtubi, *el- Câmiu li Ahkâmi'l- Kur'ân*, I, 77-78.

Mekkeli Müşrikler şiirin bu kadar zirvede olduğu dönemde Kur'an-ı Kerim gibi mucizevi bir kitabın üslubundan etkilenmiş ve O, okunurken gürültü çıkarıp etkilenmenin önüne geçmeye çalışmışlardı. *“İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, onda (okunduğunda) gürültü yapın. Umulur ki siz üstün gelirsiniz.”*³⁶⁶

Bu durum aslında onların haset duygularından kaynaklanıyordu. Zira hasette haset edilen şeye inanmak zordur. Onlar hasetlerinden dolayı Hz. Muhammed'in Peygamberliğini kabul etmedikleri gibi onu alaya alıp, iftira attıkları gibi Kur'an-ı Kerim'i de büyü veya bir şairin eseri olarak görüyorlardı. Ayet-i Kerime bu durum hakkında şöyle buyurur: *“Gördüklerinize yemin ederim, görmediklerinize de, Şüphesiz o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin sözüdür. O bir şairin sözü değildir. Ne kadar da az inanıyorsunuz. Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz.”*³⁶⁷ Onlar, *“Muhammed bu sözü uydurmuştur”* demeleri üzerine Yüce Allah bu durumu şiddetle ret etmiştir: *“Eğer o (peygamber) bize karşı bazı sözler (uydurup) söylemiş olsaydı, Elbette onu kısıkrak yakalardık (veya onun güç ve kudretini alırdık).”*³⁶⁸ Yine ayetin devamında aslında kâfirlerin hasetlerinden dolayı iman etmedikleri Kur'anın, onlar için hasret (iç yarası) olduğunu vurgulamaktadır.

*“Kuşkusuz O (Kur'an) Muttakiler için elbette bir öğüttür, şüphesiz biz içinizden yalancıları elbette biliyoruz. muhakkak ki o (Kur'an) kafirler için bir hasret (iç yarası) dır.”*³⁶⁹ Muhakkak ki o Kur'an, ona inananların nail oldukları sevapları gördüklerinde onu inkâr eden ve onu yalanlayanlar için bir hasret bir pişmanlıktır.³⁷⁰

Kur'an okunduğu zaman şaşırıp kalıyorlar ama yine de iman etmiyorlardı. Hatta daha da ileri giderek 'Biz onun bir benzerini getirebiliriz' gibi iddialarda bulunuyor; Kur'an'ın icâzına meydan okuyorlardı. Ayet-i kerime bu durumu şöyle ifade eder: *“Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine bir şey vahyolunmadığı halde: 'Bana vahyoldu' diyen ve “Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini ben de indireceğim” diyen kimseden daha zalim kim olabilir? Ölüm şiddeti (nin sarmalı)nda o zalimleri bir görsen! (Ölüm) melekleri ellerini uzatmışlar; haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı*

³⁶⁶ Fussilet, 41/26.

³⁶⁷ Hâkka, 69/38-42.

³⁶⁸ Hâkka, 69/43-44.

³⁶⁹ Hâkka, 69/48-49-50.

³⁷⁰ Neseî, age., XX, 379.

hak olmayanı söylüyor olmanızdan ve ayetlerine karşı büyüklük taslamakta bulunmanızdan dolayı, bugün aşağılayıcı azapla cezalandırılacaksınız! (derler).”³⁷¹

Diğer bazı ayetlerde de, Kur’an’ın Allah katından geldiğini inkâr edenlere meydan okunmuş ve: *“Yoksa onlar: ‘O’nu (Kur’an’ı) kendisi uydurup söyledi mi’ diyorlar? Hayır onlar iman etmiyorlar. Eğer doğru sözlü iseler, onun benzeri bir söz getirsinler”³⁷²* buyurarak onlardan iddia ettikleri şeyleri getirmeleri istenmiştir. Ancak onlar da Kur’an’ın üstün bir belağata ve mucizevi bir yönünün olduğunu biliyorlardı. Fakat Arap şiiiri karşısında böyle bir şeyi kabul etmeleri mümkün değildi. Zira onlar Haset ettiklerine iman etmezler ve Kur’an’ı küçük düşürmek için de ellerinden geleni yaparlardı. Ama Kur’an’ın; kendine özgü üslubu, lafız ve anlam dengesi, gönüller üzerindeki etkisi, ses kelime dizimindeki uyumu, eşsiz edebî tasviri, edebî türlerdeki kusursuzluğu, aynı anda farklı düzeylere hitabı ve akla ve duyguya dengeli seslenmesi³⁷³ onları aciz bırakıyordu ve haset duyguları içinde çaresiz kalıyorlardı.

Allah (c.c.) müşriklerin bu acizliklerini adeta daha da ortaya çıkararak sınırı daraltmış, bütün bir Kur’an olmasa bile, onun benzeri on sûre meydana getirmeleri istenmiştir³⁷⁴: *“Yoksa O’nu (Kur’an’ı) uydurdu mu? Diyorlar. De ki: ‘Eğer doğru sözlü iseniz, Allah’tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın ve onun gibi uydurulmuş da olsa on sure getirin.”³⁷⁵* Hatta bu sınır biraz daha daraltılmış ve tek sûre getirmeleri istenmiştir: *“Yoksa onu (peygamber) uydur mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, Allah’tan başka gücünüzün yettiklerini de çağırın (ve kendi aranızda yardımlaşarak) onun benzeri bir sûre getirin.”³⁷⁶*

Yüce Allah son olarak bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphede iseniz öyle ise ona benzer bir sûre getirin! Eğer doğru söylüyorsanız Allah’tan başka şahitlerinizi de çağırın. Buna rağmen eğer yapamazsanız ki yapamazsınız; öyle ise yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının! (Ki o) kâfirler için hazırlanmıştır.”³⁷⁷* Bundan sonra müşriklerin Kur’an’ı Kerim’i küçümsemeleri ve

³⁷¹ En’âm, 6/93.

³⁷² Tûr, 52/33-34.

³⁷³ Mehmet, Paçacı, *Kur’an’a Giriş*, İsam Yayınları, yrs, 2013, 7.

³⁷⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, Dergâh Yayınları, yrs, 2012, 246.

³⁷⁵ Hûd, 11/13.

³⁷⁶ Yunus, 10/38.

³⁷⁷ Bakara, 2/23-24.

O'na iman etmemek için gösterdikleri çabaları kesin bir dille reddetmek için şöyle der: *“De ki: And olsun, insanlar ve cinler, bu Kur'an'ın benzerini meydana getirmek için toplansalar, yine de onun gibisini getiremezler; birbirlerine arka olup yardım etseler de (bunu yapamazlar).”*³⁷⁸

Tarihte bazı kişilerin Kuran'ı taklide yeltendikleri görülmüştür. Bunlar arasında Müseylime, Esvedü'l- Ansi, Tuleyha b. Huveylid, Secâh binti Haris, Nadr b. Haris, Abdullah b. Mukaffa, İbn Ravendi... gibi isimler zikredilmektedir. Fakat bunların hiçbiri de gülünç olmaktan öte bir şey yapamamışlardır. Mesela yalancı peygamberlik iddiasında bulunan Museylime b. Hâbib el- Kezzâb'dan şu ifadeler nakledilmiştir: “ Fil. Fil nedir? Filin ne olduğunu sana kim öğretti? Onun sert bir kuyruğu ve uzun bir hortumu vardır.”³⁷⁹ Dolayısıyla tarihten günümüze kadar Kuran'ın mucizevi bir kitap olması ve insanlar tarafından rağbet görmesi, O'na muarız olanları kıskandırmış ve kendi elleriyle kendilerini gülünç duruma düşürmüşlerdir.

³⁷⁸ İsrâ, 17/88.

³⁷⁹ Çetin, age., 247.

2.4. HADİSLERDE HASET KAVRAMININ KULLANIŞI

2.4.1. Hasedin Negatif Yönleri

Hadislerde haset kavramı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu kavram çekememezlik, kıskançlık ve kişinin bazı maddi veya manevi duygulardan mahrum kalmasını dilemektir. Bu açıdan baktığımızda haset gibi olumsuz bir duygunun meşru hale getirilmesi ve Müslümanların bu duyguyla başa çıkma çarelerini Hz. Peygamber hadisi şeriflerde belirtmiştir. Şimdi bunlara kısaca bakalım:

Bazı hadislerde “haset” kelimesi başkasında bulunan üstün nimetlerin yok olması ve bu nimetlerin kendisinde bulunmasını temenni etmektir.³⁸⁰

Bazı hadislerde; kadının kocasının sevgisinin yalnız kendisine olmasını istemesidir. Örneğin bazı durumda Hz. Peygamberin, Hz. Hatice’yi methetmesi sonucu Hz. Aişe’nin şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Hatice’yi haset ettiğim gibi hiç kimseyi haset etmedim”³⁸¹ Bu hadisteki haset kelimesi “ğayret” manasında kullanılmaktadır.³⁸²

Bazı hadislerde de namusa hanel veren durumlardan korunmak manasına gelen “ğayret”³⁸³ anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram Arapça ’da : “ğayret, ğayr, ğıyar” kelimelerin karşılığıdır ki “kıskanmak” manasına gelmektedir. Örneğin Hz Peygamber : *“Kıskançlığın bazısını Allah sever, bazısını da çirkin görür, Allah’ın hoşlandığı kıskançlık, kötülüğün kuvvetle muhtemel olduğunda gösterilen tepkidir. Allah’ın hoşlanmadığı kıskançlık da, kötülük belirtisi olmadığı yerde gösterilen tepkidir.”*³⁸⁴ buyurmaktadır. Hadis-î şerifte geçen “ğayret” kıskançlık manasında kullanılmaktadır.

Bazı hadislerde ise; Allah’ın rızasını kazandıracak salih amel yapmak ve iyi şeylerde yarışmak. Bütün imkânlarını bu uğurda yani Allah rızası yolunda kullanan kişilerin sahip oldukları üstün niteliklerin, kendilerinde de olmasını arzulamak manasına gelen “gıpta” anlamında kullanılmaktadır.³⁸⁵ Hadis-î şeriflerde hasedin kullanımını

³⁸⁰ Bkz. Adem Dölek, “Hadisler ışığında Haset ve Psikoterapi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 4, 2002, 42.

³⁸¹ Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul, 1992, *Menakıb*, 61.

³⁸² Dölek, “Hadisler ışığında Haset ve Psikoterapi”, 42.

³⁸³ İbn.Esir, *age.*, III, 401; İbnu Manzur, *Lisânu’l Arab*, V, 41.

³⁸⁴ Ebu Davud, Cihad, 140; İbnu Mâce, Nikâh, 56; Nesai, Zekât, 66; Darimi, Nikâh, 37; Ahmet b. Hanbel, V, 445-446.

³⁸⁵ Bkz. Turgay, *agm.*, 43.

işledik, ancak Hz. Peygamberin hasedi kınadığı ve müminleri bu konuda uyardığı birçok haber mevcuttur. Biz bunlara da biraz değinmekte yarar görüyoruz.

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: *“Ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi haset de iyilik ve hasenatı yiyip bitirir.”*³⁸⁶ Hasedin zararından bahsetmiş ve hasedi kınamıştır. Başka bir hadiste ise: *“Sizden önceki ümmetlerin, haset, buğz ve kin hastalıkları size de geçti. Bunlar kökünden kazıyan şeylerdir. “Saçı kökünden kazıyan şeyler” demiyorum fakat “dini kökünden kazan şeyler” diyorum.*³⁸⁷ Buyurarak hasedin önceki ümmetlerin de hastalığı olduğunu ve gelecekte de bu hastalığın aktüelliğini koruyacağını bireye, topluma ve hatta dine büyük zararlar vereceğini beyan etmiştir. Başka bir haberle bu durumun gerçekten ümmetine bulaşacağını teyit ederek şöyle buyurmuştur: *“Ümmetime daha önceki ümmetlerin hastalığı bulaşacaktır.. “Sahabe: Ümmetlerin hastalığı nedir?” diye sordular. O şöyle dedi: “Taşkınlık, şımarıklık, dünya hususunda birbirine karşı övünmek ve yarışmak, birbirinden uzaklaşmak ve hasedleşmek. Öyle ki, böylece zulüm ortaya çıkar ve anarşi olur.”* Haset kavramı çeşitli açılardan hadislerde geçtiğini yukarıda belirtmeye çalıştık. Şimdi alt başlıklar halinde bunlara birer örnek vererek konunun anlaşılmasını sağlayalım:

2.4.1.1. Allah’ın Takdir ve Taksimatına Rız Olmamak

Yüce Allah rızık veren güç ve kuvvet sahibidir.³⁸⁸ O dilediği kimseye hesapsız rızık ihsan eder,³⁸⁹ dilediğine ise rızıkı kısar ve bunu bir imtihan vesilesi yapar. Allah’ın bu taksimatı kullar arasında bazen çekememezliğe gider ve hüsrana sebep olur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu duruma haset etmeyen mü’minlerin cennetlik olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Enes (r.a) şöyle demiştir: Biz bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘in yanında oturuyor idik. Derken, O, “Şu uzak yoldan şu anda size Cennetliklerde bir adam gelecek...” Çok geçmeden abdestinden ötürü sakalını sıvalayan nalinlerini de sol tarafına asmış olarak Ensar’dan bir adam çıkageldi ve selam verdi. Ertesi gün olunca Hz. Peygamber (s.a.v.) aynı sözü söyledi ve yine aynı adam geldi. Üçüncü günde de Hz. Peygamber

³⁸⁶ İbn Mâce, Zühd, 22.

³⁸⁷ Ahmet b. Hanbel, Müsned, 1.

³⁸⁸ Zâriyat, 51/ 58.

³⁸⁹ Bakara, 2/212; Âli İmran, 3/ 27.

(s.a.v.) daha önce söylemiş olduğu sözleri söyledi, yine o adam çıkageldi, Hz. Peygamber (s.a.v.) meclisten kalkıp gidince, Abdullah İbn Amr İbn El-As (r.s.) adamı izleyerek ona şöyle dedi: “Ben, babama darıldım, bunun için üç gün yanına varmamaya yemin ettim; beni senin evine götürmeyi uygun görürsen, ben buna hazırım!” Adam buna: “Evet!” dedi. Böylece Abdullah o adamın yanında üç gece kaldı. Abdullah o adamın geceleyin hiçbir yere kalkmadığını, ancak yatağında sağa sola döndükçe Allah’ı zikrettiğini, geceleyin sadece sabah namazı için kalktığını gördü; ondan da sadece hayırlı sözler duymuştu. Üç gün geçince, onun amelini neredeyse küçümseyerek, (Abdullah sözüne devamla) dedim ki: “ Ey Allah’ın kulu benimle babam arasında bir dargınlık yoktur. Ancak Allah Resul’ünün şöyle dediğini duydum da, bunun üzerine senin amellerini öğrenmek istedim. Fakat çok bir şey yaptığını görmedim; seni bu makama ulaştıran şey nedir?” O adam : “ Gördüğünden başka hiçbir şey değildir.” Ben çıkmak üzere döndüğümde, o beni çağırarak şöyle dedi: “Beni bu dereceye yükselten, senin gördüğünden başka bir şey değildir, ne var ki ben kendimde Müslümanların herhangi birine karşı bir kusur, bir ayıp işlemesini ve Allah’ın o kimseye vermiş olduğu nimetlere karşılık hiç kıskançlık duymam.” Bunun üzerine Abdullah, “Seni bu dereceye ulaştıran şey, gerçekten büyük şey buna takat getirilemez” der.³⁹⁰

Hadiste belirtildiği üzere mü’min kimselerin, özellikle Yüce Allah’ın ihsanda bulunduğu kullara karşı haset duygusu içerisine girmemeleri gerektiğini net bir şekilde ifade etmiştir. Bu anlamda Müslümanın Müslüman kardeşine karşı, olumsuz duygulardan kaçınması gerektiği açıktır. Cennetin anahtarı olarak gösterilen en önemli hasletlerden biri: Allah’ın verdiği nimetten dolayı hiç kimseye haset etmemek!³⁹¹ Yüce Allah insanı mal mülk, para pul, makam mevki, güzellik akla gelebilecek her şeyi farklı yaratmış ve kimine bu nimetlerini çokça ihsan etmiş, kimine ise az vermiştir.

Allah-u Teâlâ’nın her tasarrufunda bir hikmet vardır. İnsana verilen bu nimetler her şeyden önce bir imtihan vesilesidir.³⁹² Haset etmek ise onu bu takdirine ve rızasına itiraz etmektir. Çünkü kıskandıığı kişi için Allah’ın bahşetmiş olduğu nimetin veya iyi bir vasfin yok olmasını istemektir. Bu Allah’ın taksimatına itirazdır. Ayet-i kerime bu duruma şöyle ikazda bulunmuştur: “*Rabbin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?*

³⁹⁰ İbn Hanbel, III, 166; Râzî, **Mefâtiḥul Gayb**, III, 321-323.

³⁹¹ **Hadislerle İslam**, Komisyon, DİB yayınları, 2017, III, 542.

³⁹² Âli İmran, 3/14.

*Hâlbuki dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.*³⁹³ Yüce Allah mal, rızık, akıl, anlayış ve bunlara benzer zahiri ve batını kuvvetlerde insanları farklı kıldığını belirtmiştir.³⁹⁴ Allah bir kula nimet verdiğinde çevresindekilerin ona haset edeceğini Hz. Ömer şu sözlerle ifade etmiştir: “Bir kimse üzerinde Allah'ın nimetleri tecelli etmeye başladı mı şüphesiz bir hasetçisi bulunacaktır.”³⁹⁵

Allah'ın takdir ve taksimine rıza göstermeyen, bana neden bu nimetler verilmedi diye her zaman derin düşüncelere dalan bundan kurtulamayacağı için sonunda deli olması muhtemeldir. Çünkü bu durumda kişi, sürekli kuruntu halinde olur ve en büyük nimet olan aklını kullanamamaktadır.

2.4.1.2. Düşmanlığa Sebep Olması

Haset, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde eleştirilmiş, başta dini duygu ve bilgi eksikliğinden olmak üzere kontrol altına alınması zor ve sınır konulamayan dünyalık elde etme çabası, kin, öfke, kibir, ihtiras, kıskançlık, çekememezlik, tembellik ve cimrilik gibi psikolojik bir problemdir.³⁹⁶ Bu duruma dikkat edildiğinde haset, başkasının zarara uğramasını istemek gibi bir kötülüğe ve düşmanlığa sevk etmektedir. Düşmanlık haset etmenin en şiddetli sebeplerinden biri olarak gösterilir.³⁹⁷ Kişi düşmanlık ettiği kişinin elindeki nimetlerin kaybolmasını istemekle birlikte ona düşmanlık besler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisi şerifinde şöyle buyurur: “Birbirinize buğz etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin; Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Bir Müslümana üç günden fazla küs kalmak (din kardeşi ile dargın durması) helal olmaz.”³⁹⁸ Hadisi şerif adeta insanlığa bir reçete sunarak onları hasetten dolayı ortaya çıkan düşmanlığa kanmamaları gerektiğini ifade etmektedir.

³⁹³ Zuhurf, 43/32.

³⁹⁴ Ebu'l Fida İsmail İbn Kesir, *Kur'ân-ı Kerimin Hadislerle Tefsiri*, haz., Arif Erkan, Sağlam Yayınları, İstanbul, ts., V, 343.

³⁹⁵ Ebu'l Hasan Maverdi, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, haz. Bergamalı Cevdet Efendi, Milli Eğitim Yayınları, 1993, 691.

³⁹⁶ Bkz., *Hadislerle İslam*, III, 596.

³⁹⁷ Dölek, “Hadisler ışığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi” 60.

³⁹⁸ Buhari, Edeb, 57, 58.

2.4.1.3. İyiliği Tüketen Ateş Olması

Bir önceki hadiste geçtiği gibi haset başkalarına verilen nimetin elinden gitmesi ve hatta çıkması için ona karşı düşmanlık beslemeye kadar gitmektedir. Bu duygusal bir problemdir. Temelinde ise ilahi taksimata rıza göstermemek vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu karmaşık ve anlaşılmaz duruma bir Müslümanın düşmemesi için şöyle uyarıda bulunur: “*Haset etmekten sakının. Ateşin odunu (veya otu) yiyip bitirdiği gibi haset de iyilikleri yer bitirir.*”³⁹⁹

Ateş için odun veya otları yakıp tüketmek ne kadar doğal ve basit ise, kıskançlık, çekememezlik duygusu da insanın yaptığı iyilikleri öyle yer ve tüketir. Zira hasid kişi kıskandıklarının dedikodusunu yapar durur. Bunlar manevi olarak kaybını ve zararını artırırken kendisine haset edilen kimsenin de nimet ve sevabını artırır. Dolayısı ile haset eden kimsenin hem dünyası hem de ahireti mahrumiyetle dolar.⁴⁰⁰

Ateşin odunu yiyip bitirmesi ve en nihayetinde küllerinin kalması gibi haset de iyilikleri ortadan kaldırır. Nitekim ayeti kerime bu durumu şöyle ifade eder: “*Gerçekten iyilikler kötülükleri ortadan kaldırır.*”⁴⁰¹ Bu ayet hakkında İbni Kesir şöyle der: “İyi işler yapmak, geçmiş günahları siler. Nitekim hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Hiçbir Müslüman yoktur ki bir günah işlesin, peşinden abdest alıp iki rekât namaz kılsın da bağışlanmasın.*”⁴⁰²

Haset tedavi edilmezse kişinin imanını da ifsat edebilir. İman ise; iyiliklerin en kıymetlisi, en yücesi, en faziletlisidir”.⁴⁰³ İyiliklerin, hayır ve hasenatın desteğinden mahrum kalması önce imanın olgunluğundan, sonra da aslını kaybetmesinden korkulur. Bu sebeple haset şiddetle yasaklanmıştır.

Zira hasetçinin iyilikleri, özü yok edilmiş, yenmiş, tüketilmiş iyilikleridir. Hasetten kaçınmak başkasının malı mevki vs. dünyevi bir şeyinde bile çekememezliğe düşmemektir. Zira uhrevi işlerde gıpta caiz ise de dünyevi işlerde haset caiz değildir. Bu anlamda hasid (haset eden) olan kişi mahsuda (haset edilen) gıybet eder ve onu yıkıcı

³⁹⁹ Ebu Davud, Edeb, 44.

⁴⁰⁰ Bkz., *Hadislerle İslam*, III, 564.

⁴⁰¹ Hûd, 11/ 114.

⁴⁰² İbni Kesir, *age.*, III, 71.

⁴⁰³ Râzi, *age.*, XIII, 140.

işlere sevk ederek zulme ve haksızlığa sürükler.⁴⁰⁴ Gıybet, zulüm ve haksızlık ise bunları yapanın hasenatının yok olmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla tüm bu durumlar haset edilenin yani mahsudun sevap ve nimetçe artmasına, haset eden yani hasidin ise, hüsrân ve zararlarda boğulmasına sebebiyet verir. Bu anlamda bu duruma düşenlerin durumunu ayet-i kerime şöyle ifade eder: “... o kişiler ki dünyayı da ahireti de kaybeder. İşte bu ne apaçık kayıptır.”⁴⁰⁵ Bu duygunun insan emeği (sevabı) üzerindeki bu kötü tesirini Hz. Peygamber (s.a.v.) bize bildirmiştir.

2.4.1.4. İmana Zıt Bir Amel Olması

İman, luğatta: ‘*emn*’ ve ‘*eman*’ kökünden if’al kalıbındadır.⁴⁰⁶ İnanmanın Arapça karşılığı olan iman, tasdik, itimat, kanaat anlamına da gelmektedir. Terim olarak ise; iman bir şeyin doğruluğu, olacağı ve varlığı, hakkında zihnin güven içinde olmasıdır emniyette bulunması; korkunun, şüphenin yerine itminanın, sakinliğinin hâkim olması; korkunun, hıyanetin yalanlamanın ve inkârın zıddıdır.⁴⁰⁷ Gazzali imanı, genel olarak Allah’ın varlığına, peygamberliğe ve ahiret hayatına iman olarak tanımlar.⁴⁰⁸ İman etmek kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Dolayısıyla imanın mekânı, daha doğrusu nazargâhı ilahi olan kalptir.

Duyguların kaynağı olarak daha önce kalpten bahsetmiştik. Haset de kalbî bir duygu olduğu için iki zıt kutuplu olan duygunun aynı yerde barınamayacağını Hz. Peygamber bize şöyle bildirir: “*Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz.*”⁴⁰⁹ Çünkü hasedin inançla çelişen ve inanan kişiye karşı kötü niyet beslemeyi de beraberinde getiren bir yapısı vardır.⁴¹⁰ Buna göre haset gerçek mü’minin vasfı olamaz. Kalb böyle manevi hastalıkla, kirlilikle malul olunca başka hayırlı amellerin ve sevapların kıymeti ve sevabı noksanlaşır.

Hz. Peygamber, insanların bir arada yaşamasını engelleyen ve Müslümana yakışmayan kötülükler arasında; hakaret etmek, birbirinin kusurlarını veya eksikliklerini

⁴⁰⁴ İbrahim Canan, *Kutu-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2010, VI, 326.

⁴⁰⁵ Hac, 11/11.

⁴⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, I, 183.

⁴⁰⁷ İbni Manzûr, *Lisânu’l- Arap*, XIII, 21; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, IV, 549.

⁴⁰⁸ Gazzali, *Faylasu’t- Tefrika*, 15.

⁴⁰⁹ Nesai, Cihat,8.

⁴¹⁰ Bkz., *Hadislerle İslam*, III, 575.

araştırmak, özel ve mahrem hayatı araştırmak, birbirine sırt çevirmek, kin ve nefret beslemek gibi özelliklerinin yanında hasedi de saymıştır.⁴¹¹ Haset duygusunun inançla çelişmesi, bireysel ve toplumsal zararlarının bu kadar bariz olmasından dolayı Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Çünkü kalbin yeri ilahi duygudur. Bunun yanında zıt olan, çelişen duyguların bulunması, kalbin gerçek işlevini devre dışı bırakır. Yine Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın kalblere önem verdiği ile ilgili şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz Allah sizin dış görüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama O sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁴¹² Resulullah, burada kalbin özellikle önemli bir merkez olduğunu bildirmiş olup, orada haset gibi kötü bir hasletin olmasına mahal verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu durumda, kendisinde haset işaretleri gören insan bunun sebeplerini araştırmalı ve çaresini bulup hasedin oluşmasını engellemelidir. İşte bunu başaran insan Hz. Peygamber (s.a.v.) 'in, “en faziletli insanlar” diye tanımladığı kimseler arasına girebilecekler. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.)'e; “İnsanların hangisi daha faziletlidir?” diye sorulmuş. O da, “Temiz kalpli, doğru sözlü olan herkes.” cevabını vermiştir. Bunun akabinde sahabeler, “(Ya Resülallah!) doğru sözlü olanı biliyoruz. Peki, temiz kalpli olan kimdir?” diye sormuşlar. Bunun üzerine Resul'i Ekrem, “ O, kalbinde asla günah, taşkınlık, nefret, samimiyetsizlik ve haset olmayan takva sahibi tertemiz bir insandır.”⁴¹³ buyurmuştur. Haset duygusu oluşmadan onu engellemek ve gereken tedbirlerin alınması çok önemlidir.

Yine Hz. Peygamber'den nakledilen, “ Haset duygusuna kapıldığın zaman Allah'a istiğfarda bulun!”⁴¹⁴ tavsiyesi de daha başlangıçta, yani bu duygu henüz sözlü veya fiili eyleme dönüşmeden alınacak tedbirle ilgilidir. Problemin çözümü için teşhisin çok önemli olduğu malumdur. Dolayısı ile haset duygusunun teşhisi ve ortaya çıkmadan önce önlemin alınması önemli noktadır. İnançla çelişen bu duygunun inançla aynı yerde bulunması da yukarıda verdiğimiz hadislerde de geçtiği üzere mümkün görünmemektedir.

⁴¹¹ Buhari, Edeb, 57.

⁴¹² Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Müsned, II, 285-539.

⁴¹³ İbni Mace, Züht, 24.

⁴¹⁴ Taberâni, *El-Mu'cemü'l- Kebir*, III, 228.

2.4.1.5. Önceki Ümmetlerin Hastalığı

Hadislerde hasedin farklı konularda zararlarının olduğunu yukarıda başlıklar altında verdik. Hz. Peygamber ümmetine tavsiyelerde bulunurken bazen vahyin bildirdiği kıssaları anlatmış bazen de kendisi bizzat tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan birinde şöyle buyurmuş: “Sizden önceki toplumların kıskanma ve öfkelenme hastalıkları size de sirayet etti. Öfkelenmek, tıraş etmek demektir. Fakat saç tıraş eder demiyorum. O, dini tıraş eder; kökünden kazır.”⁴¹⁵ Hadiste belirtildiği gibi eski toplumların hastalıkları ashaba da sirayet edince peygamber efendimiz haset duygusunun fiili duruma geçmesini önlemek için bu hadisle uyarıda bulunmuştur.

2.4.1.6. Allah’ın Kıskanması

Başlık biraz alışlagelen türden olmadığını belirtmekte yarar vardır. Zira kıskançlık gibi insana tiksinti veren bir kavramı Allah’a nispet etmek kabul edilemez ancak bu bölümde hasedin ya da başka bir deyişle kıskançlığın hadislerde nasıl kullanıldığı incelendiği zaman bu konu rahatlıkla karşımıza çıkacaktır.

Çünkü Allah’ın nelerden razı olduğu ve hangi kıskançlık anlamına gelen “gayret” kavramı Allah’a nispet edildiğinde, “Kullarına merhamet etmesi ve saadetlerini dilemesi”⁴¹⁶ anlaşılır. Nitekim Müslim’den rivayet edilen başka bir hadiste ise : “Allah’tan daha kıskanç kimse yoktur. Bundan dolayı kötülüklerin açığını da kapalıasını da haram kılmıştır...”⁴¹⁷ diye rivayet etmiştir. Bu kötü durumlardan söz ve fiillerden razı olmadığını önceden bildirmiş olması O’nun, kullarının saadetlerini dilemesinin azap çekmesinin imtihanın sonucudur.⁴¹⁸ Herhangi bir haksızlık görülünce, “gayretullah’a (veya gayret-i ilahiyeye) dokunur” denilmesi de bu manadadır. Bu durum Allah’ın koymuş olduğu sınırların mü’minleri korumak için olduğu açıktır.

Kıskançlık, daha çok karı-koca arasında meydana gelen duygusal bir vakıadır. Zira eşler biri diğerini başkalarına kaptırmamak veya sevgisinin yoğunluğunu göstermek için ortaya çıkar. Yani bu duygunun temelinde sevgi vardır. Ancak eşler

⁴¹⁵ Abdülazim b. Abdülkavi b. Abdullah b. Selâme b. Sa’d b. Sâ’id el - Münziri, **Hadislerle İslam (Tergip ve Terhib)**, trc., A. Muhtar Büyükcınar vd., Huzur Yayınları, 2009, V, 449.

⁴¹⁶ Kandemir vd., *age.*, I, 308.

⁴¹⁷ Müslim, Tevbe,33.

⁴¹⁸ Kandemir vd., *age.*, 308.

arasında vuku bulan bu duygu ters bir durumla karşılaştıklarında olur. Allah ise kullarını kötülüklerden korumak için emir ve yasaklarını önceden bildirmiştir. Yoksa ani bir tepki olarak gayret ve kıskançlık Allah (c.c.) için düşünülemez. Zira Allah (c.c.) koyduğu sınırlara uyulmaması halinde gazabını (gayretinin sonucu) önceden bildirmiştir.⁴¹⁹

Nakledildiğine göre Sa'd İbni Ubade (r.a) bir gün Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanında:

-“Eğer karımın yanında yabancı bir erkek göreceğim olursam onu, kılıcımın keskin tarafıyla doğrarım” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) , çevresindekilere:

-“Sa'd'ın bu gayret ve hamiyetine şaşmayın! Çünkü ben Sa'd'dan daha kıskancım. Allah (c.c) ‘da benden daha kıskançtır.’ buyurmuştur. Bir yasağın çiğnenmesine karşı Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in tepkisi elbette eşlerin birbirini kıskanmalarından çok daha ileri seviyededir.⁴²⁰

Yüce Allah (c.c.) bu yüzden şirke düşenleri asla affetmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü yeryüzünde kendisinden başka ilah olmadığını açıkça ifade etmiştir.

⁴¹⁹ Kandemir vd., *age.*, 308.

⁴²⁰ Bkz., Buhari, Nikah, 36.

3. BÖLÜM

3.1. HASEDİN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

3.1.1. Hasedin Olumlu Yönü

3.1.1.1. Hayırda Yarışmak

İslam dini bütün insanları hayra davet etmekte ve bizlerden faydalı işler yapmamızı, iyilik yolunda başkalarına örnek olmamızı ve hayırda birbirimizle yarışmamızı istemektedir.⁴²¹ Ancak bu şekilde kalbe gelen menfi duygulardan kurtulunabileceğini bize göstermektedir. Kur'an-ı Kerim hayatın gayesinin iyilik ve hayırda yarışmak olduğunu bize birçok ayette bildirmektedir. Burada bir kaçını zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

*“İşte onlar hayırlarda yarışırlar ve onlar, bunlarda (hayırlarda) öne geçenlerdir.”*⁴²² Mü'minlerin özellikleri sıralandıktan sonra, onlar Allah'ın huzurunda hesap verileceği düşüncesi ve sorumluluk bilinciyle eldeki imkânları muhtaçlarla paylaşmaktadır. “iyiliklere koşup bu uğurda yarışma” iki anlama gelmektedir: ilki büyük bir arzuyla Allah'a itaat mahiyetindeki işlere yönelip yeri ve zamanı gelince bu işleri aksatmadan yapmak. İkinci ise, çeşitli hayırlı işler için çalışmak, başka insanlara iyilik etme yarışı içinde olmak.⁴²³ Yine başka bir ayette hayırda yarışmanın önemini vurgulamak için Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *“... İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar.”*⁴²⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) bir Hadisi şerifinde *“Din Hayırhahlıktır”*⁴²⁵ buyurmuştur. Yani dinin temel özü, insanların hayrını ve iyiliğini istemektir.

Hayırda yarışmak, insanların iyiliğini istemek haset gibi kalpte olan olumsuz duyguların kontrol altına alınmasına vesile olur ve insanların amellerinin boşa gitmesini engeller. Kur'an-ı Kerim hem dünyada hem de ahirette kurtuluşun reçetesinin “hayır işlemek” olduğunu ayette şöyle belirtir: *“Ey iman edenler, rükü edin, secde edin*

⁴²¹ Gündüzöz, vd., *Kur'ândan Öğütler 1*, 290.

⁴²² Mü'minun, 23/61.

⁴²³ Râzî, XXIII, 107.

⁴²⁴ Mutaffifin, 83/26.

⁴²⁵ Müslim, İman, 95; Ebu Davud, Edeb, 67; Nesai, Bey'at, 31.

Rabb'inize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."⁴²⁶ Başka bir ayette ise insanların içinde hayra davet eden bir toplumun olmasını emreder:

*"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun."*⁴²⁷ Dolayısıyla insanlar bu dünyada bir yarış içindedirler bu yarış bazen hayırda bazen de şerde olmaktadır. Bu durumu ayeti kerime şöyle belirtir: *" Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerde olursanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*⁴²⁸

3.1.1.2. Hayranlık Duymak

Hayranlık duyma özünde imrenme, doğruya, faydalı olana, güzele dönük bir muhtevayı taşımaktadır. Bu anlamda başkasının elinde var olan bir nimetin gitmesini temenni etmek değil bilakis hayranlık duyma; gıpta etme, başkalarında bulunan nimetlere, güzelliklere ve imkânlarla kişinin kendisinin de sahip olmayı arzu etmesidir. Muhatabın kötülüğünü düşünmeksizin, elindeki nimetlerin gitmesini istemeksizin sahip olduğu iyi sonuçlara kişinin kendisinin de malik olmayı arzu etmesi hayranlık duymanın sonucudur ki böyle bir durumun özendirilmesi gerektiği açıktır.⁴²⁹

Haset etme duygusu hayranlık duyguna dönüştürüldüğünde, aslında karşımızdaki kişiden çok kendimiz hakkında bize bilgi verir. Haset ettiğimiz kişi ise, kendimizde eksikliğini hissettiğimiz bir şeyin geliştirici ayna görevini yapmaktadır. Haset bir eksikliği ya da bir boşluğu simgeler. Belki de kimi zaman, haset uyandıran kişiye ya da duruma rastlayana kadar, insan eksiğinin veya boşluğunun farkında bile olmayabilir.⁴³⁰ Bu anlamda hasede yol vermeyen ilaç olarak ve insanın eksik yönlerini görüp geliştirmesi anlamında doğru bir tevekkül anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Zira tevekkül, hasedin ve hasetle birlikte birçok kalbî hastalığın ilacıdır. Çünkü tevekkül, Allah'a ve Allah'ın takdir ettiği şeylere kendini salıvermektir. Tevekkül, Allah'a güvenmek, onda sükûnet bulmaktır. O'nun razı olduklarına rıza göstermektir. Tevekkül şek ve şüpheden

⁴²⁶ Hac, 22/77.

⁴²⁷ Âli-İmran, 3/104.

⁴²⁸ Bakara, 2/148.

⁴²⁹ Bkz, Yazçıçek, . age., 109.

⁴³⁰ Navaro, age., 40.

uzaklaşarak işlerin idaresini mülkün sahibine bırakmaktır. Mütevekkil de vekil olarak Allah'tan razı olandır.⁴³¹

Dolayısıyla bütün bunlar gösteriyor ki aslında tevekkül hem hasede yol vermeyen ilaç olarak karşımıza çıkar, hem de bu bilinçte olan kişinin Rabbi ile olan bağı artar. Zira kişi sağlam bir bağlılıkla Rabb'inden gelenlere hayranlık duyup onlara razı gelmektedir.

Hasedin insanın eksiklerini görüp gelişimini sağlamasına bir nebze olsun farkındalık yarattığını söylemiştik. “Neden kimi kişiye haset ederiz de kimisine etmeyiz? Çünkü haset edilen kişi aslında gelişimimizin, tamamlanması gereken yönlerini simgelemektedir. Bu nedenle haset bir gelişim mesajı olabilir. Çoğu zaman hasedi uyandıran karşı, haklı ya da haksız yere öfke besleriz. Zira farkına varmadığımız ya da varmak istemediğimiz bir eksliğimize, tamamlanmamışlığımıza, kendimizi geliştirmedeki başarısızlığımıza işaret etmektedir.”⁴³² Hz. Peygamber (s.a.v.) aslında bazı durumlarda kişinin gelişimi ve insanın daha ileriye gitmesi için bazı konularda hasedin caiz olduğunu ifade etmiştir:

*“İbni Ömer der ki: ‘Ben Resulullah’tan duydum. Şu iki kişiye haset/gıpta edilir; birincisi o kimsedir ki, Allah kendisine Kur’an-ı Kerim’i (ilmini) nasip etmiştir. O da Kur’an-ı gece gündüz ikame eder. İkinci de o kimsedir ki Allah’u Teâla ona mal vermiştir, o da onu gece gündüz (hayırda) infak eder.”*⁴³³ Mana bakımından aynı hadisin farklı versiyonu yine şöyledir:

Abdullah İbni Mes’ud (r.a.)’dan rivayetle Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“İki hasetten başkasına haset (gıpta/hayranlık duyma) olunmaz. Bunlar da Allah’ın kendisine bir mal verip de o malı hak yolunda tüketmeye muktedir kıldığı kimse, diğeri de Allah’ın kendisine hikmet verdiği, o da bu hikmetle hükmeder ve onu başkalarına öğretir olan kimsedir.”*⁴³⁴

⁴³¹ İbn Kayyim el- Cevziye, *Medâricu’s Salikin*, trc, Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, II, 105-106.

⁴³² Navaro, *age.*, 40-41.

⁴³³ Buhari, İlim, 15.

⁴³⁴ İbn Mâce, Züht, 22; Müslim, Salâtu’l- Musâfirin, 268.

Dolayısıyla haset duygusuyla belirli bir kişiye, sabit bir fikirle takılıp onunla oluşan haset bağına beslemektense, bu durumu geliştirici bir işaret gibi alabiliriz. Haset edilen kişi ya da o kişide haset ettiğimiz nitelikler, bizdeki gelişme ve tamamlama bekleyen yönler işaret etmekte, henüz geliştirmedığımızı, geliştirmekte geciktiğimiz, uyur vaziyette bıraktığımız belirli özellikleri bize göstermektedir; kendimizi geliştirme ve gerçekleştirmeye yönelik önemli yönler ışık tutmakta ve bizi uyarmaktadır. Böylelikle haset aslında kaçınılacak bir duygu olmak yerine, geliştirecek, ivme kazandıracak bir duyguya dönüşebilir. Yani haset ettiğimiz kişiye odaklanmaktansa, bu kişide neye, hangi özellik ya da niteliklere haset ettiğimize bakmak, bunlara hayranlık duymak ve bunları kendi hayatımıza nasıl getireceğimize odaklanmak, duygusal enerjimizi farklı ve proaktif yani yapıcı, geliştirici olarak kullanmamızı sağlar.⁴³⁵

Haset duygusunu bilinçli kılmak için empati duygusunu geliştirmekte yarar olduğu düşünüyoruz. Keza empatiyi sadece bir duygu olarak değil, bir anlama biçimi olarak da düşünmek gerekir. Empati bizim kültürümüzde diğergâmlık olarak geçer. Diğergâmlık, kişinin muhatabını anlamaya çalışması; başkaları hakkında da gam, kaygı, keder ve hüznü hissetmesi, başkalarının iyiliğini düşünerek hareket etmesidir. Empatinin azaldığı yerde kişiler benmerkezci olur ve toplumsallık zayıflar, insanlar yalnızlaşır. Bu yoksunluk, duygusal sağırlık ya da duygusal körlük diye ifade edilir ve zıddı Hodgâmlıktır. Hodgâmlık, kişinin bu kez kendisi hakkında gam, kaygı hissetmesi; kendi keyfini düşünmesi (hodbin), bencil olmasıdır.⁴³⁶

Başkasında bulunan nimetlerin Allah'ın lütfu olduğunu bunlara kendi çabalarımızla ulaşabileceğimizi, ulaşamadıklarımıza ise hakkımızda belki hayırlı olmadığına kanaat getirip bu şuurla hareket etmemiz gerektiği bilincinde hareket edilmelidir.

⁴³⁵ Navaro, *age.*, 41.

⁴³⁶ Nevzat Tarhan, "Anlama Becerisi Empatinin Basamakları", *Zafer Dergisi*, İstanbul, 2014, 446.

3.1.2. Hasedin Olumsuz Yönü

3.1.2.1. Ferdî Açıdan

Haset duygusunun bir çok olumsuz yönü olmakla birlikte biz daha çok öne çıkan kısımlarını ele alacağız. Öncelikle diğer duygular gibi haset duygusu da tabii bir duygudur. Bu duygu kontrol altına alınmadığı zaman hem bedenî hem toplumsal hem de dinî birçok hüsrana sebebiyet verebilir. Bu anlamda kalpten gelen duyguların önce bireyi etkileyeceği göz önünde bulundurulursa ilk olarak bireyin kendisi etkilenir. Bu duygunun kötüye kullanılmasının insana verdiği zarar anlatılırken, haset etme zehirli bir yılan ve kalbi ifsat eden bir nesneye benzetilir.⁴³⁷ Çünkü haset eden kişi, başkasında herhangi bir nimet gördüğü zaman ve o nimet, haset ettiği kişide devam ettikçe kendisinin noksan olduğunu ve o nimetlerden mahrum kaldığını düşünür. Karşısındaki kişide bulunan nimetlerin yok olmasını temenni etmesi ve bu duygusunu dışa aksettirmese bile, onun içinde manevi bir kor ateş meydana gelir ve hasetçinin bedenini içinden yakıp yok eder.⁴³⁸

Haset eden kişi inkârcıdır. Çünkü o, Allah'ın kendisine takdir ettiği nimete razı olmamaktadır.⁴³⁹ Hâlbuki insanın asli vazifesi başkasına verilen nimetleri kıskanmak değil; kendisine verilen nimetlere şükretmek ve bunun muhasebesini yapmaktır. Allah (c.c.) ayet-i kerimede şöyle buyurur: “*Rabb'inin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik, birbirlerine iş gördürmeleri için kimini, kimine derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha üstündür.*”⁴⁴⁰ Yine başka bir ayette ise ; “*Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasından olup da sizde olmayan) hasetle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.*”⁴⁴¹ buyurmaktadır. Bu ayet yorumlanırken; kişinin, başkalarına verilen mal-mülk, evlat vs. haset etmekle birlikte kadınların erkeklere ait üstün nitelikleri, erkeklerin de kadınlara ait bazı bazı faziletleri temenni etmelerinde haset olduğu ve bundan dolayı

⁴³⁷ Edmondo de Amicis, *Çocuk Kalbi*, çev. İbrahim Alaattin, İstanbul, 2001, 287.

⁴³⁸ Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, 52.

⁴³⁹ Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye fi İlmi't Tasavvuf*, Beyrut, 1993, 155.

⁴⁴⁰ Zuhuf, 43/32.

⁴⁴¹ Nisâ, 4/32.

da bu tür temennilerde bulunmanın reddedildiği ifade edilmektedir.⁴⁴² Haset etmek bireyi kemâlâta düşman yapar, mahsudun zarar görmesinden ve sahip olduğu faziletlerden mahrum kalmasından memnun olur.⁴⁴³

Haset bireyi içten içe huzursuz eder ve kişi hem dünyada hem de ahirette mutlu yaşayamaz, zira bu durum: “ Haset eden huzur bulamaz.”⁴⁴⁴ deyimiyle açıklanmaktadır. Çünkü haset eden kişi dünyada iken acı çeker ve ahirette de haset duygusunun verdiği zarar ile huzurlu olması mümkün değildir.

Muaviye b. Süfyan (v. 60/679) “ Her insanı razı ederim, ancak haset edeni razı edemem. Çünkü o ancak nimetin yok olmasından razı olur, der. Ve başka bir ifadesinde ise “Şerrin sıfatları içinde hasetten daha çok dalaletli bir sıfat yoktur. Çünkü haset; hâsidi, haset edilenden önce öldürür.”⁴⁴⁵ demiştir. Haset duygusu kâmil bir mü'minin değil kâfirin ve münafığın özelliklerindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun için şöyle buyurmaktadır: “Mü'min bir insanın kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz.”⁴⁴⁶ Çünkü mü'min insan Allah'ın takdirine inanır; münafık ve kâfir ise Allah'ın takdir ve taksimine inanmadığı için başkalarına verilen nimetlere razı gelmeyerek kıskanır. Ve bu nimetlerin elinden gitmesi için çaba sarf eder. Hatta mü'minlere bir kötülük dokunduğunda sevinirler. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilir: “Eğer size bir iyilik dokunursa, onları üzer! Eğer size bir kötülük dokunursa onunla sevinirler...”⁴⁴⁷ Oysa Müslüman kişi; “Elinden ve dilinden emin olunan kimsedir.”⁴⁴⁸ Müslüman kardeşinin sevinciyle sevinir üzüntüsüyle üzülür ona her konuda ortak olur. Çünkü Müslümanlar bir vücut gibidirler birine bir diken batsa öteki de üzüntü ve acı duyar.⁴⁴⁹ Haset etmeyi ferdi açıdan ele aldığımızda şu maddelere ulaşabiliriz;

-Haset etmek, kişiye Allah'ın ve Resul'ünün yasaklamış olduğu bir şeyi yaptırır.

⁴⁴² Alâuddin Muhammed b. İbrahim el- Hazin, *Lübabu't- Te'vil fi Meani't- Tenzil*, Beyrut, ts., I, 349.

⁴⁴³ Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, 53.

⁴⁴⁴ Muhammed b. Abdurrahman Sehavi, *el- Mekasidu'l Hasene*, Beyrut, 1985, 308; İsmail b. Muhammed Acluni, *Kesfu'l- Hafa*, Beyrut, 1988, I, 361.

⁴⁴⁵ Kuşeyri, *age*. 156.

⁴⁴⁶ Nesai, 69.

⁴⁴⁷ Âli İmran, 3/ 120.

⁴⁴⁸ Buhari, İman, 4-5; Rikak, 26; Müslim, İman, 64-65.

⁴⁴⁹ Bkz, Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

-Haset sahibinin kalbindeki Allah'a imanı ya yok eder ya da zayıflatarak yok olmaya mahkûm eder.

-Haset etmek, hâsudun amel defterinde bulunan iyiliklerini ve iyi amellerini siler götürür.

-Haset etmek, sahibini faydasız hale getirdiği gibi, onunla arkadaşlık yapmakta faydasız hale getirir. Çünkü hasetçi zararlı kişidir ve zararı en çok kendinedir.

-Haset etmek, hâsudun Müslümanlığını kemâle erdirmez.

-Haset etmek, nimetlerin gitmesini ve belaların gelmesine sebep olur. Bu nedenle hasetçinin arkadaşı ile arası açılır ve arkadaşlıkları son bulur.

-Haset, hâsudun geçmişte hakarete uğramış milletlerin kötü amelleri ile sıfatlandırmakla hâsudu cahil ve aldanmış kişi yapar.

-Haset etmek, kişinin dünya saadetini ve huzurunu yok eder.

-Haset, aynı zamanda kişinin ahiret saadetinin de kaybolmasına sebep olur.⁴⁵⁰

Dolayısıyla haset bireysel açıdan ferdin hem dünyasını hem de ahiretini mahveder. Kişiyi bu dünyada huzursuz kılar, ahirette ise iyiliklerinin boşa gitmesine sebep olmaktadır. Ruhsal olarak bireyin huzursuz olmasına, özgüveninin yok olmasına, hem kendisine hem de karşısındaki şahsa zarara kadar götürmektedir.

3.1.2.2. Toplumsal Açıdan

Hasedin bireysel zararlarından sonra elbette ki toplumsal zararlarını incelemekte yarar var. Zira hasetçi, içinde taşıdığı o kötü ve habis hissi tenkit gıybet gibi söze ve eyleme dönüştürdüğünde sâri hastalık gibi topluma zarar verir.⁴⁵¹ Çünkü hâsid, başkalarında bulunan nimetlerin yok olmasına ve bunun kendisine geçmesi için sürekli hile ve entrikalara başvurur. Bu durum topluma hem maddi hem de manevi zararlar vermektedir. Kur'an-ı Kerim bu durumdan Allah'a sığınmasını emreder ve şöyle

⁴⁵⁰ Münziri, *age.*, III, 331-332.

⁴⁵¹ Dölek, "Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi", 56.

buyurur: “*Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah’a sığınırım*”⁴⁵² şeklinde öğretmektedir.

Haset, insanın içindeki sevgiyi yok eder ve insanların birbirlerine olan muhabbetlerini sömürür. Dolayısıyla insanları birbirine düşman eder ve toplumsal barışı kaybettirir.⁴⁵³

Ömer b. Abdülaziz (v.101/719): “ Haset edenden daha çok mazluma benzeyen bir zalim görmedim. Çünkü o daima keder içindedir ve (hasedinden dolayı) nefes nefesedir. Yani içinde bulunduğu psikolojik durum, sahibinin biyolojik yapısını öylesine etkilemektedir ki, bu hasedin şiddetinden dolayı soluk soluğadır.”⁴⁵⁴ diye ifade ederken hasedin hem ferdi hem de içtimai zararına işaret etmektedir. Haset duygunun komşular arasında da daha çok ortaya çıktını ifade edenler var.

Bişr b. el- Haris (v. 227/841): “Düşmanlığın akrabalar arasında, hasedin komşular arasında, menfaat kavgasının ise kardeşler arasında olduğunu”⁴⁵⁵ ifade ederek hasedin komşular arasında ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.

Haset duygusu uluslar bazında düşünüldüğünde, kendisini süper güç olarak gören devletlerin, başkalarının elinde ve yurdunda bulunan imkânların kendisine geçmesi, kendisinin tek süper güç olması ve başkalarının olmaması için akıttıkları kanlar herkesin malumudur. Aynı süper güçler yakıp yıktıkları yurtlar, yok ettikleri servetler, öldürdükleri onca masum insanlar, hasedin sadece bireysel zararından çok ulusal boyuttaki zararlarının en büyük şahididir.⁴⁵⁶ Haset toplumsal huzursuzluklara sebebiyet vererek insanları birbirine düşürür. Fertlerde bulunan bu duygu psikolojik topluma sirayet ettiğinde ise sosyo-psikolojik bir vakıa haline gelir. Böylece bu salgın hastalık topluma yayılır. Hasetçi karşısındaki kişide gördüğü nimetlerin gitmesine sevinir; hatta o kişinin acı çekmesine bile razı olacak duruma gelir. Adler (v. 1937): “Davranışları bir başkasını üzüntüye sokuyormuş gibi hiç umursamazlar. Hatta haset duygusuyla öyle bir duruma sürüklenir ki, en yakınlarının bile acı ve ızdırabından zevk alır.”⁴⁵⁷ Hasedin bir

⁴⁵² Felâk, 113/5.

⁴⁵³ Dölek, *agm.*, 56.

⁴⁵⁴ Kuşeyri, *age.*, 156.

⁴⁵⁵ Ebu Bekir Ahmed b. e- Hüseyin Beyhaki, *Şuâbu'l İman*, Beyrut, 1990, V, 278.

⁴⁵⁶ Dölek, *agm.*, 57.

⁴⁵⁷ Adler, *age.*, 249.

idarecide bulunması ise ferdi zarardan daha çoktur. Bu durumu İbnu'l Mubarek (v.181/797) şöyle ifade eder: “Beni haset eden kişinin kalbindeki hasedi emirimin kalbine kılmayan Allah’a hamd olsun.”⁴⁵⁸ Bir idarecinin haset ettiği zaman topluma vereceği zararın bireysel zarardan çok daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir.

Hasedin topluma verdiği zararı şöyle bir analogi ile ifade etmek yerinde olsa gerek: Sağlıklı bir bedenın olabilmesi için tek tek hücrelerin sağlıklı olması gerekir. Sağlıklı bir toplum için de sağlıklı fertlerin varlığı kaçınılmazdır. Fertler arasında onları birbirine bağlayan bağlar kuvvetli olduğu ölçüde toplumsal birliktelik ve ahenk devam eder.⁴⁵⁹ İşte fertlerin kalplerinden atmaları gereken en önemli menfi duygulardan biri hasettir. Dolayısıyla bu duygunun kontrol altına alınması içtimai hayatta elzem bir durumdur. Zira toplum içinde fitnenin, fesadın, bozulmaların olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

3.1.2.3. Dinî Açıdan

Ferdi ve toplumu sağlıklı bir biçimde ayakta tutan unsurlardan birisi, o toplumun inandığı kutsal değerler ve inançlardır.⁴⁶⁰ Çünkü toplumun değer yargıları ve inançları, tuğlalar arasındaki harç görevi gibidir. Eğer bu değerler bozulur veya yok olursa o toplumun da hayatını sürdürmesi o kadar zorlaşacaktır. Bazen bir kişi mevki, makam, şan, şöhret kazanmak uğruna kalbindeki haset ve kin ile toplumun değerlerine verdiği zararları Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde şöyle anlatmaktadır: “*Önceki milletlerden size geçen hastalık, haset ve kindarlıktır. Kindarlık, halika (traş eden) dir. Ben, Halik’ının saçı kazıyan olduğunu söylemiyorum, fakat buradaki halika, dini kökünden kazıyan (yok eden) dir. Nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, iman etmedikçe Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız, aranızda sevgiyi oluşturacak şeyi haber vereyim mi? Aranızda selamı yayınız.*”⁴⁶¹

Halika, saçı ustura ile traş edene denir. Hadiste, haset ve kini yüzünden kişinin dine verdiği zarar, “saçı traş eden kişi” manasına gelen halika ile ifade edilmiştir. Böyle

⁴⁵⁸ Kuşeyri, *age.*, 155.

⁴⁵⁹ Tan, *Farklı Kültürlerin Ebrusu Adilcevaz*, 508.

⁴⁶⁰ Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, 58.

⁴⁶¹ Tirmizi, *Kıyamet*, 56; Ayrıca bkz, el- Hüseyin b. Mes’ud Beğavi, *Şerhu’s-Sünne*, Beyrut, 1983, XIII, 117.

bir benzetmenin yapılması aslında haset ve kinin dine verdiği zararın ne kadar büyük olduğunu veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁶²

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.)'in haset eden kişinin dine verdiği zararı şöyle ifade etmektedir: *“Kişinin mala olan düşkünlüğü (hırsı) ile Müslümanın dini konusundaki çekememezliğin verdiği zarar, iki aç kurdun koyun sürüsüne verdiği zarardan daha büyüktür.”*⁴⁶³ Bu hadisi şerifte hasedin ve mala olan düşkünlüğün dine verdiği zarar aç kurtların koyun sürüsüne verdiği zarardan daha büyük olmasına benzetmesi bu konunun hassasiyetini göstermektedir. Zira mü'minin kalbinde haset ile iman bir arada olamaz. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle beyan eder: *“Bir kulun kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz.”*⁴⁶⁴ Bu hastalığın tedavisi ve dine verilen zararın farkındalığı açısından şunu tavsiye eder: *“Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri yok eder.”*⁴⁶⁵ Bunu tedavi etmenin en önemli yollarından birisi sağlıklı bir inançtır.⁴⁶⁶ Gazzali bu konuda şunları söyler: *“Sağlıklı bir inanca sahip olmayan kişi, hasedi yüzünden Allah (c.c.)'in kaza ve kaderine küsmüş olur. Allah'ın kulları arasında taksim ettiği nimetlerini çirkin sayar, kötü görür. Bu durum ise tevhide karşı işlenen bir cinayet, imanın gözünde bir çapaktır. Çünkü böyle durumdaki bir kişi, mü'min kardeşine hile yapar, emri bil marufu terk eder, Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin kullarına hayır istemeleri konusundan onlardan ayrılır, İblis'in ve diğer kâfirlerin mü'minlere belalar verilmesine ve mü'minlere verilen nimetlerin yok olması konusunda onlara uyar. Bütün bunların sebebi kalpte bulunan haset ve çirkinliklerdir. Ateşin odunu yediği gibi bunlar da kalbin iyiliklerini yer. Gecenin gündüzü silip ortadan kaldırdığı gibi, iyilikleri silip ortadan kaldırır.”*⁴⁶⁷

3.1.2.4. İhtilafa Sebep Olması Açısından

Kur'an-ı Kerim'in bize bildirdiğine göre ilk ihtilafın İblis'in Allah'ın emrine karşı çıkması ve onun emrine muhalefet etmesiyle ortaya çıkmıştır. İblis'in kibirlenip ve kendini menşei⁴⁶⁸ olarak Hz. Âdem'den farklı görmesi tarih boyunca toplumları felakete

⁴⁶² Bkz, Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, 58.

⁴⁶³ Tirmizi, Zühd, 43.

⁴⁶⁴ Nesai, Cihad, 8.

⁴⁶⁵ İbn Mace, Zühd, 22.

⁴⁶⁶ Tan, *Kur'âna Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 510.

⁴⁶⁷ Gazzâlî, *İhya-u Ulum'id- Din*, III, 470.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/34; A'râf, 7/11; İsrâ, 17/61-62; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116-117.

sürüklemiştir. İslam'ın cahiliyeden ve beşeri ideolojilerden ayrılan özelliklerden bir tanesi de, insanın ırki anlamda üstünlüğüne önem vermemekle birlikte takvanın daha önemli olduğunu vurgulamasıdır.⁴⁶⁹ Yüce Allah ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.*”⁴⁷⁰ “Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık” cümlesi, Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan yarattık demektir. Dolayısıyla sizin içinizdeki kin, nefret, haset duyguları ile böbürlenip üstünlük taslamanız boşunadır. Hasetleri sebebiyle övünmenin ihtilafa düşmenin manasız olduğunu Razi şöyle ifade eder: “Bütün insanlar tek bir cinistir. Çünkü her biri diğeri gibi bir ana ve bir babadan dünyaya gelmiştir. Tek bir cinsin fertleri arasındaki farklılık, iki cins arasında olan farklılığa nazaran daha küçük ve önemsizdir. Mesela sinekler ile kurtlar arasında farklılıktan bahsetmemek, farklılığın kanunlarındanıdır.”⁴⁷¹

Küresel bir sorun şeklinde hasedin ihtilafa sebebiyet verdiğini ifade edebiliriz. Zira nesil, renk, dil, vatan ve milliyet taassubu en eski zamanlardan bugüne kadar, her devirde, insanoğluna bütün insanlığı bir tarafa bıraktırarak kendi çevresinde küçük birtakım daireler çizdirmiştir. İnsanoğlu bu daire içinde yaratılanları kendinden kabul etmiş, dairenin dışında yaratılanları ise kendinden ayrı kabul etmiştir. Bu daire, mantık, akıl ve ahlak üzerine değil de yaradılış tesadüfleri üzerine çizilmiştir. Kendi daireleri içinde olanlara sevgi, merhamet ve muhabbet duyguları beslenirken; kendi daireleri dışında kalanları ise, kin, nefret, haset, kıskançlık, aşağılama, hakaret ve hatta işkence ve zulmün en kötü biçimlerine maruz bırakmıştır.⁴⁷²

Hz. Âdem (a.s) 'ın çocukları arasında meydana gelen ihtilafı diğeri takip etmiştir. Özü itibariyle benzerlik veya farklılık gösteren ayrışma ve ihtilaflar Kur'an-ı Kerim'de şiddetle kınanmış ve sebebinin haset olduğu bildirilmiştir.⁴⁷³ Başta şirk olmak üzere Allah'ın bağışlamayacağını bildirdiği haktan saparak dinde ayrılığa düşmenin ve ihtilafın en kötü tezahürüdür. Ayette bu durum şöyle ifade edilmiştir:

⁴⁶⁹ Yazçıçek, *age.*, 86.

⁴⁷⁰ Hucurât, 49/14.

⁴⁷¹ Râzî, *age.*, XX., 233.

⁴⁷² Mevdudî, *age.*, VI, 458.

⁴⁷³ Yazçıçek, *age.*, 85.

“Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki (günahları) ise, dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah’a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak/derin bir sapıklığa düşmüştür.”⁴⁷⁴ Yine bu durumu başka bir ayette teyit ederek şirkin çirkin bir sapıklık olduğunu ayrıca bağışlanamayacağını zira dinde ve içtimai hayatta ihtilafa sebebiyet verdiğini belirtir: “...Şüphesiz kim Allah’a şirk/ ortak koşarsa, muhakkak Allah, ona Cennet’i haram kılar ve onun varacağı yer Cehennem’dir. Zalimler için yardımcıları yoktur.”⁴⁷⁵ Dinde ve içtimai hayatta haset sebebiyle ihtilafa düşülmesini başta da belirttiğimiz gibi Kur’an-ı Kerim şiddetle kınamıştır. Bu ayetlerden bir kaçını burada ifade etmekte yarar görüyoruz:

“İnsanlar sadece tek bir ümmetti, sonra da ayrılığa/ihtilafa düştüler.”⁴⁷⁶

“Rabb’in dileyeydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. (fakat) O’nlara ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabb’inin merhamet ettikleri müstesnadır.”⁴⁷⁷

“Dini ayakta tutun ve onda bölünüp fırkalara ayrılmayın, diye Nuh’a tavsiye ettiğini sana vahyettiğimizi, İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.”⁴⁷⁸

“Ama aralarından çıkan hizipler bir ihtilafa düştüler. Acı bir günün azabı karşısında vay o zulüm edenlerin haline!”⁴⁷⁹

“Sonra hizipler kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne şahit olduğu zamanda vay o kâfirlerin haline!”⁴⁸⁰

“O azabın sebebi, Allah’ın Kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır.(Buna rağmen farklı yorum yapıp) kitapta ihtilafa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşler.”⁴⁸¹

⁴⁷⁴ Nisâ, 4/116.

⁴⁷⁵ Mâide, 5/ 72.

⁴⁷⁶ Yunus, 10/19.

⁴⁷⁷ Hûd, 11/118-119.

⁴⁷⁸ Şûrâ, 42/13.

⁴⁷⁹ Zuhruf, 43/65.

⁴⁸⁰ Meryem, 19/37.

⁴⁸¹ Bakara, 2/176.

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp fırkalara ayrılanlar, ihtilafa düşenler gibi olmayın, İşte bunlar için büyük bir azap vardır.”⁴⁸²

Bahse konu olan ayetler dikkatle incelendiğinde temel vurgunun dinde ve içtimai hayatta ihtilafın kötülüğü ve ortaya çıkardığı tahribatın derinliğine dairdir.

Dolayısıyla ihtilafın en büyük sebepleri olarak şunlar sıralanabilir: Irkçılık, fırka-mezhap taassubu, iktidar talebi, iktidarı kaybetme endişesi, cehalet, akli ilah edinme veya işlevsiz kılma, hevâ ve hevesler, haset gibi nefsi eğilimlerdir.⁴⁸³ Haset duygusu insanda var olan tabii duygulardandır. Bu anlamda her insanda mevcut olan bu duygunun kontrol altına alınmadığı takdirde nelere sebep olacağı ve hasarının ağır olduğu malumdur. Dolayısıyla kötü duyguların bilincinde olan kurtuluşa ererken duygularından habersiz olan kişi ise hüsrana uğramaya mahkûmdur.

3.1.2.5. Hakkı Kabule Engel Olması Açısından

Haset, hakikati kabul etmeye engel bir hastalıktır. Zira başkasından geldiği için bir söze, düşünceye rıza gösterip tahammül etmeme, haset ile yakından alakalıdır. Burada hakikatin kabulüne engel olan durum “hak” olup olmaması değildir. Kabule engel, sözün kendisine haset edilen kişiden gelmesidir.⁴⁸⁴ Çünkü Müşriklerin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğini çekememiş ve ona olan hasetlerinden dolayı O’nu yalanlamışlardı. İşte haset duygularından dolayı “hak” olan nübüvveti kabul etmeyenlerin durumunu Yüce Allah (c.c.) şöyle belirtir: *“Rab’lerini inkâr edenler için Cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. Neredeyse Cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara; ‘Size bir elçi gelmemiş miydi?’ diye sorarlar. Onlar da şöyle cevap verirler: ‘Evet bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz’ demiştik. Yine şöyle derler: ‘Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.’ İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah’ın rahmetinden uzak olsun! Görmedikleri halde*

⁴⁸² Âli İmran, 3/105.

⁴⁸³ Yazçıçek, age., 87.

⁴⁸⁴ Yazçıçek, age., 78.

Rabb'lerinden korkanlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."⁴⁸⁵ Haset eden kişi muhatabın ağzından aldığı düşünceleri kendi düşüncesiymiş gibi savunurken, aynı sözü muhatabın söylemesi durumunda ona karşı çıkarak reddeder. Ama ahirette buna imkân olmadığı için bekçilerin sorularına cevap olarak kâfirler, o zaman hakkı gizlemeyerek "evet" derler. Allah'ın lütuf ve adaletini tasdik edip kendi kabahatlerini şöyle dile getirirler: "Doğrusu bize bir uyarıcı geldi. Fakat biz onu yalanladık ve şöyle dedik 'Allah hiçbir şey indirmede.' Peygamberliğin, kitabın, vahiy ve mucizelerin; onlara inanıp doğru yolda gidenlere, güzel yaşayanlara sevap, hasetlerinden dolayı inanmayıp şeytanlık ve küfre sapanlara ise azap edileceğine dair müjde ve tehditlerin aslı yoktur dedik." Öyle peygamberlik iddia edenlere ve onlara inananlara "Siz, ancak büyük bir dalalet içindesiniz. Kendinizi kaybetmiş ve şaşırılmışsınız, hem kendinizi hem de başkalarını şaşırtmaya çalışıyorsunuz."⁴⁸⁶

Hasetçi, benliğinde ileri derecede karmaşık bir aşağılık duygusuna sahiptir. O, bu boşluğu doldurma çabası ile güç ve üstünlüğe ulaşma hırsı taşır. Varmaya çalıştığı aşırı büyüklükteki amaç ile sahip olduğu güç farkı hasetçide aşağılık duygusunu tahrik eder. Sürekli hoşnutsuzdur ve çoğunlukla bitmek- tükenmek bilmeyen kıyaslamalara gider. Bu tipler hep hakları yenilmiş gibi bir hisse kapılır ve kendilerini başkalarının başarılarıyla karşılaştırmalar yaparak değerlendirirler. Neticede kendilerini yiyip bitiren bir ruh hali içinde debelenip dururlar.⁴⁸⁷

Hasede sebep olan unsurlardan birisi de, dünyevi ya da imanî nimetler sahibi birinin, bu nimetlerle kendisine karşı üstünlük ve azamet taslaması endişesidir. Bu endişe hasetçide hoşnutsuzluk oluşturur. Burada hasede sevk eden kibir değil; emsallerinden birinin dünyevî ya da imanî nimetlere sahip olmasına dayanmamasıdır. Yani onun hasedi kendi kibrinden değil de karşısındakilerin kibrine dayanamayacağından oluşur. Eşitliğe razı, ancak muhatabın üstünlüğüne razı değildir. Muhatabında gördüğü nimete vasıl olamayacağını düşündükçe hasetle yanıp tutuşur. Dikkat edilirse bu da Allah'ın taksimine rıza göstermemedir. Bu ateş sönmediği sürece, 'birisine karşı üstün gelme hırsı'na (taazzüz) yenik düşer ve kendi haset ateşine odun

⁴⁸⁵ Mülk, 67/ 6-12.

⁴⁸⁶ Soner Gündüzöz, vd., *Kurandan Öğütler 2*, DİB yayınları, Ankara, 2011, 280.

⁴⁸⁷ Bkz, Kasapoğlu, *age.*, II, 320.

taşımaya devam eder.⁴⁸⁸ İşte kâfirler ahirette bekçilerin karşısında hasetlerinden dolayı hakkı kabul etmediklerini itiraf ederler ve bütün vicdan mesuliyeti ile yanarlar. Günahlarını itiraf etmekle Allah'ın lütfunda ve adaletinde hiçbir eksiklik olmadığını da tasdik etmiş olurlar. Bunun üzerine kendilerine “Rahmet-i ilahiden uzaklaştırılsın bütün o Cehennem ashabı, bütün o şeytanlar ve onlara uyan kâfirler. Onların kazançları ve son hakları ancak budur. O günahkârların, rahmet ve mağfiretten nasibi yoktur” denilecektir.⁴⁸⁹

Bütün bunları incelediğimizde haset duygusu kontrol edilmez ise, insanın hakkı görmesine engel olan bir maske şekline bürünebilir. Zira Mekke Müşriklerin durumu da bize bunu hatırlatmaktadır. Onların gerçekten görme, işitme duyuları vardı ancak kinlerinden, haset ve öfkelerinden dolayı hakkı göremez, işitemez duruma gelmişlerdi. Bu anlamda haset, insanda var olan rahmani duyguların ortaya çıkmasına engel olan bir set halini almaktadır diyebiliriz.

3.1.2.6. Nifak Sebebi Açısından

Haset hakkı kabul etmenin önünde bir engel olduğu gibi hakkı çarpıtmaya da sebeptir. Hasedin toplum içinde ayrılmaya sebep olması açısından şu ayet kayda değer bir anlam taşımaktadır:

“Siz ganimetleri almak için gittiğinizde seferden geri kalanlar: Bırakın, biz de arkanıza düşelim, diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki : ‘Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz! Allah daha önce sizin için böyle buyurmuştur.’ Onlar size: Hayır, bizi kıskanıyorsunuz, diyeceklerdir. Bilakis onlar pek az anlayan kimselerdir.”⁴⁹⁰ Bu ayette Müslümanları haset etmekle suçlayan bir grup yani münafıklar bulunmaktadır. Bu vakıa gerçekte ise kendi durumlarını örtme çabasıdır. Zira hem cihada gitmemiş hem de hak etmedikleri bir şeye yani ganimete ulaşma talebi içerisinde idiler.⁴⁹¹ Hak etmediklerini talep etmekle Müslümanlar arasında nifak tohumlarını ekip fesatlık çıkarmak istemişler. ‘Hak etmedikleri talepleri’ diyoruz. Çünkü “daha önce Allah'ın emri vardı. Bu emirden maksat Hayber seferinde Hz.

⁴⁸⁸ Bkz, Mustafa Sıel, *Ahlak Bilinci*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014, 41.

⁴⁸⁹ Bkz, İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, IV, 397 vd.

⁴⁹⁰ Fetih, 48/15.

⁴⁹¹ Yazçıçek, *age.*, 82.

Peygamber (s.a.v.) ile birlikte sadece Hudeybiye seferinde onun yanında olup Rıdvan Biatına katılanlara izin verileceğini belirten ilahi emirdir.”⁴⁹²

Nitekim Fetih Suresi'nin on sekizinci ayeti bu durumu açıkça şöyle ifade eder: *“And olsun ki, Allah, sana o ağacın altında Bi'at ederlerken mü'minlerden razı olmuştur; kalplerinde olanı bilmiş ve böylece üzerlerine güven duygusunu ve huzur indirmiştir ve onlara yakın bir fethi sevap (karşılığı) olarak vermiştir.”*⁴⁹³

Yine ayetin işaret ettiği gerçek, Allah yolunda mücadele edenlere dönük hakikati çarpıtma, hakkı saptırma, kendi yanlışlarını perdeleme telaşıyla, bilakis suçlama gayreti içinde olanların kastının ifşa olmasıdır.⁴⁹⁴ Burada cihada gitmeyenlerin gidenleri haset etmekle suçlamaları, onların içinde buldukları suçluluk psikolojisine ve kendini ele veren farklı tavırlarına şahit olmaktadır.

⁴⁹² Mevdudi, *age.*, V, 415.

⁴⁹³ Fetih, 48/18.

⁴⁹⁴ Yazçıçek, *age.*, 82.

3.1.3. HASET DUYGUSUNDAN KURTULMANIN ÇARELERİ

Daha önce duyguların kaynağı olan kalpten bahsetmiştik. Haset duygusu da tıpkı üzüntü, sevinç, keder, acı vb. duygular gibi doğaldır. İnsanın bunlardan kurtulma şansı bulunmamaktadır. İnsan ne kadar mücadele etse de bu duygudan kurtulamaz. Zira insanın kudreti kendi tabiatını değiştirmeye yetmez. Bu anlamda menfî duygulardan kurtulmanın birçok yöntemi vardır belki ancak biz burada birkaç yöntem üzerinde durmaya çalışacağız;

Haset Etmeyi Söze ve Eyleme Dönüştürmemek: İnsan tabiatı gereği kalbinde var olan haset duygusunu söküp atması mümkün değildir. Böyle bir duygunun insana verilmesi de hikmetsiz değildir. Dolayısıyla bu duygunun kötüye kullanılması zararlı olmakla birlikte; yerinde ve kontrollü bir şekilde kullanıldığında ise faydalı hale gelebilir. Tıpkı ateşin kötüye kullanıldığında zararlı; iyiye ve ihtiyaçlar için kullanıldığında da faydalı bir nimet olduğu gibi.⁴⁹⁵ Bu anlamda haset duygusunun söz ve eyleme dönüştürülmemesi önemlidir. Nitekim bu konuda: *“Uğursuzluk hissettiğinde onun üzerinde durma, su-i zan ettiğinde onu araştırma, haset ettiğinde de onu fiilyata koyma.”*⁴⁹⁶ buyurulmuştur. Kuran-ı Kerim’de bu konuda: *“Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden karanlığın Rabbine sığınırım.”*⁴⁹⁷ buyururken haset duygusundan çok “haset ettiği zaman” denmesi de bu duygunun eyleme dönüşmesi konusunda uyarılmıştır.

Haset Etmenin Zararlarını Düşünmek: Haset etmenin hem ferdi hem toplum hem de dini birçok zararlarından bahsetmiştik. Bu konu gerek Kur’an-ı Kerimde gerekse Hadisi Şerif’lerde uyarılar yapılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. Gazzali, hasedin kalpten sökülüp atılmasının çarelerine dair şunları nakleder: “Haset, kalplerin en büyük hastalıklarındandır. Kalplerin hastalıkları ancak ilim ve amelle tedavi edilir. Haset hastalığı için faydalı ilim ancak şudur: Hasedin senin için, ahirette ve dünyada zararlı olduğunu; öteki adama ise ne ahirette ne de dünyada zararlı olmadığını bilmendir. Hatta kendisine haset edilen adam; hem ahirette hem de dünyasında kendisine karşı güdülen hasetten fayda görür. Sen bunu basiretinle bilip gördüğün

⁴⁹⁵ Bkz., Dölek, “Hadisler ışığında haset ve Psikoterapi” 69.

⁴⁹⁶ Beğavi, *age.*, XIII, 114.

⁴⁹⁷ Felâk, 113/5.

zaman nefsinin düşmanı, düşmanın dostu değilsen, kesinlikle hasetten vazgeçmen gerek.”⁴⁹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) de hasedin ferdi zararlarına karşı bilinçli olunmasını şöyle tavsiye etmiştir: “*Birbirinize buğz etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize arka çevirmeyin; Ey Allah’ın kulları kardeş olun. Bir Müslümana üç günden fazla (Din) kardeşi ile dargın durması helal olmaz.*”⁴⁹⁹ buyurarak Müslümanların haset hastalığının zararlarına karşı bilinçli olmalarını istemiştir. Yine başka bir hadiste ise : “*...Bir mü’minin kalbinde hasetle ile iman bir arada bulunamaz.*”⁵⁰⁰ diyerek hasetin imana zıt bir amel olduğunu ilahi sevginin yeri yani kalbte, haset olması imana zarar vereceğini açıklamıştır. Hasedin zararlarıyla ilgili şunları ifade edebiliriz: “*Haset iyilikleri yer bitirir tıpkı ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi.*”⁵⁰¹ Kur’an-ı Kerim’de ise: “*Gerçekten iyilikler kötülükleri ortadan kaldırıyor.*”⁵⁰² buyurarak insanın iyilikleri kötülükleri yok ettiği gibi, kötülükleri de yani hasedi de insana zarar vererek iyilikleri ortadan kaldırdığını bize bildirmektedir. Haset eden kişi haset ettiği kişinin gıybetini eder, ona zulüm eder ve o kişinin zarar görmesini ister. Böylece mazlum olan haset edilene eziyet verdiğinden dolayı iyilikleri yok olur, ahirette müflis olarak varır. Dünyada da haset ettiği kişide bulunan üstün niteliklerin verdiği üzüntü ve kederden dolayı sürekli huzursuzluk içinde olur⁵⁰³. Bunun için “haset edenin rahatı yoktur.”⁵⁰⁴ derler.

Dünyevi Açıdan Düşük, Uhrevi Açıdan Üstün Olana Bakmak: Bu konuda Şeyh Edebalı’nın güzel bir sözü var: “Kendini başkalarıyla kıyaslarsan ya mutsuz olursun ya da kibirli olursun. Çünkü her zaman senden daha iyi ve daha kötü birilerini bulursun.” Dolayısıyla dünyevi anlamda sürekli nimet bakımından kendinden üstün olana bakıldığı zaman haset duygusu tetiklenmiş olacaktır ki bu duygu ile karşı karşıya gelme problemi ortaya çıkacaktır. Haset eden kişi ise dünyevi ve maddi anlamda kendinden daha düşük olana; uhrevi ve manevi anlamda ise daha üstün olana bakmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisi şerifinde şöyle buyurmuştur: “*Biriniz, mal ve yaradılışça kendisinden üstün olana bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda*

⁴⁹⁸ Gazzali, *İhyau Ulumud- Din*, I, 470.

⁴⁹⁹ Buhari, Edeb, 57- 62.

⁵⁰⁰ Nesai, Cihat, 8.

⁵⁰¹ Ebu Davud, Edeb, 44.

⁵⁰² Hüd, 11/114.

⁵⁰³ Ahmet b. Muhammed b. Ali b. Hacer el Mekki Heytemi, *ez- Zevacir an İktirafı’l Kebair*, Mısır, 1951, I, 58.

⁵⁰⁴ Ebu Bekir Ahmet b. el- Hüseyin Beyhaki, *Şuâbu’l İman*, Beyrut, 1990, V, 273.

olana çevirsin. Böyle yapmak Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için gereklidir.”⁵⁰⁵ Yine başka bir hadisi şerifte: “İki haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa Allah o kişiyi şükredici yazar, bunlar kimde bulunmazsa Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazmaz. Kim dini hususlarda kendinden üstün olana bakar da bu konuda ona uyarsa, dünya işlerinde de durumu kendisinden düşük olana bakar ve kendisindeki ona olan üstünlük sebebiyle Allah'a hamd ederse Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazar. Kim de dini hususlarda kendinden aşağı olana, dünya işlerinde de durumu kendisinden yukarıda olana bakar da kendisinden olmayan şeylerden dolayı üzülürse, Allah o kişiyi şükredici ve sabredici yazmaz.”⁵⁰⁶

Nimetlerden Sorumlu Olduğunu Düşünmek: Yüce Allah (c.c.) kâinatı insana nimet olarak vermiş ve insanın orada her türlü ihtiyaçlarını karşılaması için de ona muazzam bir irade vermiştir. İnsan kendisine verilen bu nimetlerden dolayı hesaba çekileceğini bilmeli ve Allah'a nankörlük etmesi halinde ise Allah'ın zengin olduğu ve kaybedeceği bir şeyinin olmadığı bilincinde olmalıdır. İnsanın başkasının elinde bulunanlardan sorumlu olmadığını bize bildirilmiştir. Ayette : “Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi Rabbinizedir. Yaptıklarınız O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilir.”⁵⁰⁷ Yine başka bir ayette Allah (c.c.) nimetlerden sorumlu olacağını insana şöyle haber verir: “Elbette o gün naimden sorulacaksınız.”⁵⁰⁸ Burada “naim” kavramı; kendisiyle lezzet duyulan; hayat, sıhhat, afiyet, yenilen ve içilen şeyler vs. her şeyi ihtiva etmektedir. Fahreddin Razi şöyle ifade etmiş: “Doğrusu nimetlerden sorulması gerek lüzumlu olanlar ve gerek olmayanlar hepsinin mü'mini de kâfiri de kapsamasıdır. Zira Allah Teâla'nın bahşettiği şeylerin hepsi O'na isyan edilmek için değil, tâatına harcanılmak içindir ve bu vaciptir. O halde sorgulama da hepsine yönelik olur.”⁵⁰⁹ Yani o gün size verilen güven, sıhhati nerde harcadığınızdan (nerde kullandığınızdan) sorulacaksınız. Bu Abdullah İbni Mes'ud (r.a) 'dan rivayet edilmiştir. Denildi ki: “Kendisiyle lezzetlenmeye daldığınız için dinden ve

⁵⁰⁵ Buhari, Rikak, 30; Müslim, Zühd, 8; Tirmizi, Kıyamet, 59.

⁵⁰⁶ Tirmizi, Kıyamet, 58.

⁵⁰⁷ Zümer, 39/7.

⁵⁰⁸ Tekâsür, 102/ 8.

⁵⁰⁹ Râzi, age., XXIII, 382.

onun (getirdiği) mükellefiyetlerden sizi uzaklaştıran nimetlerden sorulacaksınız, demektir.”⁵¹⁰ Başka bir ayette: “*Size verilen nimetleri saymaya kalksanız mümkün değil sayamazsınız.*”⁵¹¹ Bu sayısız nimetler, Allah’ın doğrudan doğruya insana verdikleridir. Pek çok nimet de insanın çalışması sonucu elde ettikleridir. İnsanın çalışması karşılığı elde ettikleri nimetler hakkında, bu nimetleri hangi vasıta ile elde ettiği ve ne için sarf ettiği sorulacaktır. Allah’ın doğrudan doğruya bağışladığı nimetler hakkında, o nimetleri nasıl kullandığını, topluca bütün nimetleri Allah’ın verdiğini itiraf edip etmediği, kalple, lisanla ve fiille şükredip şükretmediği veya hepsinin bir tesadüf sonucu eline geçtiğini zannedip zannetmediği, bu nimetleri onlara pek çok Tanrı mı yoksa Allah’ın mı verdiği konusundaki inancı, Allah’tan başka zatların da var olup onlara da ibadet ederek şükredip şükretmediği sorulacaktır.⁵¹² Dolayısıyla tüm bu nimetlerden hesaba çekecek olan Allah’a karşı haset duygularıyla amellerimizi boşa harcamanın ne kadar akıl dışı bir iş olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsana düşen öncelikli hedef kendisine verilen meziyetleri ne kadar faydalı değerlendirdiği olmalıdır.

Dünyevi Varlıkların Geçici Olduğunu Düşünmek: Hasedin en büyük sebeplerinden biri dünyevi olan yani mal, mülk, şan, şöhret vs. gibi geçici nimetlerdir. Bu anlamda insanın, bu nimetlerin geçici olduğu kanaatine varması onun haset duygusuna kapılmasına engel olur. Kur’an-ı Kerim’de bu durum şöyle belirtilmiştir: “*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabb’inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlanmaya daha layıktır.*”⁵¹³ “İmansız bir kişi için, geçici dünya hayatının tamamı nimet; zevk ve safa olsa ne çıkar. Çünkü hayat yalnız buradakilerden ibaret değildir. Asıl hayat ebedi olan ahiret hayatıdır. Refah ve mutluluk burada da istenebilir, ancak asıl orada lazımdır.”⁵¹⁴ Kâinatın ve içindeki nimetlerin geçici olduğunu belirten bir başka ayette ise Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurur: “*Yeryüzündeki her canlı fânidir/ ölümlüdür. Ancak celal ve ikram sahibi (olan) Rabb’inin zâtı bâkidir.*”⁵¹⁵ Bu ayette yaratılmış olan her şeyin bir başlangıcı bir de sonu olduğunu yılların, mevsimlerin, ayların, haftaların ve günlerin olduğu gibi

⁵¹⁰ Neseî, *age.*, X, 698.

⁵¹¹ İbrahim, 14/ 34.

⁵¹² Mevdudî, *age.*, VII, 222.

⁵¹³ Kehf, 18/46.

⁵¹⁴ Mehmet Zeki Duman, *Beyânu’l- Hak (Kur’ân-ı Kerim’in Nuzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008, I, 449.

⁵¹⁵ Rahmân, 55/26-27.

insanların, cinlerin, hayvanların ve diğer bütün canlıların da bir sonu olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde kozmik evren de kıyametle birlikte son bulacaktır. Ancak, âlemlerin Rabbi ezeli ve ebedidir. “*O doğurmamış ve doğmamıştır.*”⁵¹⁶ Dolayısıyla başlangıcı olmadığı gibi O’nun sonu da yoktur. Zira başlangıç ve son diğer adıyla *mebde*’ ve *meâd* zaman ve mekânla kuşatılmış olan varlıklar içindir; sonlu varlıkların yaratıcısı için değildir.⁵¹⁷ Yine başka bir ayette her şeyin helak olup gideceği yalnız Allah’ın bâki kalacağı şöyle ifade edilmektedir: “*Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O’ndan başka Tanrı yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm onundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.*”⁵¹⁸ Bütün bu ayetler göstermektedir ki; dünyevi olan her şey fâni Allah ve O’nun rızası için yapılan her şey ise bâkidir. Bu anlamda dünyevi nimetlerin güzellikleri olduğu gibi öteki dünyada hesabının da ağır olacağına bilincinde olunmalı haset edilen şeyler kendisinde olduğu zaman, kişi hakkında hayırlı olup olmadığı bilmemektedir. Dolayısıyla böylesinin daha hayırlı olduğunu düşünmekle haset duygunun zararlı olmasına engel olunabilir.

Zenginlerle Az Oturup Kalkmak: Haset, bir kimsenin sahip olduğu mevki, şan, şöhret, sıhhat gibi manevi; mal mülk gibi maddi nimetleri çekememek, bunlardan rahatsız olmak ve o kişinin elinden bütün bunların gitmesini talep etmektir. Bu asıl itibariyle Allah’ın takdir ve taksimatına rıza göstermemektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisi şerifinde şöyle buyurmuştur: “*Zenginlerin yanında az bulunun. Zira böyle yapmanız, Allah’ın (size olan) nimetlerini küçük görmemenize yardımcı olur.*”⁵¹⁹ Bazı âlimler, bu hadiste mühim bir hastalığın ilacının var olduğunu söyleyerek, bir kimsenin kendisinden üstün bir kimseye bakınca bu halin onda haset uyandırmayacağından emin olmayacağını ifade etmişler. Bu haset hastalığının ilacı da kişinin kendinden aşağıda olana bakmasıdır. Zira kendinden aşağı olana baktığı zaman kendi haline şükretmeye tevessül edeceği ifade edilmiştir.⁵²⁰ Zenginlerle oturup kalkmanın bireyin haset duygularını tetiklediği noktasında İbni Avn (v. 151/768) şunları nakleder: “Zenginlerle beraber oldum, benden daha fazla tasalı olanı görmedim. Çünkü bir binek görsem benimkinden daha iyi, bir elbise görsem benimkinden daha güzel görüyordum.

⁵¹⁶ İhlâs, 112/3.

⁵¹⁷ Duman, *age.*, II, 623.

⁵¹⁸ Kasas, 28/88.

⁵¹⁹ Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, *el-Câmiu’s-Sağir*, Beyrut, 1990, (hadis no:) 1360.

⁵²⁰ Canan, *age.*, XIV, 54.

Fakirlerle birlikte oldum rahata kavuştum.”⁵²¹ Dolayısıyla hasedi tetikleyen durumlardan uzaklaşmamızı tavsiye etmiştir. Hasedin özü, insanlardaki üstün niteliklerden dolayı sürekli şiddetli üzüntü duymaktır. Adler (v. 1973) de: Kendini sürekli başkalarıyla karşılaştırmaktan doğan bu gibi haset duygularının ilgili kişilerin mutluluk şansını olumlu yönde etkilemeyeceğinin doğal olduğunu vurgular.⁵²²

Başkalarının Haset Etmesine Fırsat Vermemek: Buraya kadar hep haset eden kişinin üzerinde durduk. Bu başlık altında ise biraz da haset edilen bireyin üzerine düşen görevlerin olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz. Haset edilen kişi de; başkalarının haset davranışlardan ve sözlerden sakınmalı, yaptığı işlerde başkalarının hasedini uyandırmayacak şekilde hareket etmeye çalışmalıdır. Haset edildiğini hissettiğinde Allah’a yönelmeli ve O’na sığınmalıdır. Kavli olarak Kur’an ve hadislerde bulunan duaları okumalı, fiili olarak ise her türlü gösteriş ve övünmekten uzak durmalıdır.⁵²³ Kur’an-ı Kerim’de: *“Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden. Karanlıkları yarıp aydınlığa çıkararak sabahın Rabbine sığınırım.”* buyurmuştur. Aslında haset edilen şahsın haset edeni tanınması da önemli bir noktadır. Bu anlamda hasidler üç çeşittir:

1- Birindeki bir nimeti çekemeyip o nimeti onda görmekten rahatsız olan ve gitmesini arzulayanlardır.

2- Birisinde görmek istemediği ve rahatsızlık duyduğu nimetin, onun elinden çıkması için gece gündüz çaba sarf eden, bunun için gereken her türlü tuzağı kuran, kötülüğe başvurmazsa rahatsız olanlardır.

3- Birinde gördüğü nimetin, kendisinde de olmasını arzu edenlerdir. Bunları en zararlı kısmı birincilerdir. Zira bu gruptakiler törpü üzerinde bir damlacık kan görüp de onu iştahla yalayan yaladıkça kanla birlikte iştahı daha da artan haris bir kediye benzetilir.⁵²⁴ Dolayısıyla haset edilen hem karşısındakini tanımalı hem de kendisinde bulunan meziyetleri bizzat kendisinden değil, onların Allah’ın kendisine ihsanı olduğundan bahsetmeli (tahdis-i nimet yapmalı) ve şükrünü eda etmeye çalışarak

⁵²¹ Muhammed Abdür-rauf Münavi, *Feyzu'l Kadir Şerhu'l- Câmiu's Sağir*, Beyrut, trs, II, 73.

⁵²² Adler, *age.*, 247.

⁵²³ Dölek, “Hadisler ışığında haset ve Psikoterapi”, 75.

⁵²⁴ Duman, *age.*, I, 160.

başkalarının haset duygusunu tahrik edecek durumlardan sakınmalıdır.⁵²⁵ Ancak birey, böyle bilinçli olarak hareket ettiği zaman kendisini haset edilmekten başkalarının ise haset tuzağına düşmekten kurtarabilir.

Başkalarına İyilikte Bulunmak: Haset etmenin en büyük sebeplerinden bir tanesi hiç şüphesiz ki cimriliktir. Ancak her nefis cimriliğe meyyal yaratılmıştır. “*De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman harcanır/tükenir korkusuyla cimrilik eder elinizde tutardınız. İnsan pek cimridir!*”⁵²⁶ Başka bir ayette: “*...nefisler aşırı cimriliğe ve ihtirasa (şuhh) meyyal olarak yaratılmıştır...*”⁵²⁷ Nefsin doğası gereği cimrilik ve hırsa meyilli ve hazırdırlar.⁵²⁸ Allah (c.c.) cimriliğe karşı mü’minleri şöyle uyarmıştır: “*Elin boynunda bağlanmış olarak cimrilik yapma ve onu büsbütün de açma! Sonra kınanmış, pişman/eli boş olmuş bir halde oturup kalırsın.*”⁵²⁹ ‘Elini boynuna asma onu tamamen açma’ bu bir deyimdir. Zira elini boynuna asmak, cimrilik; tamamen açmak ise, savurganlıktır. Her ikisi de aşırılıktır, mü’mine yakışmaz⁵³⁰. Bu anlamda cimrilik ve ihtiras hasedin kaynağı huzursuzluğun sebebidir. Haset duygusunun iyi yöne çevrilebilmesi için cimrilikten kurtulup imkân dâhilinde başkalarına iyilikte bulunulmalıdır. Kur’an-ı Kerim bu durumu şöyle ifade eder: “*... Her kim nefsinin cimriliğinden (hırsından ve kıskançlığından) korunmuşsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁵³¹ Yine başka bir ayette Yüce Allah (c.c.) ihsanda bulunmayı emreder: “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği ve yakınlarla yardım etmeyi emreder, fuhşiyattan/edepsizlikten, kötülükten ve azgınlıktan da nehyeder/alıkoyar. Belki düşünür/ibret alırsınız diye size öğüt veriyor.*”⁵³² Razi, ihsan (iyilik), hakkında şunları nakleder: “İhsan, normal olanı fazlaştırmaktır, bazen iyilik bazen de kötülükte olur. Bunun misali şudur: Taat hususunda normal olan farzları eda etmektir. Ama farzlardan fazlasını yapmakta bir taatir ki bu ihsandır. Özetle şunları söyleyebiliriz; gerek kemmiyet gerekse keyfiyet bakımından taat olan fiilleri fazlaca yapmak ihsandır. Bunun delili Cibril hadisidir. Nitekim Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ihsan nedir? Diye

⁵²⁵ Adler, *age.*, 248.

⁵²⁶ İsrâ, 17/100.

⁵²⁷ Nisâ, 4/128.

⁵²⁸ Elmalılı, III, 210.

⁵²⁹ İsrâ, 17/29.

⁵³⁰ Duman, *age.*, I, 568.

⁵³¹ Haşr, 59/9.

⁵³² Nahl, 16/90.

sorduğunda, Hz. Peygamber: “ *İhsan, senin O’nu görürcesine Allah’a ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmesen de O, seni görür.*”⁵³³ Cevabını vermiştir. İhsan mefhumun içine Allah’ın emrine saygı duyup mahlûkata şefkat gösterme hususu da dâhildir.⁵³⁴ Yine ihsan kavramı hakkında Mevdudi, şunları söyler: “ihsan: İyi, cömert, hoşgörülü, affeden, merhametli, nazik olma, bencil olmama vs.. anlamlarına gelir. Toplumsal hayatta bu adaletten daha önemlidir. Çünkü adalet, sağlıklı ve dengeli bir toplumun temeli ise, ihsan da onun mükemmele erişmesidir. Bir taraftan adalet toplumun haklarını çiğnemekten ve zulümden korurken; diğer taraftan ihsan, toplumu zevkli yaşamaya değer bir hale sokar. Eğer bir toplumda birey kendi isteklerini yerine getirmekte inat ederse, o toplumun gelişmeyeceği açıktır. En iyi ihtimalle, bu toplum çatışmadan uzak olabilir, fakat böyle bir toplumda, sevgi, şükran, fedakârlık, samimiyet, sempati gibi yaşama zevkini geliştiren değerlerin oluşmasını sağlayan insani nitelikler oluşamaz.”⁵³⁵ Dolayısıyla bu insani niteliklerin olmadığı yerde başta haset duygusu olmak üzere fesatlık ve kargaşa baş gösterecektir. Ama ihsan bilincini içselleştirmiş bir toplumda haset duygusunun minimize edilmesi muhtemeldir.

Haset Duygusunu İyi Şeylere Yöneltmek: Haset duygusunun diğer duygular gibi doğuştan gelen tabii bir duygu olduğunu daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla bu duygudan kurtulmanın imkânsız olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu duygunun yönü gerek ferdi açıdan gerekse toplumsal açıdan eğitimle yararlı bir şekle yönlendirilmesi pekâlâ mümkündür.⁵³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) haset duygusunun yönünü kötü yönden iyi yöne çevrilmesinin yoluna şöyle işaret etmiştir: “*Haset iki şeyde olur: Biri, Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse, diğeri ise, Allah’ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince (adaletle) hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse .*”⁵³⁷ Osmanlı Ahlak Bilimcisi Kadızade şöyle der: “Kişi, hasedin hükmünü fiilen söz olarak bunun gerekliliklerini bilmeli ve nefesine muhalefet etmelidir. Haset edilen için dua etmeli, hayırlar dilemelidir. Bu şekilde hasedin günahından kurtulmak mümkündür. Haset edildiğinde haksızlık yapıp zulmedilmemelidir. Haset ettiğinde nefse karşı çıkmalı ve talep ettiklerinden uzak

⁵³³ Buhari, İman, 47.

⁵³⁴ Râzî, *age.*, XIV, 325.

⁵³⁵ Mevdudi, *age.*, III, 52.

⁵³⁶ Adler, *age.*, 249.

⁵³⁷ Buhari, İlim, 15.

durulmalıdır. Haset edildiği için istiğfar ve tövbe edilmeli yani yaradılış ve tasarrufunda O'na itirazından dolayı tövbe edilmelidir.”⁵³⁸ Bu minvalde baktığımızda haset duygusunun varlığını kabul edip onu kontrol altına alabilen zararlarından korunmuş olur. Zira duygular eğitilerek istenilen kıvama getirilebilir.

Üstünlüklerin Allah'ın Vergisi Olduğunu Düşünmek: Haset, kişinin elindeki nimetin gitmesini veya kendisine geçmesini dilemek olarak ele aldığımızda burada karşımıza çıkan en temel problem bencillik ve kabullenmemedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim takdim, taksimat ve üslûğün ancak Allah'ın rızası dâhilinde olduğunu şöyle belirtir: “*Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.*”⁵³⁹ İnsan kendisine verilen veya verilmeyen nimetlerin kendisi için hayır ya da şer olduğunu bilemez. Ayet-i kerime bu durumu şöyle belirtir: “... *Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir siz bilemezsiniz.*”⁵⁴⁰ Kişi bilmelidir ki, Allah, kulunun hayrına olanı bilir ve ona göre taksim yapar. Kişinin temenni ettiği esas fazlalık, kişinin uhrevi amelinde olmalıdır ve şöyle dua etmelidir: Allah'ım! Dünyam ve ahiretim için benim için faydalı olanı ihsan et.

Bu durum Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğu için başkalarında var olan üstünlüklerin ve nimetin O'nun iradesi ile yapıldığını bilmek haset etmeye engel olunabilir. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde bildirildiği gibi başkalarından gelebilecek hasedin şerrinden korunmak için her şeyden önce Allah'a sığınmak,⁵⁴¹ ilahi emir ve yasaklara uyararak Allah'a yönelip ondan korkmak,⁵⁴² yine Allah'a samimiyetle tevekkül etmek,⁵⁴³ bütün bunlarla beraber haset duygusunun nefsimizden gelen bir

⁵³⁸ Bülent Akot, “Kadıızâde Mehmed Ârif Efendi'nin Risâle Fi'l Hased Adlı Eserin Analizi” *Erzurum İspirli Kadıızade Mehmet Arif Efendi Ve Ömer Efendi Sempozyumu*, 2-4 Mayıs, 2014, 116.

⁵³⁹ Zuhruf, 43/32.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/216.

⁵⁴¹ Felâk, 113/1-5; Mü'min, 40/56.

⁵⁴² Rûm, 30/31.

⁵⁴³ Talâk, 65/3.

musibet⁵⁴⁴ olduğunun şuurunda olmak icap eder. İbni Kayyım, hasetçinin şerrini haset edilenden uzaklaştıracak işleri on maddede şöyle sıralar:

- Hasetçinin yani haset edenin şerrinden Allah'a sığınmaktır. Hasetçiden sakınmak için Allah'a yönelmek.
- Allah'a karşı takvalı olmaktır. Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmektir.
- Hasetçisine karşı sabırlı olmak ve onun hakkında Allah'tan korkmak.
- Allah'a tevekkül etmek her kim Allah'a tevekkül ederse, O, ona yeter.
- Kalbi bu hasetçi ile ve onun hasedi ile meşgul etmekten arındırmak.
- Allahu Teâla'ya yönelmek, O'na karşı ihlaslı olmak ve ona itaat ile meşgul olmaktır.
- Düşmanlarının kendisine musallat olmasına sebep olan günahlarından sakınıp Allah'a tövbe etmektir.
- İmkân olduğu kadarıyla fakirlere sadaka vermek ve ihsanda bulunmaktır.
- Kendisine ihsanda bulunup iyilik ederek hasetçinin, haddi aşan ve eziyet edenin ateşini söndürmek.
- Tevhid'i, tesis edip muhafaza etmek. Çünkü tevhit, içine girenlerin güvende olduğu Allah'ın en büyük kalesidir.⁵⁴⁵

Hiz. Peygamber yaptığı dualarla da insanları eğitmiş ve kötü duygulardan nasıl kurtulacağımızı bize şöyle ifade etmiştir: "Allah'ım beni sana şükreden, seni zikreden, senden çekinen, sana karşı itaatkâr olan, sende huzur bulan biri eyle. Rabbim! Tövbemi kabul et ve kusurlarımı yok et. Duamı kabul et delilimi sağlam kıl, kalbime hidayet ver, dilimi doğrult, kalbimden bütün kötü huyları çıkar."⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Âli İmran, 3/165.

⁵⁴⁵ Ahmed el- Mezdî & Adil es- Süddî, çev. Cengiz Elibol, *Sihir Göz Değmesi, Cin Çarpması ve Haset Hastalıklarına Karşı Kurtuluş Reçetesi*, Beka Yayınları, İstanbul, 2013, 159.

⁵⁴⁶ İbn Mâce, Dua, 2.

Bu anlamda haset duygusuna ve buna bağılı olarak davranışlarımızı kontrol altına alarak merkezden yani kalpten gelen menfî duyguların başkalarına ve bize zarar vermesini engelleyebiliriz. Burada karşımıza çıkan önemli husus şuurlu olmak ve ilim sahibi olmaktır. Ve daha sonra başkalarından gelecek haset duygusu için Allah'a sığınmalı, bununla beraber haset duygularına mağlup olan kişilerden de uzak durulmalıdır.

3.1.3.1. Tevekkül

Sözlükte; Dayanmak, güvenmek, teslim olmak, vekil tutmak, bir işte aciz olduğunu gösterip onu yapmayı başkasına verip beklemek, Allah'ın kuvvet ve kudretinde olana mutlak surette güvenmek ve ümit bağlamaktır.⁵⁴⁷

İstilahta ise; Müslümanın Cenab-ı Hakk'ın her şeyden münezzeh, kuvvet ve kudret sahibi olduğuna inanarak, yapacağı işle ilgili adetten olan bütün maddi ve manevi çalışma, tedbir ve sebepleri yerine getirdikten sonra istenen sonucun elde edilmesi için Allah'a güvenmesidir. Bu anlamda; sıcak ve soğuktan korunmak isteyen elbise giyinmesi, açlık ve susuzluğunu gidermek isteyen yemesi ve içmesi, çocuk edinmek isteyen evlenmesi, mahsul almak isteyen tohum atıp tarlayı sürmesi, ağaç ve meyve isteyen fidan dikmesi ve kazanç sağlamak isteyen de sanat ve ticareti tercih etmesi gerekir.⁵⁴⁸

Fahredden er-Razi'ye göre ise tevekkül; "İnsanın kendi iradesindeki işin zahiri sebeplerine başvurup yerine getirdikten sonra artık kalbini onlara değil, mutlak ve her şeye kadir olan Cenab-ı Hakk'ın muradına bağlamasıdır."⁵⁴⁹

Yine bu konuda şiiirleriyle bize dersler veren merhum M. Akif ise tevekkülü şöyle tarif eder: "Maksadını istihsal için tevessül edeceği esbâb-ı mu'tâdenin kifayeti hakkında insanın Allah'a itimad etmesidir."⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ el-Cücâni, *Ta'rifât*, 78.

⁵⁴⁸ M. Ali İzzü'l Arab es-Simahi, *Havliyyetü Külliyyetü Usulu'd- Din*, Câmiatü'l Ezher, Kahire, 1989, 289.

⁵⁴⁹ Râzî, *age.*, X, 55.

⁵⁵⁰ İ. Hakkı Şengüler, *Mehmet Akif Külliyyatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1992, VIII, 302.

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre de tevekkül: "Allah'a güvenmek, kader ve kazâ'ya razı olmak ve işin sonucunu Allah'a bırakmaktır."⁵⁵¹

Bu tariflere göre gerçek bir tevekkülün oluşması için şu şartların önceden yerine getirilmesi gerekir;

"Allah'ın birliğine, kudretine ve her şeyden münezzehtir olduğuna inanıp güvenmek,

Tevekkül ettiği iş hususunda beşer planında yapılması ve tamamlanması gereken bütün sebepleri Allah'ın emirlerine uygun olarak yerine getirip hazırlamak,

Gerçek manada şartlarını hazırladığı iş hakkında yaptığı tevekkül için Allah'a sığınarak sadece sarf ettiği gücünün karşılığı oranında bir beklenti içerisinde bulunmak ve ele geçene kanaat etmek,

Tam bir azim ve irade ile başladığı işi, gerekli tedbirleri almış olarak devam ettirirken, 'Allah bize yardımcı olacak ve bizi muvaffak kılacaktır.' diyerek inancını muhafaza etmek,

Sebepleri önceden hazırlanan bu tevekkülün karşılığında verilen nimetlere, beklentilerimize uygun olsun olmasın şükretmek, verilmediği takdirde sabretmek gerekir."⁵⁵²

Bu tarif ve tespitlerden sonra şunu söylemek mümkündür: "Tevekkül hasedin ve hasetle birlikte birçok kalbi hastalıkların ilacıdır. Zira haset fiilin değil kalbin ameli olduğunu tekrar hatırlayacak olursak sorun ile çözüm arasındaki uyumu görürüz. Dolayısıyla hasetçi şunu düşünmelidir; Allah bu nimetleri benden alarak haset ettiğim kişiye vermemiştir. Allah dilerse bana da verir. O halde niçin haset ediyorum? Ve şöyle tefekkür etmelidir; biliyorum ve inanıyorum ki mülkün gerçek sahibi Allah'tır. O zaman mülkün sahibi mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunabilir."⁵⁵³

⁵⁵¹ Elmalılı, *age.*, X, 487.

⁵⁵² Fikret Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1, 1996, 70.

⁵⁵³ Yazıcıoğlu, *age.*, 120.

Bütün bunları göz önüne aldıktan sonra kişinin kendini içten içe yiyip bitirmesi ve muhatabına zulüm etmesinin ne kadar yersiz olduğu şuuruna varacak, haset duygusunu yenecektir.

3.1.3.2. İlim

Sözlükte; idrak etme⁵⁵⁴, tasavvur, ihsas, akletme, tevehhüm, tahayyül, yakın,⁵⁵⁵ his-şuur etme, keşfetme,⁵⁵⁶ iç yüzüne vakıf olma, cehlin karşıtı,⁵⁵⁷ tefekkür, tasdik etme, yakın, bir şeyin doğrusunu bilme,⁵⁵⁸ vukuf, nazari bilgi, haber,⁵⁵⁹ alamet, belirti, kendisi ile bir şeyin bilinmesi⁵⁶⁰ gibi birçok manayı ihtiva etmektedir. Türkçede ilmin karşılığı bilgi kullanılmaktadır.⁵⁶¹

İstilahî manası ise; hemen hemen bütün âlimlerce meşgul oldukları ilim dallarına göre ilme değişik anlamlar yüklenmiştir.⁵⁶² Bu anlamda birkaç ilim tanımlamasını şöyle sıralamak mümkün;

Seyit Şerif Cürçani: Düşüncenin gerçeğe tam uygun olması şeklinde tarif ederek hayata yansımalarının altını çizer. Ve bilme olayının yöneldiği konuyla tam bir uygunluk içinde olmasını şart koşmaktadır. O'na göre filozoflar bilgiyi, 'bir şeyin suretinin akılda hâsıl olması' şeklinde ifade etmişlerdir. Akleden –özne- ile akledilen –nesne- arasında özel ilişki şeklinde de tarif etmektedir.⁵⁶³

Tahanevi'ye göre: "Kesinlik ifade etsin veya etmesin bir kavram veya bir önermenin algılanmasıdır."⁵⁶⁴

Rağıp el- İsfehani de: İlim bir şeyi hakikatiyle, olduğu şekilde mahiyetinin ne olduğunu idrak etmektir. Zira bir şeyi hakikati ile bilmek iki şekilde olur; birincisi, bir şeyin kendisini idrak etmektir. İkincisi, kendisinde mevcut bulunan özelliklerle bir şey

⁵⁵⁴ Rağıp el- İsfehani, 513.

⁵⁵⁵ Tahanevi, *age.*, II, 1055.

⁵⁵⁶ İbn Esir, *age.*, III, 295.

⁵⁵⁷ İbn Manzur, *age.*, XII, 418.

⁵⁵⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Luğat*, Ankara, 1990, 513.

⁵⁵⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1996, 536.

⁵⁶⁰ Firuzabadi, *age.*, IV, 155.

⁵⁶¹ Develioğlu, *age.*, 513.

⁵⁶² Tan, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 79.

⁵⁶³ el- Cürçani, *age.*, 155.

⁵⁶⁴ Tahanevi, *age.*, II, 1055.

hakkında hüküm vermek veya kendisinde bulunmayan hususların onda bulunmadığına hükmetmektir.⁵⁶⁵

Yine başka bir tarifte şöyledir: “Kâinat içinde meydana gelen olayların sebep, sonuç, oluş ve tesirleri konusunda aklın ölçüleri çerçevesinde, tahsil ve tecrübe (deneme) ile elde edilen doğru malumat ve bilgi, okuma yoluyla elde edilen bilgidir.”⁵⁶⁶

İlim insan ruhunun tek başına veya bir bütün olarak, eşyanın hakikatini ve çeşitlerini niteliğiyle, mahiyetiyle, cevheriyle, özülle, maddeden mücerret olarak tasavvur etmesinin neticesinde hafızalarda ve değişik yerlerde kaydedilen şeylerdir. Bir başka açıdan ilim, kâinata tecelli eden şeylerin birbiriyle olan münasebetlerini idrakten ve bu idraklerin tasnifi ve bir araya getirilmesinden ibarettir.⁵⁶⁷

İlim hakkında bu etraflı bilgidен sonra hasedi kalpten söküp atmanın çaresi olarak ilmin önemi üzerinde durmak istiyoruz. Zira ilim insanda bilinç oluşturduğu için kişinin farkındalık ve duygularını kontrol etme mekanizmaları gelişir. Bu ise hasedin olumsuzluklarından kurtulmayı sağlar.

Gazzâli hasedin çaresi olarak ilmin öneminden şöyle bahseder: “Haset, kalplerin en büyük hastalıklarındandır. Kalplerin hastalıkları ancak ilim ve amelle tedavi edilir. Haset hastalığı için faydalı ilim şudur; hasedin senin için, ahirette ve dünyada zararlı olduğunu, öteki adama ise ne ahirette ne de dünyada zararlı olmadığını bilmendir. Hatta kendisine haset edilen adam, hem dünyada hem de ahirette kendisine karşı güdülen hasetten fayda görür. Sen bunu basiretinle bilip gördüğün zaman nefsinin düşmanı, düşmanın dostu değilsen, kesinlikle hasetten vazgeçmen gerek.”⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Rağıp el- İsfehani, *age.*, 513.

⁵⁶⁶Doğan, *age.*, 536.

⁵⁶⁷ Selim Uzunoğlu, “İlim-Bilim Meselesinin Epistemolojik Açıdan Çalışılmasının Önemi, İlim ve Bilim Kavramlarının Tahlili”, İzmir, 1992, 25.

⁵⁶⁸ Gazzâli, *İhyau- Ulumud-Din*, I, 470.

3.1.3.3. Sabır

Sözlükte; Sabır kelimesi Arapça “s-b-r” kökünden gelip, “darda tutmak, hapsetmek⁵⁶⁹, dili şikâyetten korumak,⁵⁷⁰ kendini acındırmamak,⁵⁷¹ toplamak, eklemek,” gibi birçok manaları bünyesinde barındırmaktadır. Daha geniş anlamıyla sabır:

Sıkıca yakalamak, hapsetmek, alıkoymak, anlamında kullanılmıştır.⁵⁷²

Yine sabır kelimesi “sabartü- asbirü” babında kullanıldığında kefalet anlamına gelmektedir zira kefil olan kişi sanki borcunu ödemek için nefsinin hapsetmiş anlamına gelir.⁵⁷³

Toplamak ve ilave etmek gibi manalar da bu kelimeye yüklenmiştir. Arpa ve buğday gibi yenilecek maddelerin yığını için “sabartü’t- taam”; taş yığınları için de “sabartü’l- Hicârat” ifadeleri kullanılmıştır.⁵⁷⁴

İstilahî manası ise; Sabır kelimesi genel anlamlı bir lafızdır; geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabilmektedir. Bu nedenle İslam âlimleri sabır kavramına dair çeşitli tanımlamalar yapmışlardır⁵⁷⁵. Bunlardan bazıları şöyledir:

Rağıp el isfehâni (ö. 502/ 1108), “nefsi, aklın ve şeriatın gerektirdiği hususlar üzerinde veya onların onu hapsetmeyi gerektirdikleri hususlara karşı hapsetmektir.” Şeklinde tarif ettikten sonra, bu lafzın geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabileceğine dikkat çekmiş ve ona göre nefsin hapsedilmesi bir musibetten ise buna sabır; savaşta savaşın çeşitli sıkıntılara; konuşma ve dili tutma şeklinde olursa buna sır saklama/kıtmân-i nefis denir.⁵⁷⁶

⁵⁶⁹ İsmail b. Hammâd es- Sıhha Cevheri, *Tâcü’l- Lüğa ve Sıhâhu’l- Arabiyye*, nşr, Ahmet Abdulgafür Attâr, Beyrut, Dâru’l İlm, 1979, II, 706.

⁵⁷⁰ el- Cürcânî, *age.*, 48.

⁵⁷¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Tarihi Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996, 48.

⁵⁷² Recep Önal, “Kur’an Verileri Doğrultusunda Sabır Kavramı”, *Diyanet Dergisi*, Cild, 44, say, 4, 2018, 53.

⁵⁷³ Cevheri, *age.*, II, 706.

⁵⁷⁴ Cevheri, *age.*, II, 707.

⁵⁷⁵ Önal, *agm*, 54.

⁵⁷⁶ Rağıp el- İsfehani, *age.*, 283.

Gazzâli'ye (ö. 505/1111), göre sabır, nefsin istek ve arzuları karşısında, dinin emirlerini yerine getirmede sebat etmektir.⁵⁷⁷

Cürcani (ö. 816/1413), sabrı şöyle tarif eder: “ Başa gelen bela musibetlerin sonucu olarak ortaya çıkan üzüntüyü Allah'tan başkasına şikâyet etmemektir.”⁵⁷⁸

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a (ö. 1942) göre ise sabır: İman ve güzel amel ile hak ve hayır yolunda sebat göstermektir ki bu şecaat, sadakat ve mertlik şiarıdır. Yoksa kötülüğe katlanmak, her aşağılığa boyun eğmek ve şerre rıza göstermek demek olan tembellik, zillet ve miskinlikten ibaret olan duygusuzluk değildir.⁵⁷⁹

Toshihiko İzutu da sabrı şöyle tanımlar: “ Kişinin, içten gelen bir şeyle (sabırla) ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan kararlılıktır. Ruhen, belalar ve acılar karşısında itidâli muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesidir.”⁵⁸⁰

Bütün bu tarif ve izahlara baktığımızda kişinin kendi nefsinden gelen yani kalbinden gelen kötü arzu ve isteklere sabretmesi ve en nihayetinde Allah'a yönelmesi önemlidir. Hasedin kalbî bir arzu olduğunu söylemiştik. Bu anlamda bu kötü duygunun kişinin bedenine ve çevresine zarar vermemesi için sabır çok önemlidir. Zira Kur'an-ı Kerimde sabır kavramı, Allah rızası için nefsi, hoşuna gitmeyen şeylere karşı zorlama,⁵⁸¹ dini yükümlülükleri yerine getirirken karşılaşılan sıkıntı ve zorluklara dayanma, sebat etme,⁵⁸² konusunda şöyle emretmektedir: “(Allah) Göklerin, yerin ve her ikisi arasında bulunanların Rabbidir. Bu itibarla O'na ibadet et ve O'na olan ibadette sabırlı ol. Onun için herhangi bir adaş (benzer) biliyor musun?”⁵⁸³

Başka bir ayette bu sabrın ne ile yerine getirileceğini bize şöyle göstermiştir: “ Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile (Allah'tan) yardım isteyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”⁵⁸⁴ Yine aynı durumu şöyle teyid etmiştir: “Sabır ve namaz

⁵⁷⁷ Gazzâli, *İhyau Ulumid- Din*, IV, 113.

⁵⁷⁸ Cürcani, *age.*, 206.

⁵⁷⁹ Elmalılı, *age.*, IX, 434.

⁵⁸⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur'anda Dini ve Ahlâki Kavramlar*, trc., Süleyman Ateş, İstanbul, 147.

⁵⁸¹ Râzî, *age.*, IV, 73.

⁵⁸² Rağıp el- İsfhani, *age.*, 248.

⁵⁸³ Meryem, 19/65.

⁵⁸⁴ Bakara, 2/153.

ile yardım isteğinde bulunun! Şüphesiz bu, (Allah korkusuyla kalbi) ürperenlerden başkasına elbette ağır gelir!”⁵⁸⁵

Yine Mü'min Suresinde : “O halde sen sabret! Kuşkusuz Allah'ın va'di haktır. Günahın için bağışlanma dile. Akşam ve sabah Rabbini hamd ile tesbih et!”⁵⁸⁶

Sabır, kalpten gelen olumsuz duygulara karşı kişinin hevâ ve hevesinin peşinden koşmasını engelleyerek, kişiyi dil, kalp ve beden itibarıyla hak üzerinde yoğunlaştırmakta ve nefsi ile mücadelede sebat göstermesinde kendisine yardımcı olmaktadır.⁵⁸⁷

Bu anlam, ayetlerde özellikle namaz ile yardım talep etmek ise şundan dolayıdır: “Namazın tam huşû ve ihlas ile yapılması, kişinin bütün düşünce ve kalbini namaz ile namazda okuduğu ayetlere vermesi gerekir. Namazda her kim bu yolu tutarsa, o namazın dışındaki diğer ibadetlerin zorluğuna katlanması hususunda nefsinin/duygularını terbiye edip hazır hale getirmiş demektir.⁵⁸⁸ Bundan dolayı Yüce Allah ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: “Kitap'ta (Kur'an'da) sana vahyolunanı oku ve namazı dosdoğru kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Gerçekte Allah'ı zikretmek (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah ne yapmakta olduğunuzu bilir.”⁵⁸⁹

Bu anlamda namaz, dünya ile iştigale mani olur, kalbe huşu verir ve namaz vesilesiyle Kur'an-ı okumak da, ondaki va'd ve va'ide, nasihatlere, güzel terbiyelere ve ahireti düşünmeye dair kişiye kazanımlar sağlar. Böylece insan Allah'a itaat etmeye yönelir, O'nun ikazlarını hatırladığı zaman da nefsin/duyguların olumsuzluklarından dolayı Allah'a karşı olabilecek isyanları terk eder.⁵⁹⁰

Eğer kişi hem Allah'ın masiyetine karşı sabreder, hem de Allah'a itaat üzere sabrederse Yüce Allah ona kaza ve kaderine razı olma meziyetini kazandırır. Bu rızanın alameti ise nefsin karşı karşıya kaldığı hoş olmayan ve sevilen şeylere karşı kalbin

⁵⁸⁵ Bakara, 2/45.

⁵⁸⁶ Mü'min, 40/55.

⁵⁸⁷ Kurtubi, age., II, 60.

⁵⁸⁸ Râzi, age., II, 484.

⁵⁸⁹ Ankebût, 29/45.

⁵⁹⁰ Râzi, age., II, 486.

sükûnetini koruması, huzurunu bozmamasıdır.⁵⁹¹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilmiştir: “(Yusuf) dedi ki: ‘Rabbim! Zindan bana, bunların davet ettikleri şeyden daha iyidir. Eğer onların tuzaklarını/hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder cahillerden olurum.’”⁵⁹² Yusuf (a.s), Züleyha'nın çirkin teklifi karşısında nefsin/duyguların istek ve arzularına karşı sabretmiş, günaha girmektense zindana girmeyi daha evlâ görerek sabır ve tevekkülle Allah'a sığınmıştır.⁵⁹³

Nitekim Allah (c.c) başka bir ayette ise şöyle buyurur: “Şüphemiz Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size böyle öğüt veriyor.”⁵⁹⁴ Ayette tavsiye edilen sabrın ilk üç türü yapma istikametinde olup, adalet, ihsan ve yakınlara yardım infakta bulunma fiillerindeki sabrı ifade eder. Diğer üç türü ise, nefsin ve duyguların olumsuz isteklerinden uzak durma yönünde olup fuhşiyat, münker ve bağyden yani hasetten uzak durma noktasında gösterilmesi gereken sabırdır.⁵⁹⁵

Dolayısıyla nefsin/duyguların arzu ve isteklerine karşı direnip sabretmek nefsin tezkiye olmasına vesile olur. Bu nedenle Kur'an'da, günaha sevk eden şeylerden nefsi korumak, Allah'a itaat yoluyla onun cezalandırılmasından kaçınmak, Allah'ın himayesine girmek anlamına gelen “takvâ” kelimesi⁵⁹⁶ ile sabır birçok ayette birlikte zikredilir.⁵⁹⁷

Zira takvâ ile sabır, biri diğerine bağlı olan iki mefhumdur. Takvâ bütün hayırları ihtiva eden kapsamlı bir isimdir, sabır ise iyiliklere dâhil olan bir kavramdır.⁵⁹⁸ Kul, bu ikisine birden sahip olduğu zaman ihsan ehlinde olur.⁵⁹⁹

⁵⁹¹ Kurtubî, *age.*, II, 402.

⁵⁹² Yusuf, 12/33.

⁵⁹³ Önal, *agm.*, 59.

⁵⁹⁴ Nahl, 16/90.

⁵⁹⁵ Ebu Tâlib Muhammed b. Atiye Mekki, *Kûtü'l- Kulûp*, trc., Muharrem Tan, İstanbul, 1999, II, 214; Gazzâli, *age.*, IV, 124.

⁵⁹⁶ Rağıp el- İsfehani, *age.*, 555.

⁵⁹⁷ Bkz, Bakara, 2/177; Âli İmrân, 3/125,186,200; A'râf, 7/128; Hûd, 11/49; Yusuf, 12/90.

⁵⁹⁸ Önal, *agm.*, 59.

⁵⁹⁹ Râzi, *age.*, VII, 258.

3.1.3.4. Tevbe

Sözlükte; Tevbe kelimesi Arapçada “tâbe, yetûbu” fiil kökünden gelmekte olup, Allah’a dönüş ve yöneliş anlamına gelerek daha çok masiyetten Allah’a dönme manasıyla meşhur olmuştur.⁶⁰⁰

Terim olarak ise; Tevbe’nin terim anlamıyla ilgili İslam âlimleri çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Biz burada birkaçını vererek konunun mahiyetine geçeceğiz.

Gazzâli tevbe’yi ; “Geçmiş hataların verdiği iç sancısı ve kötü huyları iyi huylarla değiştirmek”⁶⁰¹ şeklinde tanımlar.

İbni Arabî tevbe’yi şöyle tarif eder: “ Allah’a muhalefetten dönmek, kişinin zimmetinde oluşmuş, başkalarının haklarından edaya güç yetirdiğini sahiplerine ödemesidir.”⁶⁰²

İbni Hacer de tevbe’yi: “Günahı çirkinliği için terk etmek, yapılan fiile pişman olmak, onu tekrarlamamaya azmetmek ve mağdura hakkını vermektir”⁶⁰³ şeklinde tarif eder.

Bütün bu tarifleri göz önüne aldığımızda kapsamlı bir tevbe tarifi yapmamız gerekirse şöyle denilebilir: “Tevbe; yapılan kötülüğü, işlenen günahın veya kabahatin günah olduğunu bilip, onu bırakıp terk ederek Allah’a dönmek, O’ndan affetmesini, bağışlamasını dilemek, yaptıklarından pişman olduğunu da belirterek yalnız Allah’a yalvarmaktır.”⁶⁰⁴

Tevbe’nin etraflı tarifini verdikten sonra, fert için ne kadar gerekli ve önemli olduğuna, özellikle kalpten gelen olumsuz duyguların insanı sarıp sarmaladığı haset duygusu özelinde ele almakta yarar vardır.

⁶⁰⁰ Cevheri, *age.*, I, 146; ibnu Manzur, *age.*, I, 233.

⁶⁰¹ Gazzâli, *İhyau- Ulumid- Din*, IV, 10.

⁶⁰² Muhyiddin İbn Arabî, *el- Futuhâtü’l Mekkiyye*, thk, Osman Yahya, Kahire, 1988, XIII, 298.

⁶⁰³ Şihabuddin Ahmet b. Ali İbn Hacer el- Askelânî, *Fethu’l- Bâri bi Şerhi’l Buhâri*, Kahire, 1987, XI, 106.

⁶⁰⁴ H. Mehmet Soysaldı, “İslam’da Tevbe”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2001, 81.

Şunu biliyoruz ki insan günah işlemeye meyilli bir varlıktır. Nitekim Hadiste insanın fitratı gereği günah işlemeye meyilli bir varlık olduğunu şöyle belirtilir: “ *Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip peşinden tevbe eden kullar yaratırdı.* ”⁶⁰⁵

Hız. Peygamber (s.a.v.) yine başka bir hadiste insanların günahkâr olduğu, tevbe’den uzak kalamayacağı noktasında şöyle belirtir: “*Bütün Ademoğlu günahkârdır, günahkârların en hayırlısı ise tevbe edenlerdir.* ”⁶⁰⁶

Bu hadislerde anlaşılacağı üzere insan, günah ve sevap işleme özelliği ile yaratılmış bir varlıktır. İslam fitrat dini olduğundan insanın günah işleme kabiliyetine sahip olduğunu belirtmiş ve bundan acilen dönüp kurtulma yollarını öğretmiştir. Bu nokta da karşımıza çıkan en kaliteli silgi tevbedir.⁶⁰⁷

Yüce Allah insanları tevbeye çağırmakta ve şöyle buyurmaktadır: “*Ey Mü’minler hep birlikte Allah’a tevbe edin ki belki kurtuluşa erersiniz.* ”⁶⁰⁸ Başka bir ayette ise Allah’ın kullarına karşı merhametli olduğunu ve kullarının O’ndan ümit kesmemeleri gerektiğini şöyle beyan eder: “*De ki; Ey nefisleri aleyhinde israfa/aşırılığa kaçmış kullarım! Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Gerçekten O çok bağışlayandır.* ”⁶⁰⁹

Bu ayette Yüce Allah Peygamber’ine, günahkâr kullara, Allah’ın rahmetinden umut kesmemelerini söylemesini emrediyor. Zira insan günah işlemeye ne kadar meyilli ise tevbe’ye de ondan çok meyilli olması gerekir. Bu şuurla hareket eden kullar kalplerinden gelen her türlü kötü duyguların esiri olmaktan kurtulup Yüce Allah’a gerçek manada kulluk edecektir.

⁶⁰⁵ Müslim, Tevbe, 9, 10, 11.

⁶⁰⁶ İbn Mace, Zühd, 30.

⁶⁰⁷ Bkz, Soysaldı, *agm.*, 82.

⁶⁰⁸ Nûr, 24/31.

⁶⁰⁹ Zümer, 39/53.

SONUÇ

Haset; kişinin, başkasında olan üstün niteliklerin yok olmasını ya da sadece kendisinde bulunmasını istemesidir. Haset, her insanın yaratılışında var olan bir duygu olmakla birlikte kişiye göre derecesi farklıdır. Bu duygu kalbin en büyük hastalıklarındandır. İnsan bu menfi duygu yüzünden Allah'ın (c.c.) kaza ve kaderine razı gelmeyip bir nevi Rabb'ine küsme cehaletinde bulunabilir. Bununla birlikte Allah'ın takdir ve taksimatına bunun sonucu olarak da adaletini kerih görebilir. Bu anlamda tevhide ve iman etmenin gereklerine ters düşer en nihayetinde küfür bataklığına saplanır.

Haset, hem dünyevi hem de dini acıdan birçok zararı bulunan duygusal bir vakiydir. Haset duygusu söz ve eyleme dönüştürülürse zararlı hale gelir. Bu dinen ve ahlaken kötü bir duygudur ve haramdır. Ancak Allah'ın kendisine üstün nimetler ve nitelikler verip de o nimetleri Allah'ın rızasını kazanmak için kullanan kişinin durumunu arzu etmek, onun sahip olduğu imkânlarla erişerek o imkânları Allah için kullanmayı istemek gıpta olmaktadır ve mecazen buna da haset denmektedir. Gıpta ise meşrudur ve sünnette de teşvik edilen bir durumdur. Haset duygusunun mecrası, akıl ve irade ile kötü yönden iyi yöne doğru değiştirilebilir. O da; başkalarının nail olduğu ve hak ettiği nimetlerin yok olmasını temenni etmek değil, o nimetlerin kendisinde de olmasını arzu etmek ve o nimetlere nail olabilmek için gayret etmek, neticede kısmetine rıza göstermek şeklinde olabilir. Ya da haset eden kişi, elinden hiç bir şey gelmiyorsa; o zaman Hz. Peygamber'in beyan ettiği gibi, içindeki haset duygusunu kötüye kullanarak söze ve fiiliyata dönüştürmemeye ve o duygunun gerektirdiğiyle amel etmemeye gayret göstermek tarzında olabilir. Bu tarzda hareket eden bir insan, hasedin yönünü iyi tarafa çevirmekle birlikte sorumluluktan da kurtulmuş olur. Eğer haset etme, acizlikten kaynaklanır ve imkân bulduğunda fiiliyata dönüştürülecek, kötüye kullanacak olursa, kişi mesul olur.

Haset duygusunu kötü yönde kullanmak, sahibinin amellerini yok eden, ruhen onu huzursuz yapan psikolojik bir hastalıktır. İçtimai ve ruhi birçok zararları olan haset, insanın doğuştan getirdiği duygulardan biri olmakla birlikte, kişinin kin, düşmanlık, kıskançlık ve çekememezlik gibi olumsuz duygularından kaynaklanmaktadır. Bu

duygunun olumsuz yönü olduğu gibi olumlu yönleri de bulunmaktadır. Zira Allah'ın doğuştan verdiği bu duygunun bir hikmeti mutlaka olmalıdır. Bu anlamda müspet yönü insanı bu dünyada ilerlettiği gibi kişinin ahirette de ameller bakımından önde olmasını sağlar. Ancak burada karşımıza çıkan en önemli husus bu olumsuz duygunun eğitimidir. İnsan olumsuz duygularını içinden yani kalbinden atamayacağı malumdur. Buna insanın gücü yetmez. Doğuştan verilen duyguların eğitilerek olumlu mecralara yönlendirilebilir olması mümkündür.

Kur'an-ı Kerim hasedi daha çok inancı bozuk olan kişilerin inanan insanlara karşı kalplerinde taşıdıkları olumsuz bir duygu olduğunu belirtmekte ve bunun üzerinde durmaktadır. Bunun yanında ilahi metin hasedin ruhsal ve davranışsal bir hastalık olduğuna dikkat çekmekte, bu duygunun eyleme geçmesi halinde inanç, akıl ve mantık sınırlarını aşarak içtimai bir hüsrana olacağı yönünde mesajlar vermektedir.

Yine Kur'an-ı Kerim bu tabii duygunun birçok örneklerini farklı yerlerde ve değişik olaylar üzerinde anlatır. Bunlardan özellikle Hz. Âdem'e secde etmeyen İblis olayıdır. İblisin taassuba kapılarak her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah'a (c.c.) karşı gelerek onun emri ve bağlılığın belirtisi olan 'secde' yi etmemesi aslında bu duygunun ferdi açıdan bir afet olduğunu göstermişti. Bu sebeple İlâhi metnin çeşitli yerlerinde şiddetle bu duygu yasaklanmıştır.

Hz. Yusuf'un kardeşlerinin ona hiç acımadan sırf içlerindeki hasetten dolayı kardeşlerini gözlerini kırpmadan kuyuya atmaları bundan dolayı idi. Çünkü insan için en yıpratıcı ve çabuk gelişebilen duygulardan biridir. Burada temel faktör kişinin kendisine olan özgüven eksikliğidir.

Allah'ın verdiği nimetlere tahammül edememek yine hasedin belirtilerindedir. Zira Yahudiler Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashaba verilen nimetleri bir türlü çekemiyorlardı. İçlerindeki bu ateşi dışarıya farklı tavırlarla çıkarıp inananları aciz duruma düşürmeye çalışıyorlardı. Özellikle münafıklarla birlik olup Müslümanlara karşı birçok yerde ihanetlerde bulunmuşlar. Hicret'ten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yeni İslam beldesinde kurduğu sosyal düzeni, içtimai hayatta tesis ettiği barışı ve hoşgörüyü ve insanların O'na olan ilgisini çekemeyen münafıklar, her türlü fitne fesadı çıkarmışlar.

Müslümanlarla yaptıkları barışlara ihanete kadar ileri gitmiş inançlarını gizleyerek tepki almayı önlemeye çalışmışlar.

İnsanın bencillik, öfke, haset, gurur, kibir ve cimrilik gibi duyguları vardır. Bu girift duygu dünyasının olumsuzluklarından kurtulabilmek için insanın eğitilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat insan fitratı gereği nefesine düşkün olduğundan dolayı bu duyguların olumsuzluklarından ötürü kendini müdafaa ederek kabullenmez. Nitekim ayet-i kerime bu durumu kerih görerek insanları uyarır: “*Öyle ise nefislerinizi temize çıkarmayın.*”⁶¹⁰ Zira insan nefesine ne kötülük ederse kendinden olduğunu başka bir ayette şöyle buyrulur: “*Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Sana gelen her kötülük ise kendi nefsendir*”⁶¹¹

İnsanlığın doğuşundan bu güne kadar her zaman tazeliğini koruyan bu duygu, birçok problemlere; ferdi, dini, toplumsal ve hatta küresel sorunlara neden olabilmektedir. Bunun emarelerini tarihsel süreçte görebilmekteyiz. Dolayısıyla insanlığın kurtulamayacağı bu tabii duygunun ancak eğitimle belli bir kıvama getirilebileceği açıktır. Bu anlamda kolektif şuur oluşturulmalı okullarda duygu eğitimi diye üniteler eklenmelidir. Zira Kur’an-ı Kerim ilk vahiy sürecinde önce duyguları eğitmiş daha sonra akli delillerle bunu pekiştirmiştir.

Netice olarak bu çalışmanın özellikle olumsuz duyguların haset özelinde, duygularımızın eğitimi açısından faydalı olmasını temenni ediyoruz.

⁶¹⁰ Necm, 53/32.

⁶¹¹ Nisâ, 4/79.

KAYNAKÇA

- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Abdülbaki**, Muhammed Fuad, *Mü'cemü'l-Müfehres Li- Elfâzi'l Kur'âni'l Kerim*, Dâru'l Hadis, Kahire, 1945.
- Akgün**, İbrahim, *Kur'ânda Tefekkür*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2000.
- Abduh**, Muhammed & Muhammed Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar, Tefsiru'l Kur'ani'l Hâkim*, Erkan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Akyürek**, Süleyman, "Kuran Kurslarında Duygu Eğitimi" Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu, İstanbul, 2010.
- Apak**, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*, Ensar yayınları, İstanbul, 2012.
- Ali**, Turgut, *Kur'an-ı Kerime Göre Ahlak Esasları*, yy, İstanbul, 1980.
- Adler**, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, haz, Ayda Yörükkan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ayverdi**, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Armaner**, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1980.
- Altılar**, Niyazi, *Gerçek Lider*, Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul, 2006.
- İbn Arabî**, Muhyiddin, *el- Futuhâtü'l Mekkiyye*, thk, Osman Yahya, Kahire, 1988.
- Alayhoğlu**, Rüşen & Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul, 1997.
- Amicis**, Edmondo de, *Çocuk Kalbi*, çev. İbrahim Alaattin, İstanbul, 2001.
- El Alusi**, Ebu'l Fadl Şihabu'd – Din es- Seyyid Mahmud, *Ruhu'l Meâni, Fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve Seb'il Mesâni*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1987.
- Akot**, Bülent, "Kadızzâde Mehmed Ârif Efendi'nin Risâle Fi'l Hased Adh Eserin Analiz" Erzurum İspirli Kadızzade Mehmet Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu, 2-4 Mayıs, 2014.
- Adasal**, Rasim, *Medikal Psikoloji*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1997.
- Acluni**, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l- Hafa*, Beyrut, 1988.
- Ayni**, Bedruddin, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahihi Buhari*, Beyrut, tsz.

- Baymur**, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitapevi Sahaf Yayınları, İstanbul, 1983.
- Berg**, Andre, *Çocukta Kötü Huylar ve Düzeltilmesi*, haz., Nazife Müren, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971.
- Blevis**, Marcianne, *Kısknaçlık*, haz., Işıl Aydın, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Berdholet**, Alferd, *Wörterbuch der Religion*, Stuttgart, 1992.
- Beğavi**, el- Hüseyin b. Mes'ud, *Şerhu's-Sünne*, Beyrut, 1983.
- Beyhaki**, Ebu Bekir Ahmet b. el- Hüseyin, *Şuâbu'l İman*, Beyrut, 1990.
- Canan**, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2010.
- Carrel**, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, haz., Refik Özdek, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1990.
- el- Cürçâni**, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabu'l- Ta'rifât*, Beyrut, 1990.
- el- Cevziye**, İbn Kayyım, *Medâricu's Salikin*, trc, Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Cevheri**, İsmail b. Hammâd, es- Sıhha , *Tâcü'l- Lüğa ve Sıhâhu'l- Arabiyye*, nşr, Ahmet Abdulgafür Attâr, Beyrut, Dâru'l İlm, 1979.
- Çamdibi**, H. Mahmud, *Din Eğitime Giriş*, İFAV yayınları, İstanbul, 1989.
- Çanga**, Mahmud, *Kur'an-ı Kerim Luğatı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çağrıci**, Mustafa, *İslam Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1985.
- İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi "Kibir" md., III, 53.
- Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, "Haset", XVI, 378.
- Çetin**, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kuran-ı Kerim Tarihi*, Dergâh Yayınları, yrs, 2012.
- Çeşitcioğlu**, Mustafa, *Ahlak-ı Alâi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Çelik**, Muhammed, *Kur'an Kur'an'ı Tanımlıyor*, İstanbul, Şule Yayınları, 1998.
- Duman**, Mehmet Zeki, *Beyânu'l- Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nuzül Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008.
- Develioğlu**, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Luğat*, Ankara, 1990.
- Doğan**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1996.
- Dölek**, Adem, *Din Samimiyettir Hadisinin Yorumu ve Eğitim Açısından Önemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.
- "Hadisler Işığında Haset ve Psikoterapi", Harran Üniversitesi İlahiyat

- Fakültesi Dergisi, 4, 2002, 42.
- “*Sû-î Zanla İlgili Hadis Üzerine Bir İnceleme*”
- Fersahoğlu**, Yaşar, *Kuranda Zihin Eğitimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2015.
- “*Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*”, İstanbul, 1998.
- “*Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi*” Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19, 2000, 105-122.
- el- Ferra**, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l Kur'an*, thk, Ahmed Yusuf Necati ve Muhammed Ali en- Neccar, Mısır, ysz, trs.
- Firüzabadi**, Mecdudiddin Muhammed ibn Ya'kub, *el-Kamusu'l Muhid, Müessesütü'r Risale*, Beyrut, 1993.
- Fr. Schleiermacher**, *Über die Religion*, Stuttgart, 1996.
- Foulguite**, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, trc. Cenap Karakaya, İstanbul, 1994.
- Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Huzur yayınları, İstanbul, 2008.
- Esed**, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, (Türkçeye Çeviren: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşaret Yayınları, 2002.
- Eren**, Şadi, *İnsan ve Eğitim*, Erzurum, trs.
- *Kalp Ülkesi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.
- Enç**, Mithat, *Ruhbilim Terimler Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974.
- Ergin**, Hatice & Armağan Yıldız, *Gelişim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, yrs, 2010.
- el- Ezher**, Ebu Mansur Muhammed, *Tezhibu'l Luğa*, Daru'l Mısriyye, Kahire, trs.
- İbni Esir**, Mecdudiddin, *en-Nihaye fi Ğaribi'l- Hadis ve'l-Eser*, Beyrut, trs.
- Güneş**, Abdulkaki, *Kalp Kavramının Semantik Analizi*, Ahenk Yayınları, 2003.
- Gazzali**, *El- Munkızu mine'd- Delal*, İstanbul, 1970.
- *İhya-u Ulum'id- Din*, Merve yayınları, Haz. Ali Arslan, İstanbul, 2010.
- *Faylasu't- Tefrika*, Kahire, tsz.
- Görmez**, Mehmet “ *Hz. Peygamberin Bir Hadisi Şerifinde Bir Din Tanımı*” Diyanet Aylık Dergisi, Şubat, 2006, 24-27.
- Havva**, Said, *İslam'da Nefis Tezkiyesi*, trc., Bekir Ali Bilgiç, Yenda Yayın- Dağıtım, İstanbul, 1997.
- Hançerlioğlu**, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1988.

- Hadislerle İslam**, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.
- Hazin**, Alâuddin Muhammed b. İbrahim, *Lübabu't- Te'vil fi Meani't - Tenzil*, Beyrut, trs.
- İbn Hacer** el- Askelânî, Şihabuddin Ahmet b. Ali, *Fethu'l- Bâri bi Şerhi'l Buhâri*, Kahire, 1987.
- Hammad**, İsmail bin, el- Cevheri, *es- Sıhah, Tacu'llüğa ve Sıhahı'l Arabiyye, Daru'l İlm*, Beyrut, 1984.
- Heytemi**, Ahmet b. Muhammed b. Ali b. Hacer el Mekki, *ez- Zevacir an İktirafi'l Kebair*, Mısır, 1951.
- el- Hüseyini**, Seyyid Aldulhâkim, *Sohbetler*, haz, Selahaddin Kınacı, Sey-Tac Yayınları, Ankara, 2014.
- El- İsfehani**, er- Rağıp, *El- Müfredat*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Daru'l Kalem, Mısır, 1992.
- ez- Zeri'a İla Mekarim'ş- Şeria*, Kahire, 1973.
- İbn İshak**, Ebu Abdillâh Muhammed, *Siyer*, haz. Muhammed Hamidullah, çev., Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988.
- İbnü'l- Cevzi**, Ebu-Ferec Cemaleddin, *Zadü'l- Mesir Fi İlmi Tefsir*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1997.
- İbni Manzur**, Ebu'l Fadl, Cemalü'd- Din, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu- Arab, Daru's Sadrı* Beyrut, 1998.
- İzutsu**, Toshihiko, *Kur'anda Dini ve Ahlâki Kavramlar*, trc., Süleyman Ateş, İstanbul, 2013.
- İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Red. İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul, 1997.
- James**, William, *L'experience Religieuse*, Paris, 1908.
- Kurtubi**, Muhammed b. Ahmet, *el- Câmîu li Ahkâmi'l- Kur'an*, Kahire, 1966.
- Kasaboğlu**, Abdurrahim, *Kuran'ın Psikolojik Atlası*, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya, 2010.
- Komisyon**, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Maverdi**, Ebu'l Hasan, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, haz. Bergamalı Cevdet Efendi, Milli Eğitim Yayınları, 1993.
- el - Münziri**, Abdülazim b. Abdülkavi b. Abdullah b. Selâme b. Sa'd b. Sâ'îd, *Hadislerle İslam (Tergip ve Terhib)*, trc., A. Muhtar Büyükcınar vd., Huzur

Yayınları, 2009.

Münavi, Muhammed Abdür-rauf, *Feyzu'l Kadir Şerhu'l- Câmîu's Sağir*, Beyrut, trs.

Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimul Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, trs.

el- Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsirü'l Meraği*, Daru ihyait- Turasi'l Arabi, Beyrut, tsz.

el- Mezd, Ahmed & Adil es- Süddi, çev. Cengiz Elibol, *Sihir Göz Değmesi, Cin çarpması ve Haset Hastalıklarına Karşı Kurtuluş Reçetesi*, Beka Yayınları, İstanbul, 2013.

Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, haz. Hüsnü Arıcı, Ankara, 1991.

Mekki, Ebu Tâlib Muhammed b. Atiye, *Kûtü'l- Kulûp*, trc., Muharrem Tan, İstanbul, 1999.

Karaman, Fikret , “*Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme*” Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 1, 1996.

Koptagel, Günsel, *Tıpsal Psikoloji*, Ankara, 1991.

Kutup, Seyit, *Fi Zilâli'l Kura'an*, Daruş- Şuruk, Beyrut, 1988.

Kuşeyri, Abdülkerim, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye fi İlmi't Tasavvuf*, Beyrut, 1993.

Kurtubi, *el- Câmî' Li Ahkâmi'l -Kur'an*, Beyrut, 1988.

İbni Kesir, Ebu'l- Fida İsmail, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, trs.

- *Kurani Kerimin Hadislerle Tefsiri*, Sağlam Yayınları, İstanbul, 2009.

Nevevi, *Riyazü's Salihin Peygamberimizden Hayat Ölçütleri*, haz. Yaşar Kandemir & İsmail Lütüfi Çakan& Raşit Küçük Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.

En- Nevevi, Ebu Zekeriyya Mühiddin b. Şeref, *Sahihu Müslim Bi Şerhi'n- Nevevi*, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, trs.

Navaro, Leyla, *Haset ve Rekabet Kendi Kuyruğunu Yiyen Yılan*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011.

en- Nesefi, Ebul- Berekat Abdullah İbn Ahmet, *Medârikul Tenzil ve Hekâiku'l Tevil*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.

en- Neysaburi, Hafız Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el- Hakim, *el- Müstedrek ala's- Sahiheyn*, haz., Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1990.

Osho, *Duygular Öfke, Kıskaçlık, Korkuyu Aşma*, (çev. Sangeet), Ovvo Basım, Yayım, İstanbul, 2006.

- Özakkaş**, Tahir, *Bütüncül Psikoterapi*, Literal Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Önal**, Recep “*Kur’an Verileri Doğrultusunda Sabır Kavramı*”, Diyanet Dergisi, Cilt, 44, say, 4, 2018, 53.
- Pak**, Süleyman, “*Kuranın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi*” Cumhuriyet Ünivesitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, XVI. sayı, 1, 71.
- Said**, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, haz. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1994.
- es-Simahi**, M. Ali İzzü’l Arab, *Havliyyetü Külliyyetü Usulu’d- Din, Câmiatü’l Ezher*, Kahire, 1989.
- Sa’di**, Ebu Ceyb, *El- Kamusa’l Fikhi, Lüğaten ve Istilahen*, Daru’l Fikr, Dımeşk, 1988.
- Shakespeare**, William, *Othello*, haz., Özdemir Nutku, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Siel**, Mustafa, *Ahlak Bilinci*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014.
- Serdaroğlu**, Ahmet, “*Haset ve Gıpta*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, XII, Kasım, 1963, Ankara, 17.
- Sayar**, Kemal Mehmet, *Din Psikolojiye Giriş*, Dem yayınları, 2009.
- Sami**, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, Beyrut, 1989.
- Soysaldı**, H. Mehmet, “*İslam’da Tevbe*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2001, 81.
- Sehavi**, Muhammed b. Abdurrahman, *el- Mekasidu’l Hasene*, Beyrut, 1985.
- Suyuti**, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el- Câmiu’s- Sağir*, Beyrut, 1990.
- Ebu’s- Suud**, *İrşadu’l Akli’s-Selim ila Mezayı Kitabi’l Kerim*, Daru’l Kutubi’l İlmiyye, trs.
- Tirmizi**, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul, 1992.
- Tan**, Zeki, *Kurana Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, 2010.
- Farklı Kültürlerin Ebrusu Adilcevaz*, Özgü yayınları, İstanbul, 2013.
- Yoksullukla Mücadele Bağlamında Başkalarını Yaşatmak İçin Yaşamakta Duygusal Zekânın Rolü Üzerine Bir Deneme*”, 1. Ulusal İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009) , Elazığ, 2009, 401-423.
- Tarhan**, Nevzat, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

- “Anlama Becerisi Empatinin Basamakları”, Zafer Dergisi, İstanbul, 2014,446.
- Topaloğlu**, Ahmet & İlhan Ayverdi, *Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Teymiyye**, İbn, Kalb Amelleri, çev. Ahmet İhsan Dünder, Duraba Yayınları, İstanbul, 2009.
- Et- Taberi**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l Beyan an Te'vili Ayi'l Kuran*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1988.
- Et- Tahanevi**, Muhammed Ala b. Ali b. Muhammed Hamid b. Muhammed Sabir el- Ömeri el faruki, *Keşşâfu Istilahati'l funun ve'l Ulum*, Kalkuta, 1862.
- Turgay**, Nurettin, “İslamda Haset Kavramı”, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 75, Ankara 2004.
- Tural**, Tahir, *Kurandan Öğütler 2*, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
Türk Dil Kurumu, 10. Baskı, Ankara, 2005.
- Uludağ**, Süleyman, *Tasavvuf Tarihi Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Uzunoğlu**, Selim, “İlim-Bilim Meselesinin Epistemolojik Açından Çalışılmasının Önemi, İlim ve Bilim Kavramlarının Tahlihi”, İzmir, 1992, 25.
- er- Râzî**, Ebu Abdillâh Ebu'l Fadl Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtiहुl Ğayb*, Daru'l Kutubil'l- İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Rital**, Richard ve Bşk., *Psikolojiye Giriş*, çev: Kemal Atakay& Mustafa Atakay& Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995.
- Paçacı**, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, yrs, 2013.
- Peker**, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, Van, 2012.
- Vural**, Faruk, “Yusuf Süresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım,” Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII, 2, 2011, 140.
- Yavuz**, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Yaylacı**, Gaye Özdemir, *Kariyer Yaşamında Duygusal Zekâ ve İletişim Yeteneği*, Hayat yayınları, İstanbul, 2008.
- Yazıcıoğlu**, Ramazan, *Haset*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ez- Zemahşeri**, Ebu'l- Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el- Keşşâf* Mektebetu'l Abikan, Riyad, 1998.

-*Esasu'l-Belaġa*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, tsz.
Zuhayli, Vehbe, *et- Tefsirü'l- Münir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991.

